

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Cəmilə Rəhimova Mayıs

FİLİP ROTUN “İNSAN LƏKƏSİ” ROMANININ JANR XÜSUSİYYƏTLƏRİ

060201 - Ədəbiyyatşünaslıq (ingilis ədəbiyyatı)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

A. A. İsmayılova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bakı- 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. MÜASİR AMERİKA YAZIÇISI FİLİP ROTUN YARADICILIĞININ SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	11
1.1. Filip Rotun Amerika Yəhudi ədəbiyyatında yeri	11
1.2. Filip Rotun əsərlərinin əsas problemləri	22
1.3. Filip Rotun əsərlərində Amerika cəmiyyətinin təsviri	34
II FƏSİL. FİLİP ROTUN “İNSAN LƏKƏSİ” ROMANINDA REALİST VƏ POSTMODERNİST ELEMENTLƏR.....	42
2.1. “İnsan ləkəsi” romanının ideya və məzmun xüsusiyyətləri	42
2.2. “İnsan ləkəsi” romanının struktur və janr xüsusiyyətləri	52
NƏTİCƏ.....	70
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	73

GİRİŞ

Amerika ədəbiyyatında yəhudi mənşəli yazıçılar üçün milli kimlik məsələsi həmişə aktual olmuşdur. Digər tərəfdən də sosial və mənəvi özgələşmə mövzusu onlar üçün heç vaxt aktuallığını itirməyən əbədi mövzulardan idi. Bütünlükdə yəhudiliyə aid olan bu köklü problemlər yalnız amerikan-yəhudi ədəbiyyatının mövzu dairəsi ilə məhdudlaşmır, dünyanın digər ölkələrində yaşayan yəhudi yazarlar da öz yaradıcılıqlarında mütəmadi olaraq onlara müraciət edirdilər. Uzun əsrlər boyu özlərinin ayrıca ərazisinin və dövlətinin olmaması, dil fərqliliyi, assimilyasiya prosesi və ona qarşı çıxma cəhdləri yəhudiliyin qlobal problemlərindən sayılırdı. Ona görə də yəhudi milli kimliyi məsələsi ilk növbədə tarixi, sosial və siyasi səbəblərlə izah olunmalıdır.

Yəhudi milli kimliyi tarix boyu dəyişməz qalmamışdır. Onun mədəni sərhədləri mühacirətlər, təqiblər, sosial və iqtisadi şərtlərin dəyişməsi nəticəsində dəyişilmişdir. Lakin yəhudilərin ümumi bir icmaya aid olmasını dərk etməsi faktı bütün dövrlərdə dəyişməz olaraq qalmışdır. Bu fakta daim qeyri-yəhudi dünyanın yəhudilərə olan münasibəti təsir göstərir.

II Dünya müharibəsindən sonrakı amerikan-yəhudi ədəbiyyatında milli kimlik problemi yeni çalarlar əldə etdi. Ənənəvi yəhudi milli kimliyi kütləvi mühacirətlər, Holokost zamanı çoxsaylı insan tələfatı, assimilyasiya, yəhudi kimliyinin əsas kriteriyalarından olan ənənəvi dindarlığın iflasa uğraması nəticəsində silinib gedərək yerini etnik özünü təyin etməyə verdi. Bütün bu məsələlər və onların bədii həlli II Dünya müharibəsindən sonrakı yəhudi ədəbiyyatının əsas mövzularını və ideyasını təşkil etdi. O.V.Kalujina bu xüsusda yazır: “Bir tərəfdən Amerika yəhudi ədəbiyyatına aid əsərlər bu və ya digər roman, yaxud hekayə qəhrəmanlarının onlar üçün doğma olmayan ölkədə özlərini tapmağa və yerləşməyə can atmasının təsviridirsə, digər tərəfdən bu bədii əsərlərin personajları Amerikada doğulmuşlar; özlərini amerikalı hiss edirlər, eyni zamanda da özlərinin etnik mənsubiyyətini anlamağa çalışırlar” [18, s.90].

İngilisdilli Amerika yəhudi ədəbiyyatının öyrənilməsi müasir Amerika ədəbiyyatının ümumi dinamikasını və daxili bədii-estetik xüsusiyyətlərini müəyyən

etmək baxımından aktual elmi problemdir. İyirminci əsrin müharibədən sonrakı dövründə ABŞ ədəbiyyatı yeni istiqamətdə inkişaf etməyə başladı. Müasirləşmənin və texnoloji inkişafın gündəlik həyata güclü təsiri ədəbiyyatda da öz əksini tapır. Bir sıra yazıçılar nəslə öz həyat təcrübələrini ədəbi nəslə ifadə etməyə başladılar. Onların arasında Tomas Pinçon, Coys Kerol Outs, Kurt Vonnequt (kiçik), Elis Uoker kimi yazıçılarla bərabər Norman Meyler, Bernard Malamud, İsaak Başeviç Zinger, Sol Bellou, Herbber Qold, Sintiya Ozik, Cozef Heller, Filip Rot, Xaim Potok, Qreys Peyli kimi yazıçılar var. Bu yazıçıların yaradıcılığı 20-ci əsr dünya ədəbiyyatının ümumi problemləri ilə sıx bağlı olsa da, onları mənsub olduqları xalqın tarixi taleyi, milli-mənəvi dəyərləri ilə daha çox birləşdirib.

Yuxarıda adı çəkilən Amerika yəhudi ədəbiyyatı nümayəndələrinin romanda qaldırdıqları milli özünüdərk, etnik öz müqəddəratını təyinetmə, milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış və s. bu kimi problemlər müasir dövrdə də aktuallığını itirməmiş, dünya ədəbiyyatının aparıcı mövzularından birinə çevrilmişdir. Bu problemlərin tədqiqi dünya ədəbi prosesinin tərkib hissəsi olan Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında da mühüm yer tutur.

Filip Rot amerikan yəhudi ədəbiyyatının mühüm simalarından biridir. Onun yaradıcılığı öz zənginliyi, qoyulan problemlərin aktuallığı ilə seçilir. Filip Rot amerikan ədəbiyyatında dərin məzmunlu əsərlərləri ilə öz sözünü deməyə müvəffəq olmuşdur. Onun “İnsan ləkəsi” romanı isə janr xüsusiyyətləri, postmodern elementləri ilə seçilir.

Filip Rotun tədqiq edilən əsərini fəlsəfi roman adlandırmaq olar. Burada ekzistensializm, realizm, insanın bu dünyada mövqeyini, insan və cəmiyyət, insanın çatışmayan cəhətləri, natamamlıq konsepti kimi məsələlər əsas problem kimi qoyulmuşdur.

Mövzunun aktuallığı. İngilisdilli Amerika yəhudi ədəbiyyatının öyrənilməsi müasir Amerika ədəbiyyatının ümumi dinamikasını və daxili bədii-estetik xüsusiyyətlərini müəyyən etmək baxımından aktual elmi problemdir. İyirminci əsrin müharibədən sonrakı dövründə ABŞ ədəbiyyatı yeni istiqamətdə inkişaf etməyə başladı. Müasirləşmənin və texnoloji inkişafın gündəlik həyata güclü təsiri ədəbiyyatda

da öz əksini tapır. Bir sıra yazıçılar nəslə öz həyat təcrübələrini ədəbi nəslə ifadə etməyə başladılar. Bunlardan biri də Filip Rot olmuşdur. Bu yazıçıların yaradıcılığı XX əsr dünya ədəbiyyatının ümumi problemləri ilə sıx bağlı olsa da, onları mənsub olduqları xalqın tarixi taleyi, milli-mənəvi dəyərləri daha çox birləşdirib.

Amerikanın sosial vəziyyətinin bədii obrazının Filip Rot yaradıcılığında təhlili və ingilisdilli yəhudi yazıçıların əsərlərində Amerika yəhudi ədəbiyyatının araşdırılması dissertasiyanın aktuallığını şərtləndirən amillərdəndir. Bildiyimiz kimi, keçən əsrdən başlayaraq müasir Azərbaycan ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatına genişmiqyaslı inteqrasiya edir. Yəhudi Amerika ədəbiyyatı, habelə bu ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələrindən biri olan Filip Rotun yaradıcılığı, onun əsərlərinin əsas qayəsini təşkil edən irqçilik məsələləri, yəhudi cəmiyyəti, milli özünüdərk problemi Azərbaycan oxucularının diqqətini çəkmişdir. Mövzunun aktuallığını şərtləndirən digər amillərdən biri də Azərbaycan oxucularının Filip Rot yaradıcılığı ilə dərinlən tanışlığıdır.

Filip Rot romanlarında milli mənlək şüuru, etnik öz müqəddəratını təyinetmə, milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış, insanın özünüdərkətməsi, irqçilik və s. bu kimi problemləri təsvir etmiş, həmin problemlər müasir dövrdə də aktuallığını itirməmiş, dünya ədəbiyyatının aparıcı mövzularından birinə çevrilmişdir. Bu problemlərin tədqiqi dünya ədəbi prosesinin tərkib hissəsi olan Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında da mühüm yer tutur.

Realizmin və postmodernizmin bir-biri ilə çulğalaşması, irqçiliyə qarşı mübarizə « İnsan ləkəsi » romanının əsas qayəsidir. Ədəbiyyatın yeni epoxası kimi səciyyələndirilə bilən postmodernizmin əsas prinsiplərindən olan zaman qarşıdurması, mif və reallıq arasındakı körpünün birləşməsi bugünkü bədii əsərlər üçün əsas ideya mənbəyi olduğundan, Amerika cəmiyyəti ilk dəfə Filip Rot yaradıcılığında araşdırıldığından mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Postmodernist əsərlərdə zaman xaotik və fraqmentar olur. Hadisələr ardıcıl, xronoloji qaydada davam etmir, "səbəb-istintaq" əlaqələri pozulmuşdur. Filip Rotun əsərləri postmodernist ədəbiyyatın bir parçası olduğu üçün janr müxtəlifliyi baxımından fərqlənir. Postmodernist üslubda yazılan əsərlərdə müxtəlif janrların vəhdətinə rast

gəlinir. "İnsan ləkəsi" romanı vaxtın vahid əhəmiyyətinin olmaması, fraqmentarlıq, düzxətli olmayan süjet, etibarsız təhkiyəçi və s. kimi postmodernist elementlərlə zəngindir. Burada müxtəlif vaxtlarda hadisələrin inkişafını müşahidə edirik. Əsərin postmodernist duyumu, janr müxtəlifliyi dissertasiyanın aktuallığını vurğulayan əsas amillərdən biridir.

Postmodern estetika günün-çağın dünyaduyumudur; müdaxilə elədiyi ərazilərdə uğurla günün obrazını da təqdim edə bilər. Milli nəsrin bu və ya digər qədər yiyələndiyi postmodern təcrübə çağdaş cəmiyyət mənzərələri, müasir düşüncə, çağdaş insan obrazlarını gətirir ədəbiyyata.

Romanın janrı postmodern ədəbiyyatda xüsusi yer tutur. XX əsrin ortalarında romanın "ölümü" haqqında şayiələr yayıldı. Ancaq o vaxt Fransa ədəbiyyatında yaranmış "yeni roman" bu fikirlərin əsassız olduğunu sübut etdi. Postmodernizm romanın yeni növlərini yaratmaq üçün "janr" və "antijanr" ziddiyyətlərindən istifadə edərək romana yeni canlanma gətirdi.

Postmodernizm də Amerika ədəbiyyatına təsir göstərmişdir və postmodernizm elementləri bu və ya digər dərəcədə əsrin bir çox əsərlərində aşkar edilmişdir. Postmodernizm üçün səciyyəvi olan məfhumlar-marginal mədəniyyət, dekonstruksiya, destruksiya, poetika, sitat gətirmə, müəllif ölümü, pastoral, xaos, propanasiya və s. postmodernizm naminə profilli səviyyənin ədəbi mövqeyə çevrilməsində özünü göstərir.

Amerika ədəbiyyatına məxsus olan yəhudi yazar öz unikal yaradıcılığı ilə dünya ədəbiyyatında özünəməxsus yerə malikdir. Filip Rot yaradıcılığının dərin qatları araşdırıldıqca yeni informasiyalar, bədii elementləri ilə oxucu və tədqiqatçıların diqqəti mərkəzindədir. İnsanın əsl mahiyyəti, yaşamağın mənalı və ya mənasız olması, o cümlədən yəhudi xalqına mənsub olan adət və ənənələrin Amerikanın müasir insanın fonunda işlənməsi Filip Rot nəsrinin əsas səciyyəvi xüsusiyyətidir. Məhz bu səbəbdən Filip Rot yaradıcılığında Amerika cəmiyyətinin araşdırılması aktualıq təşkil edir.

Azərbaycan ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatına inteqrasiya edir. Azərbaycan oxucuları Filip Rotun əsərləri, Amerika-yəhudi ədəbiyyatı, çağdaş dövr dünya ədəbiyyatı ilə tanış olmalıdır. Filip Rot postmodernist yazıçı kimi məşhurlaşmışdır.

Onun əsərləri janr müxtəlifliyi ilə fərqləndiyindən mövzunun araşdırılmasını aktual edir.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Filip Rotun yaradıcılığı ilə bağlı bir sıra tədqiqatlar aparılmış, məqalələrdə onun əsərlərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən bəhs edilmişdir. Bu baxımdan rus və ingilis ədəbiyyatşünaslığında bu mövzuda müstəqil tədqiqat işləri daha çox diqqəti cəlb edir. Qeyd edək ki, Filip Rotun yaradıcılığı ilə bağlı nəzəri anlayışlar Amerika ədəbiyyatında mühüm yer tutduğundan bu məktəbin resurslarından istifadə edən digər alimlər bu istiqamətdə dəyərli tədqiqatlar aparmışlar.

Kaluzina O.V. F.Rotun “Amerikaya qarşı sui-qəsd” romanında “Amerika arzusu” haqqında siyasi və tarixi mifin dekonstruksiyası, Karasik O.B. “Filip Rotun romanlarının etnik kimliyi” (2006), “20-ci əsr ABŞ ədəbiyyatı” (1978), F.Rot “Amerikaya qarşı sui-qəsd” (2008), Donaldson S. “Bugünkü ədəbi vəziyyət” (II hissə) (1999), Hartsock J. A “ Amerika ədəbi jurnalistikasının tarixi və müasir nəsrin forması” (2000) əsərlərində mövzu ilə bağlı müəyyən tədqiqatlar aparmışlar.

Adları qeyd edilən tədqiqat əsərlərinə ümumi olaraq nəzər yetirdikdə belə aşkar etdik ki, həmin əsərlərdə irəli sürülən müəyyən fikirlər və göstərilmiş ədəbiyyatşünaslıq faktları Filip Rotun “İnsan ləkəsi” romanında Amerika cəmiyyətinin tədqiqi zamanı müəyyən əhəmiyyətə malikdir. Ancaq bunların əksəriyyətində hansısa əsərin ümumi səciyyəsinə aid olan mif, magik realizm kimi meyarlar öz əksini tapmışdır. Onların bir çoxu həmin məsələlərin bu və ya başqası haqqında yalnız bəzi qeydlər, mülahizələrlə kifayətlənibdir. Bunun başlıca səbəblərindən biri ədəbiyyatşünasların Filip rotun “İnsan ləkəsi” romanında Amerika cəmiyyətinə xas gerçəkliyin inikasının araşdırılmasını xüsusi tədqiqat mövzusu olaraq araşdırma məqsədini qarşılarına qoymamalarıdır. Filip Rot yaradıcılığının öyrənilməsinin mühüm aktuallıq kəsb edən cəhətlərindən biri odur ki, o, Azərbaycan oxucusu onunla tanış olmalı, yəhudi ədəbiyyatının nümayəndəsi olan bu yazıçının əsərlərində qoyduğu problemlə tanış olmalıdır. Filip Rotun əsərləri janr müxtəlifliyi, zənginliyi ilə fərqlənir. Yazıçı əsərlərini postmodern üslubda yazdığından romanlarında postmodern üsluba xas olan müxtəlif janrların birləşməsi özünü göstərir. Buna görə də Filip Rot yaradıcılığının öyrənilməsi aktuallıq kəsb edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi Filip Rotun “İnsan ləkəsi” romanında janr xüsusiyyətlərini tədqiq etməkdir. Tədqiqatın vəzifələrinə aşağıdakıları aid etmək mümkündür:

- Müasir amerika ədəbiyyatının ümumi səciyyəsinə nəzərdən keçirmək;
- Sosial, ictimai, tarixi məsələlərin ədəbiyyatda qoyuluşunu təhlil etmək;
- Filip Rotun Amerika Yəhudi ədəbiyyatında yerini müəyyən etmək;
- Filip Rotun əsərlərində Amerika cəmiyyətinin təsviri səciyyəsinə araşdırmaq;
- Filip Rotun “İnsan ləkəsi” romanının ümumi nəzəri təhlilini aparmaq;
- “İnsan ləkəsi” romanında realizm və postmodernizm elementlərini təhlil etmək;
- Filip Rotun “İnsan ləkəsi” romanının janr xüsusiyyətlərini tədqiq etmək;

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Tədqiqatın obyektı Filip Rotun yaradıcılığı, amerika-yəhudi ədəbiyyatı, postmodernist cərəyanın xüsusiyyətlərinin təhlilidir. Tədqiqatın predmeti isə Filip Rotun “İnsan ləkəsi” romanı və əsərin janrı, postmodernist xüsusiyyətləridir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Tədqiqatın metodoloji və nəzəri əsasları konkret şəkildə, müəyyən elmi izahat formasında işlənir. Bu tədqiqatda sistemli analiz, bioqrafik, müqayisəli-tarixi metodlardan istifadə edilmişdir.

Sistemli araşdırma metodu elə bir yanaşmadır ki, bu zaman istənilən sistem, yəni obyekt öz aralarında qarşılıqlı əlaqədə olan elementlərin məcmusu kimi nəzərdən keçirilir. Bu kifayət qədər mürəkkəb metoddur. Sistemli yanaşma ədəbi prosesdə baş verən hadisələrin tədqiq edilməsinə müəyyən ədəbi anlayışların formalaşdırdığı sistem daxilində qiymət verilir. Elmdə bu, ümumi sistem nəzəriyyəsinin məlum tələbləri çərçivəsində həyata keçirilir ; sistem nəzəriyyəsinə görə hər bir obyekt araşdırma prosesində həm böyük və mürəkkəb sistem kimi, həm də ümumi sistemin elementi kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Bioqrafik metod zamanı Filip Rotun yaradıcılığının ümumi mənzərəsini açmaq üçün onun bioqrafiyasına nəzər salınmış, bu aspektdə araşdırılmışdır. Filip Rot yaradıcılığı ümumi tarixi-müqayisəli aspektdə öyrənildiyindən burada tarixi-müqayisəli metoddan istifadə edilmişdir. Tədqiqatın nəzəri əsaslarına gəldikdə isə yəhudi-amerikan ədəbiyyatına dair nəzəri fikirlər, araşdırmalar burada əsas hesab

oluna bilər. Postmodernizm cərəyanının araşdırılması zamanı bu cərəyana dair müxtəlif resurslardan istifadə edilmişdir.

Rolan Bart « Müəllifin ölümü », Jak Derrida « Struktur, işarə, oyun », İxab Hasan « Orfeyin parçalanması » kimi əsərlər dissertasiyanın metodoloji əsasları kimi hesab edilə bilər.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. İlk dəfə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Filip Rotun “İnsan ləkəsi” romanında janr xüsusiyyətlərinin araşdırılması dissertasiyanın elmi yeniliyini şərtləndirir. Filip Rotun yaradıcılığı və onun əsərləri ilk dəfə dissertasiya səviyyəsində öyrənilmişdir.

Dissertasiyanın elmi və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, Filip Rotun “İnsan ləkəsi” romanının janr üslub xüsusiyyətləri, ideyası ilə bağlı aparılacaq tədqiqatlarda dissertasiyadan istifadə oluna bilər.

Tədqiqat prosesində Filip Rotun “İnsan ləkəsi” romanında Amerika cəmiyyətinin öyrənilməsi məsələsi də gündəmədədir və bu istiqamətdə müəyyən nəzəri müddəalar irəli sürülə bilər. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun materialları və nəticələri dünya ədəbiyyatının tədrisi prosesində istifadə oluna bilər. Tədqiqat ədəbiyyatşünaslıq üzrə bakalavr və ya magistratura pilləsində təhsil alan tələbələrə tədris prosesi üçün məqalə yazmaq, seminara hazırlaşmaq və elmi məlumatlar əldə etməkdə kömək edəcək.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya girişdən, iki fəsildən, beş yarımfəsildən, nəticədən və bibliografiyadan ibarətdir. Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, problemin öyrənilmə dərəcəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, onun nəzəri-metodoloji əsasları, elmi yeniliyi, elmi-praktiki əhəmiyyəti, aprobeşiyası və strukturu haqqında məlumat verilir.

“Müasir Amerika yazıçısı Filip Rotun yaradıcılığının xüsusiyyətləri” adlı birinci fəsildə Filip Rotun yaradıcılığına xas ümumi səciyyəvi məsələlər öyrənilir, onun yəhudi əsilli yazıçı kimi Amerika ədəbiyyatında mövqeyi araşdırılır, nəsrinin ümumi səciyyəvi əlamətləri aşkar edilir, əsərlərinin ideyası, problemləri tədqiqata cəlb edilir.

İkinci fəsildə isə “İnsan ləkəsi” romanı ümumi nəzəri təhlil kontekstində araşdırılır, əsərin ideya-məzmun məsələsi tədqiqat predmetinə çevrilir.

Nəticə hissəsi isə hər bir fəsildə apardığımız tədqiqat ümumiləşdirilmələrini, müzakirə etdiyimiz başlıca sualların cavablarını və sonda gəldiyimiz mühüm əhəmiyyət daşıyan nəticələri əks etdirir.

I FƏSİL. MÜASİR AMERİKA YAZIÇISI FİLİP ROTUN YARADICILIĞININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

1.1. Filip Rotun Amerika Yəhudi ədəbiyyatında yeri

Müasir ABŞ ədəbiyyatının ən çox tanınan aparıcı yazıçılarından biri də Filip Rotdur. Bu gün Filip Rotu Amerika yəhudi ədəbiyyatına böyük töhfələr verən B.Malamud və S.Bellounun ən layiqli davamçısı hesab edirlər. Yazıçının yaradıcılığı amerikan ədəbiyyatının tərkib hissəsi olsa da, genetik baxımdan Şərqi Avropa yəhudi ədəbiyyatı ənənələri ilə bağlıdır.

Yəhudi əsilli Filip Rot 1933-cü ildə Nyu Çersi ştatının Nyuark şəhərində anadan olmuşdur. Çikaqo universitetində təhsil alan Rot elə həmin təhsil ocağında ingilis dilini, Ayova və Prinston universitetlərində isə yazıçılıq üzrə ustad dərslərini tədris etmişdir.

Amerikada yaranan yəhudi ədəbiyyatı dedikdə Filip Rotun da adını qeyd etmək yerinə düşər. Filip Rot 1940-50-ci illərdə ingilis dilində yazıb yaratmış ən məşhur yəhudi yazarlardan biridir. Öz yaradıcılığı ilə yəhudi-amerikan ədəbiyyatının qızıl üçlüyünə daxil olmağa layiq görülmüşdür. Yəhudi əsilli amerikalı yazıçının yaradıcılığı orta təbəqənin yəhudilərinin həyatlarını əhatə edərək, öz zəngin dili, kəskin və lokanik dioloqları ilə fərqlənir.

Müharibədən sonrakı Amerika ədəbiyyatında aparıcı yerlərdən birini tutan yəhudi yazıçıların yaradıcılığı məhz bu mövzuların xüsusi dərinlik və ağırlıqla işlənməsinə görə diqqəti çəkir. Yəhudi-amerikan ədəbiyyatının nümayəndələri milyonlarla avropalı yəhudinin – genosid qurbanlarının adından çıxış edərək öz milli faciələrini bədii şəkildə dünyaya bəyan etdilər. XX əsrin 40-cı illərinin ortalarından başlayaraq yəhudi-amerikan ədəbiyyatı bütün sahələrdə - poeziyada, dramaturgiyada, xüsusilə də nəsrə görünməmiş vüsətlə inkişaf etməyə başladı.

Amerikan-yəhudi ədəbiyyatı Amerika ədəbiyyatının tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, bir çox cəhətlərinə görə həm də yəhudi ədəbiyyatı kimi qiymətləndirilir. Uzun müddət bir qayda olaraq yalnız ivrit, yaxud idişdə yazılmış əsərləri yəhudi ədəbiyyatına aid edirdilər. Lakin çoxlu sayda yəhudi yazıçıları vardır ki, onlar bu dillərin heç birində

yaza bilmədiklərinə görə həmin ədəbiyyatın tərkibinə daxil olmamışlar. Yəhudi dillərində yaza bilməyən yazarlar yəhudi ədəbiyyatına aid olmadıqları kimi ingilis dilində yazmayan amerikalı yəhudilər də amerikan-yəhudi ədəbiyyatını təmsil etmirdilər. Lakin əsərlərini idişdə yazmasına baxmayaraq, amerikalı yazıçı kimi Nobel mükafatı alan İsaak Başəvis Zingerin yaradıcılığı bu mənada istisna təşkil edirdi.

Yəhudi ədəbiyyatını araşdıran bəzi tədqiqatçılar bu və ya digər əsərin yəhudi ədəbiyyatına aid edilməsi üçün dil faktorunun qabardılmasını o qədər də məqsədəuyğun hesab etmirlər. Amerikalı tədqiqatçı, Harvard universitetinin professoru R.Vays özünün “Müasir yəhudi ədəbi kanonu: dillər və ölkələr üzrə səyahət” əsərində bu problemi araşdıraraq belə bir konsepsiyadan çıxış edir ki, XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində yəhudi ədəbiyyatı müxtəlif dillərdə yaradılmışdır; “yəhudi ədəbiyyatı” kimi müəyyənləşdirilən əsərlər isə əsasən eyni zamanda iki ədəbiyyata məxsus olmuşlar. Belə ki, İ.Bebel, V.Jabotinski və V.Qrosmanın yaradıcılığı eyni zamanda yəhudi və rus, S.Bellou və B.Malamudun yaradıcılığı yəhudi və amerikan, F.Kafkanın yaradıcılığı yəhudi və alman ədəbiyyatlarına aiddir. R.Vaysa görə hər hansı bir əsəri “yəhudi” hesab etmək üçün onun yazıldığı dilə deyil, məzmununa, müəllifin etnomədəni özünüdəyininə əsaslanmaq lazımdır. R.Vays ədəbiyyatın yazıldığı dilə görə müəyyənləşməsi kimi qəti bir fikrin əslində problemlidir. Onun fikrincə, müxtəlif dillərdə yazılan əsərlər azad fikirli, ənənəvi yəhudi ədəbiyyatından ayrılmış müəlliflərin yenidən yəhudiliyə kollektiv dini və etnik yaddaşın birləşdirdiyi transtarixi və transmədəni birlik kimi daha yüksək səviyyələrdə, müxtəlif yollarla qayıtmalarının sübutu olaraq şərh edilməlidir.

Vahid yəhudi mədəniyyətinin mövcudluğundan bəhs edən R.Vays müxtəlif yəhudi ədəbiyyatlarını özünün dərin qatlarında Bibliya ilə bağlı olan vahid yəhudi milli “ədəbi dilinin” milli “dialektləri” qismində təqdim edir. R.Vays yazır: “Bir tərəfdən mən iddia edirəm ki, müasir vahid yəhudi ədəbiyyatı özündə yəhudi və qeyri-yəhudi dillərində yazılan əsərləri ehtiva edir, digər tərəfdən isə, ədəbi düha özündə yazdığı dilin dərin təsirini daşıyır” [15, s.88].

Tədqiqatçının fikirləri bir qədər təzadlı görünsə də, müasir yəhudi ədəbiyyatının mövcud gerçəkliyi ilə səsleşir. Hər hansı dildə yazmasından asılı olmayaraq yəhudi

müəllif müəyyən “arxetipik” yollarla öz kökünə - yəhudiliyə bağlıdır və bu onun yaradıcılığında müxtəlif şəkillərdə təzahür edə bilər. Digər tərəfdən isə, qeyri-yəhudi dillərində yazan müəllif həm də o dillərin məxsus olduğu mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Bu səbəbdən ingilis dilində yazan amerikalı yəhudi yazıçıların əsərləri müəyyən dərəcədə yəhudi dünyagörüşünü və dünyaduyumunu əks etdirsələr də, Amerika ədəbiyyatının ümumi inkişaf qanunauyğunluqları və problematikası kontekstində təşəkkül tapıb formalaşdıqlarına görə bu ədəbiyyatın tərkib hissəsi hesab olunurlar. Bunu obrazlı şəkildə izah etmək məqsədilə İsrail tədqiqatçısı A.Braherin Praqa-alman yazıçısı M.Brod barəsində söylədiyi fikirləri nümunə gətirmək istədik: “Brod yalnız yəhudi, yaxud spesifik yəhudi müəllif olmamışdır. Ədəbiyyata o, “yəhudi” kimi deyil, alman ədəbi avanqardının səhnəsində həmən möhkəm yer tutan alman yazıçısı kimi daxil oldu. Brodun bütün romanlarında yəhudi motivləri əks olunur, lakin o dərəcədə yox ki, qeyri-yəhudi oxucu onları dərk edə bilməsin. Bu mənada Brod, nəticə etibarilə, bütün həyatı boyu alman yazıçısı olaraq qaldı” [14, s.249].

A.Braherin yuxarıdakı fikirlərini ingilis dilində yazan amerikan-yəhudi yazıçılardan da şamil etmək olar. Amerikan-yəhudi ədəbiyyatı anlayışı isə demək olar ki, XX əsrin ikinci yarısında meydana gəldi. O.B.Karasik özünün “XX əsrin II yarısı və XXI əsrin əvvəlində amerikan-yəhudi yazıçılarının yaradıcılıq təkamülü” adlı tədqiqatında bu məsələyə aydınlıq gətirərək yazır: “Bu gün tam əminliklə, bir çox komponentlərdən təşkil olunmuş İsrail ədəbiyyatı da daxil olmaqla, yəhudi ədəbiyyatı barəsində “müstəqil hal kimi” danışmaq çox çətindir. Bundan başqa, İsraildən kənar da yaşayıb-yaradan yəhudi yazarların əsərləri də İsrail, yaxud ıvrit ədəbiyyatına aid edilmir. Yəhudi ədəbiyyatı anlayışının bu səbəbdən axıradək formalaşmaması “amerikan-yəhudi ədəbiyyatı”, “rus yəhudi ədəbiyyatı”, “yunan-yəhudi ədəbiyyatı” və s. bu kimi ifadələri dövrüyyəyə gətirmişdir” [19, s.39]. Bunların içərisində amerikan-yəhudi ədəbiyyatı həm öz milli çərçivələrində qalmaq, həm də ümumamerikan ədəbiyyatı problemlərini ehtiva etmək baxımından xüsusilə fərqlənir və bəzi səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir. Onun səciyyəvi xüsusiyyətləri XIX-XX əsrin qovşağında və sonrakı dövrlərdə yəhudilərin ABŞ-a mühacirətinin özünəməxsusluğu, yəhudilərin kompakt yaşadığı bəzi ölkələrdə antisemitizmin dövlət siyasətinə çevrilməsi, II Dünya

müharibəsi və Holokost, İsrail dövlətinin yaranması və s. tarixi amillərlə şərtlənir. Digər tərəfdən isə, ABŞ-da yəhudilərin təqiblərə məruz qalmaması və ölkənin digər vətəndaşları kimi Konstitusiyaya və müstəqillik Deklarasiyası ilə müəyyən olunmuş bütün hüquqlara malik olması amerikan-yəhudi ədəbiyyatının normal inkişafı üçün münbit zəmin rolunu oynadı. XX əsrdə yəhudi ədəbiyyatının Amerikada çiçəklənməsi bununla bağlı idi və yəhudi mədəniyyəti məişətdən tutmuş ədəbiyyata və incəsənətə qədər bütün sahələrdə Amerika mədəniyyətinə inteqrasiya etmişdir.

Məlumdur ki, XX əsrin əvvəllərindən etibarən bədii yaradıcılıqda dünyanı əks etdirmənin alternativ yolları axtarılır, bədii əksətdirmənin tipologiyası kəskin şəkildə dəyişirdi. Bu proses müəyyən mənada dövrün özünün spesifikasiyası, o zaman baş verən hadisələrin dinamikası və digər mühüm məsələlərlə bağlı idi. O zaman Amerika cəmiyyətində “böyük depressiya” yaşanırdı, bu isə hər şeydən öncə cəmiyyətdə illər boyu gedən iqtisadi, ideoloji, siyasi və digər proseslərin yekunu olmaqla, ədəbiyyat və ümumən bədii təfəkkürdə qeyri-ənənəvi üslub meyllərinin yaranması, öz iradəsini digər hadisələrə diktə etməsi ilə nəzərə çarpırdı. Bu əsərlərdə günün tələbləri, insani münasibətlərdə baş verən böhran və bəşəri dəyərlər arasında ziddiyyət, onların bir insan ömrü boyunca doğurduğu təbəddülatlar qərribə və son dərəcə orijinal ədəbi vasitələr müstəvisində açılır, süjet, kompozisiya və bədii təhkiyənin yeni, indiyə qədər sınıanılmamış üsulları meydana gəlir.

Müharibədən sonrakı amerikan-yəhudi ədəbiyyatı əvvəlkindən yəhudilərin faciəvi təcrübəsindən doğan tarixi kəskin dərkətmə hissilə fərqlənir. II Dünya müharibəsi zamanı yəhudilərin Avropada yaşadığı dəhşətlər dünyanın digər yerlərində yaşayan Musa qövmünü də silkələyərək, onların təhtəlsüurunda özünə yer etmiş tarixi qeyri-stabillik duyğusunu yenidən alovlandırdı. Kütləvi təqiblərdən, mühacirətlərdən, əsir düşərgələrində yaşananlardan və digər iri miqyaslı fəlakətlərdən sonra yəhudilər üçün dini, siyasi və etnik özünü-təyinetmədən öncə ekzistensial özünü-təyinetmə mühüm əhəmiyyət daşımağa başladı. Ona görə də müharibədən sonrakı yəhudi-amerikan ədəbiyyatının əsas problemi “İnsan olmaq nə deməkdir?” sualına cavab tapmaqdan ibarət idi. Bu mənada təsadüfi deyil ki, Amerika ədəbiyyatında II Dünya

müharibəsi - insan şəxsiyyətini qiymətdən salan zaman haqqında ən rəngarəng və ən parlaq əsərlər məhz yəhudi-amerikan yazıçıları tərəfindən yazıldı.

Yəhudilər hələ lap qədimdən öz həyatları, məişətləri, dini etiqadları və adət-ənənələri ilə bağlı yazılı sənədlər qoymağa üstünlük vermişlər. Bu səbəbdəndir ki, onların ən qədim dövrlərdəki həyatı barəsində yalnız Bibliyadan deyil, günümüze qədər gəlib çatmış digər sənədlərdən də sanballı məlumatlar almaq olar. XX əsrdə bu kimi qədim yəhudi sənədlərinin ən parlaq nümunəsi Ölü dənizin ərəzində tapılan məşhur Kumran yazıları oldu. Hələ II Dünya müharibəsindən əvvəl aliyalarla ABŞ-a köç edən yəhudilər sələflərinin bu ənənəsini davam etdirərək buradakı həyat və yaşam tərzlərini, icmanın fəaliyyətini sənədləşdirmiş, 1956-cı ildə onu “1775-1865-ci illərdə Amerika yəhudilərinin memuarları” adı altında nəşr etdirmişlər. Bu memuarlarda əsasən Şərqi Avropadan olan yəhudi mühacirlərin həyat təcrübəsi əksini tapmışdır. Yeni dünyanın onlar üçün yad olan şəraiti, yeni dili mənimsəmək yolunda rastlaşdıqları çətinliklər, ənənəvi həyat tərzindən uzaqlaşma memuarlarda olduğu kimi Amerika yəhudi yazıçılarının birinci nəslinin yaradıcılığında da əsas yerlərdən birini tuturdu.

Yəhudi yazıçıların ikinci nəslinin nümayəndələrinin - ABŞ-da doğulanların əsərlərində mövcud gerçəklikdən narazılıq və ona düşmən münasibət, bir fərdin deyil, bütöv bir millətin total tənhalığından və özgüləşməsindən doğan pessimist əhval-ruhiyyə daha dərin və kəskin əksini tapırdı. Onların bir çoxu özünü “proletar ədəbiyyatının” nümayəndəsi sayaraq onun sərt normalarına əsaslanırdılar. M.Qold, C.Friman, S.Ornits, İ.Şnayder, H.Fast və digər bu kimi solçu yəhudi yazıçılar üçün ədəbiyyat sosial etirazın özünəməxsus bədii ifadə vasitəsi idi. Onların əsərlərində yırtıcı-kapitalistlər, mürtəce müəllimlər, satqın ravvinlər kəskin tənqid olunur, yoxsul fəhlə sinfi tərənnüm olunurdu. Lakin onların müasiri olan H.Rot və Ç.Reznikova kimi yazıçılar isə “incəsənət incəsənət naminə” prinsipini rəhbər tutaraq yoxsulluğun, səfalətin özündə belə təkrarolunmaz fərdilik və həyatın mənəvi məzmununu axtarırdılar. Lakin bu dövrdəki yəhudi yazıçılarının bəziləri yalnız yad şəraitə uyğunlaşa bilməməyin acı təəssüratlarından deyil, yəhudilərin özlərinin arasında olan narazılıqlardan, fikir ayrılığından yazırdı. Məsələn, realizm metoduna sadıq qalan M.Levin yəhudi əhalisinin müxtəlif qrupları arasında olan mürəkkəb münasibətlərdən,

nəşillərəarası münaqişədən, Almaniyada nasistlərin hakimiyyətə gəlməsindən və Amerika yəhudiliyini narahat edən digər problemlərdən yazırdı.

Öz yurdundan didərgin düşmə, yad mühitə uyğunlaşmanın ağır şərtləri, yəhudi milli ruhunun ifadəsi və ümummilli faciəvi tale mövzuları Amerikada yaşayıb-yaradan birinci və ikinci nəsil yəhudi yazıçılarının aparıcı mövzularından idi.

II Dünya müharibəsi və burada yəhudilərin iştirakı isə Amerika ədəbiyyatında diqqəti yeni bir istiqamətin - amerikan-yəhudi ədəbiyyatının üzərinə yönəltdi. Tədqiqatçı A.Roifenin qeyd etdiyi kimi, yəhudi yazıçıların və mənşəcə yəhudi olan yazıçıların əsərləri XX əsrin ikinci yarısında böyük rezonans doğurdu. Roife təxminən XIX əsrin sonlarından aliyalarla ABŞ-a köçən mühacir yazıçılarla artıq Amerikada doğulub-böyüyən yəhudilərin arasından çıxan yazıçıları fərqləndirirdi (209). Bu, təbii ki, ikincilərin özlərini daha çox Amerika cəmiyyətinin bir üzvü kimi dərk etmələri və əsasən də ingilis dilində yazaraq öz problemlərini Amerika ədəbiyyatının ümumi ideya-estetik istiqamətinə uyğun şəkildə işıqlandırmaları ilə bağlı idi. Bu dövrdə yazılan ilk əsərlərin başlıca mövzusu öz yəhudi mənşəyinin ona gətirdiyi ağır mənəvi-psixoloji yükəndən əziyyət çəkən yəhudi-əsgərin təbəddülatları idi. Bu mövzular xüsusilə, N.Meylərin və İ.Şounun əsərlərində dolğun əks olunmuşdur. N.Meylərin “Çılpaqlar və ölümlər” (“The Naked and the Dead”) əsərinin qəhrəmanı –yəhudi əsgər öz döyüşçü yoldaşlarının antisemitizmi ilə rastlaşdıqda gah öz yəhudi köklərindən qopa bilməyəcəyinin dərkindən doğan məyusluğa qapanıb, gah da dinin təsiri altında bu ağır qismətlə barışırsa, İ.Şoy özünün “Gənc aslanlar” (“The Yung Lions”) əsərində mətinliyin və cəsarətin ətrafda hökm sürən hər cür mövhumata, fanatizmə qalib gələcəyi fikrini aşılır.

II Dünya müharibəsindən sonrakı birinci mərhələdə və XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində amerikan-yəhudi ədəbiyyatı həm ayrıca bir ədəbi istiqamət kimi, həm də ABŞ ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi məhsuldar fəaliyyət göstərmiş, onun ayrı-ayrı nümayəndələri hətta amerikan ədəbiyyatının simalarına çevrilmişlər. Bu ədəbiyyatın öyrənilməsi yəhudi mənşəli amerikalı yazıçıların yaradıcılığına işıq salmaqla yanaşı ABŞ ədəbiyyatının mühüm bir dövrünün ədəbi mənzərəsini yaratmağa da imkan verir.

Müharibədən sonrakı ABŞ ədəbiyyatının tarixi ilk növbədə realizmin müxtəlif növ qeyri-realist cərəyanlarla mübarizəsi, realizm metodunun təkamülü və təkmilləşməsi dövrü kimi səciyyələndirilə bilər. Amerika ədəbiyyatının tanınmış tədqiqatçılarından olan Y.N.Zasurski həmin dövrün ədəbi-mədəni simasını qısa şəkildə belə təsvir edir: “Realist ədəbiyyatın inkişafını konformizmin, freydzimin, modernist təmayüllərin müstəsna dərəcədə güclü təsiri çətinləşdirirdi” [12, s.257]. Bu dövrdə ədəbi səhnəyə daxil olan bitnik şairlərin və “qara yumor” məktəbi nümayəndələrinin fəaliyyəti mövcud ideya-estetik mübarizəni daha da şiddətləndirməklə yanaşı, Amerika ədəbiyyatını yeni bədii təcrübələr baxımından zənginləşdirirdi.

II Dünya müharibəsi bədii əsərlər üçün gözəl material verərək, geniş yaradıcılıq imkanları açmışdı. Müharibə dövründə bir qədər yaradıcılıqdan kənar qalan yazıçılar əvəzində dəyişən yeni dünyanı və burada insanın yerini dərk etmək üçün kifayət qədər vaxt əldə etmişdilər. Genosid və total nüvə silahı təhlükəsi nəinki yəhudiləri və yaponları silkələmiş, eləcə də bütün yer üzündəki insanları düşünməyə vadar etmişdi. Bu dəhşətli hadisələr amerikan cəmiyyətinin mənəvi durumuna dərinlən nüfuz edərək, amerikalıların milli şüurunda özünə yer eləmiş sadəlövhlik və günahsızlıq sindromunun bütün izlərini silmişdi.

II Dünya müharibəsindən sonra ABŞ ədəbiyyatında müharibə mövzusunda həsr olunmuş silsilə əsərlər yazıldı. II Dünya müharibəsinin döyüşləri Amerikanın ərazisində getməsə də, onun amerikalıların şüuruna təsiri çox böyük idi. Müharibədən sonrakı 40 il ərzində Amerikada həmin hadisələrlə bağlı 500-dən çox kitab: memuarlar, tarixi tədqiqatlar, bədii əsərlər nəşr olundu [70, s.20].

Onların içərisində C.Consun “Bundan sonra və heç vaxt” (1954), “Nazik qırmızı xətt” (1965), C.Hellerin “Tələ-22”, K.Vannequtun “Beş nömrəli sallaqxana, yaxud uşaqların Xaç yürüşü” (1969) kimi əsərləri müharibə gerçəkliklərini müxtəlif yönərdən əks etdirmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdilər. Amerika ədəbiyyatının “itirilmiş nəsil” nümayəndələri kimi tanınan C.Dos Passosun “Üç əsgər” və E.Heminqueyin “Əlvida, silah!” romanlarında isə müharibə və insan mövzusu tamamilə yeni dərk etmə bucağından işıqlandırılırdı.

Birləşmiş Ştatlar üçün müharibə 1941-ci ilin dekabrında yapon aviasiyası Amerikanın Perl-Harborda yerləşən hərbi-dəniz donanmasına hücumundan sonra başlamışdı. Sakit okeandakı müharibə Avropada gedən savaştan bir çox cəhətlərinə görə fərqlənirdi. Vahid cəbhə xəttinin olmaması, okeana səpələnmiş kiçik adalardakı hücum xarakterli döyüşlər Amerika hərbi komandanlığına ön cəbhədəki hissələrini tez-tez dəyişmək və arxa cəbhəyə istirahətə göndərmək imkanı verirdi. Digər tərəfdən isə, ABŞ-ın hərbi əməliyyatlara qoşulması onun müharibədən əvvəlki on ilin ağır iqtisadi böhran vəziyyətindən çıxmasına şərait yaratdı. Minlərlə amerikalı üçün orduda xidmət onların öz mövcudluqlarını qorumaq yolundakı axtarışlarına son qoyaraq, gələcəyə inam hissi yaratdı. S.Mustafayeva haqlı olaraq yazır: "Amerika Birləşmiş Ştatları da İkinci Dünya müharibəsində ən çox qazandı və bir daha sübut etdi ki, onlar yer üzündə birinci fəvqəldövlətdirlər. Müharibədə iştirak etmiş digər dövlətlər qarşısında onun əsas üstünlüyü onun ərazisinin (Havay adalarından başqa) döyüş meydanına çevrilməməsi və dağılmaması idi" [22, s.91].

Müharibə dünənki işsiz amerikalının maddi problemlərini özünəməxsus şəkildə yoluna qoysa da, onun mənəvi-psixoloji durumunu ciddi şəkildə zədələdi. Müharibəni və qətli gündəlik həyatına bir əlavə kimi təsəvvür edən amerikalı əsgər tanımadığı düşmənlə vuruşmaq zərurətinə öyrəşə bilmir, ətrafda baş verənləri mənasız və cəfəng hesab edirdi. Bir tərəfdən onunla üz bəz vuruşan yapon əsgərini düşmən obrazında dərk etməyin çətinliyi, digər tərəfdən isə ordunun içərisində hökm sürən milli və irqi ayrı-seçkilik təmayüllərinin, komandirlər tərəfindən əsgərlərin aşağılanması hallarının, hər an ölümə həyat arasında qalmanın yaratdığı gərginlik amerikalı əsgərlərin mənəvi və psixoloji durumuna mənfi təsirlərini göstərirdi.

II Dünya müharibəsindən sonrakı dövr, xüsusilə də 1945-1967-ci illər arasındakı zaman məsafəsi amerikalı yəhudilərin, eləcə də bütün dünya yəhudilərinin tarixində olduqca əlamətdar bir dövr kimi səciyyələndirilir. Məhz bu dövrdə yəhudilərə mövcudiyyətləri uğurundakı iki min illik mübarizə ərzində iki tarixi şans nəsisib oldu. Birincisi, Avropadakı yəhudilərin demək olar ki, tam məhvindən sonra müasir İsrail dövlətinin timsalında yəhudiliyin yenidən dirçəlişi baş verdi. İkincisi, II Dünya müharibəsindən sonra yəhudilərin yaşadıkları digər ölkələrdə, xüsusilə də, ABŞ-da

onların mövcudluğu və azad yaşam hüququ cəmiyyət tərəfindən tanınaraq, gələcəyə ümid və inam hissi yaratdı. 1945-ci ildə ABŞ yəhudilərin sayına görə çoxluq təşkil etdiyi ölkələr sırasında ilk yerdə dayanırdı. Amerikalı yəhudilər dünya yəhudilərinin liderinə çevrilərək onların gələcək mövcudluqlarının əsas təminatçısına çevrildilər. Təsadüfi deyil ki, yenicə yaranan İsrail dövlətinə ən böyük dəstəyi və yardımını da məhz amerikalı yəhudilər verdilər.

İngilisdilli yəhudi ədəbiyyatı bütün XX əsr boyunca dünya ədəbiyyatı çərçivəsində formalaşmışdır. Bu ədəbiyyat bir tərəfdən ümumi dil xüsusiyyətlərinə görə, digər tərəfdən isə müəlliflərinin milli mənsubiyyəti, mövzu, problem, motiv və obrazlarının ümumiliyinə görə xarakterizə edilir.

İdiş dilində yazılmış ədəbiyyatın kökləri bir qədər uzaq keçmişə gedib çıxsada, bu dildə ədəbi yazılarda başlanan intibah özünü İ.Peresin, M. Moyxem-Sforimin və Şolom-Aleyxemin yaradıcılığında büruzə vermişdir. Y.Brennerin ivritdə yazıları da yəhudi ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynamışdır. O, Fələstinə mühacirət haqqında yazmışdır. Brennerin əsərləri köklərindən ayrılmış insanların yenidən öz kökünə qayıtmaq istəyini əks etdirirdi.

Yəhudi ədəbiyyatının inkişafında sonrakı mərhələ digər dillərdə yaradılan yəhudi ədəbiyyatı ilə bağlıdır. Faciələr milyonlarla yəhudini həyatdan aparmış, Avropada idiş mədəniyyətinin inkişafına, demək olar ki, son qoymuşdur. Yəhudi tənqidçisi Rut Vissenin fikrinə görə, bütün bunların nəticəsində bu mədəniyyət assimilyasiyaya uğramağa başlamış, idiş dilindən çox ingilis dilində danışmağa başlayan yəhudiliyin şüurunda yeni prinsiplər əsasında mədəni dəyərləri bərpa etməyə can atma mərkəzi yer tuturdu.

Müharibədən sonrakı Amerika yəhudi ədəbiyyatının tarixində 1950-ci illərin sonunu və 1960-cı illərin əvvəlini bir qayda olaraq “yəhudi renessansı” adlandırırlar. Məhz bu dövrdə ədəbiyyata ruhən getto ilə heç bir bağlılığı olmayan ailələrdə doğulan üçüncü nəsil amerikalı yəhudilər gəldilər. Maddi cəhətdən sıxıntı çəkməyən, imkanlı ailələrdə doğulan bu insanların demək olar ki, böyük əksəriyyəti ali təhsil almışdılar. Həmin dövrdə amerikan cəmiyyətinin üzdə olan intellektuallarının, xüsusilə də yazıçılarının əhəmiyyətli qismini də elə bu üçüncü nəsil yəhudilər təşkil edirdilər.

Onların yazdıqları əsərlərdə bir tərəfdən öz “atalarından” ayrılma, özgüləşmə əhvalı əksini tapırdısa, digər tərəfdən şüurlu şəkildə bütünlükdə amerikan mədəniyyətindən uzaqlaşma meylləri hiss olunurdu. Amerikaya gələn mühacir yəhudilərlə onların övladları arasında toqquşma birincilərin ənənələrə sadıq qalaraq onları qorumağa çalışması, ikincilərin isə hər vəchlə amerikanlaşmaya can atması səbəbindən baş vermişdir. Üçüncü nəsil yəhudilər isə “atalar” və “oğullar” problemini özlərinin artıq amerikanlaşmış valideynləri ilə daha kəskin şəkildə yaşadılar. Lakin nəsillər arasındakı bu münaqişə yəhudi yazıçılarının yaradıcılığında dramatik deyil, satirik tonlarda təsvir olundu. Yəhudi yazıçıları komik əsərlər yazmağa məcbur edən səbəblərdən biri “onların amerikan və yəhudi həyat təzləri arasındakı uyğunsuzluğu dərk etmələri ilə bağlı idi” [9, s.219].

Mühacir yəhudi ailələrində dünyaya gələn uşaqların hamısı məhz bu faktla qarşılaşır, milli kimlik məsələsində özlərini amerikan, yaxud yəhudi kimi təyin etməkdə çətinlik çəkirdilər.

Üçüncü nəsil Amerika yəhudi yazıçılarına xas olan özgüləşmə motivlərini bəzi tədqiqatçılar yəhudi təbiətinin özündən gələn sərgərdanlıqla bağlayır, digərləri isə bunu onların özlərindən razı olmaları və 1945-1950-ci illərdə ABŞ-da hökm sürən antiintellektualizmə bu şəkildə reaksiya vermələri ilə izah edirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, yəhudilərin tarix boyu yaşadıkları məhrumiyyətlər, təqiblər, köçlər sosial və mənəvi özgüləşmə mövzusunı əbədi yəhudi mövzusunə çevirmişdir. Lakin, xüsusilə 1950-1960-cı illərdə ABŞ-ın ictimai, siyasi, sosial və iqtisadi həyatında gedən nəhəng dəyişikliklərin - elmi-texniki tərəqqinin və böyük biznes imperiyasının yaranması fonunda fərdin öz gücsüzlüyünü son dərəcə dərindən anlaması özgüləşmə problemini daha da aktual edərək, bütünlükdə amerikan ədəbiyyatını bu istiqamətə yönəltdi. Yəhudi yazıçıların əsərlərində gerçəklikdən uzaqlaşma, özgüləşmə halları bir qədər fərqli şəkildə təsvir olunurdu. Bu əsərlərdə cəmiyyətlə mübarizə aparan, ona uyğunlaşmağı bacarmayan personajlar etiraz əlaməti olaraq özünə ironiyanı seçir, bir növ təlxək rolunu oynayırlar. S.Bellounun “Yeni həyat” (1962), “Hersoq” (1964), B.Malamudun “Fidelmanın şəkilləri” (1969), F.Rotun “Dərzinin şikayəti” (1969)

əsərlərinin qəhrəmanları bir-birindən fərqlənmələrinə baxmayaraq, bu qəbildən olan obrazlardandır.

Əbədi autsayder olan yəhudi obrazı İ.Rozenfeld, H.Qold, D.Şvarts, L.Fidler, E.Uollant, C.Selincer və digər bu kimi yəhudi mənşəli yazıçıların əsərlərində geniş rast gəlinir. Onların yaratdığı yəhudi personajların ənənəvi yəhudiçiliklə və yəhudi icması ilə heç bir əlaqəsi olmasa da, milli mənsubiyyətlərlə bağlı olan əxlaqi problemlər onları daim izləyirdi.

Lakin “1960-cı illərin “böhranlı onilliyində” bədii nəsrə və dramaturgiyada metafizik-ekzistensial problematika”nın arxa plana keçməsi amerikan-yəhudi ədəbiyyatına da öz təsirini göstərdi. Belə ki, amerikan cəmiyyəti ilə toqquşmaya gedən ekzistensial qəhrəman – autsayder yəhudi obrazı tədricən aparıcı mövqeyini tərk edərək yerini öz köklərlə maraqlanan və onunla əlaqələri bərpa etməyə can atan yeni tipli personajlara verir. Amerikalı yəhudilərin üçüncü və dördüncü nəslinə məxsus olan bu insanlara amerikansayağı vətənpərvərliklərini sübuta yetirmək üçün öz yəhudiliklərindən uzaqlaşmaq lazım gəlmirdi.

İngilisdilli yəhudi ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrinin əsərlərini dildən başqa ümumi problemlər, mövzular, motivlər, obrazlar birləşdirirdi. Bu əsərlərin mərkəzində izzət çəkən, həyatın vurduğu zərbələr nəticəsində ağrılar içərisində qovrulmuş insanın çəkdiyi əzablar, həyat yolunda onun qarşısına çıxan çətinliklər durur. Antisemitizm, azadlıq mövzularını, izzət motivlərini, məsuliyyət problemini digər yəhudi yazıçılarındakı kimi, Filip Rotun əsərlərində, gündəmə gətirdikləri məsələlərdə də görmək mümkündür.

Filip Rotun yaradıcılığı dünya ədəbiyyatı üçün ümumi olan problemlərlə çox bağlıdır. Onun yaradıcılığı iki istiqamətdə inkişaf edir. Bunlardan biri yəhudi ənənələri ilə sıx bağlı olan yəhudi ədəbiyyatıdırsa, digəri isə yəhudi adətləri, ənənələri ilə əlaqəsi olmayan ədəbiyyatdır. Müəllifin yəhudi romanları həmişə dünya ədəbi ictimaiyyətinin diqqət mərkəzində olub. Həyat haqqında fikirlər, orijinal yazı üslubu, hekayələr və romanlar qədim dövrlərdən dünyanın müxtəlif yerlərində oxucuların diqqətini cəlb etməyə başlayıb. Onun dərin düşüncə qabiliyyəti, istedadı və parlaq ideyaları onu öz dövrünün tanınmış insanları, ziyalıları və rəssamları ilə erkən yaşlarından tanış olmağa

və ünsiyyət qurmağa məcbur etdi [21, s.26]. Filip Rotu məhsuldar yazıçı adlandırmaq olar. O, harada olursa-olsun, harada olursa-olsun səyahət edir, heç vaxt qələmi boş qoymurdu. Əsas qəhrəmanları əsasən yəhudilərin olduğu ilk hekayələr uzun sürməmiş və ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdir. Ondan sonra onun başqa əsərləri də dərc olundu.

Yazıcının roman yaradıcılığı ingilisdilli yəhudi ədəbiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Onun dünyaya səpələnmiş xalqın dünya duyumuna həsr olunmuş yəhudi romanları mövzu və problemlərinin ümumiliyi etibarilə müxtəlif şəkildə xarakterizə olunur.

1.2. Filip Rotun əsərlərinin əsas problemləri

Rot Chicago Universitetində bakalavr dərəcəsi alıb və onun ilk uğuru "Əlvida, Kolumbiya" oldu. Əlvida, Kolumbiya dörd qısa hekayədən ibarətdir. Mouth Amerikada yaşayan zəngin yəhudilərin parlaq təbiəti və materializmi haqqında danışıdı. Bu işə görə müəllifə ABŞ Milli Kitab Mükafatı təqdim olunub. Rota Nyu - Cersi ştatının anadan olduğu və böyüdüüyü biznesində əsas yer. Buna görə də onun əsərlərində biz reallığı tərtib edən və reallıq və təxəyyül arasında sərhədləri qarışdıran bioqrafik nüanslarla üzləşirik. Şirkətin Yaradıcı məqsədi hekayələrin qəddar və oynaq təhlili . Əsər Amerika yəhudilərinin bütün tipik komplekslərini göstərdi.

O, 1967-ci ildə "O, gözəl olanda" romanını nəşr etdirmişdi. Bu əsər Rotun 1959-cu ildə evləndiyi Marqaret Martinson Uilyamsın həyatına əsaslanır. 1969-cu ildə dördüncü və ən mübahisəli romanı olan "Portnoyun şikayəti" Rota geniş uğur qazandıraraq onun nüfuzunun əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsinə səbəb oldu. 1970-ci illərdə Rot siyasi satira "Bizim dəstəimiz"dən (1971) tutmuş, Kafkaesk "Döş"ə (1972) kimi müxtəlif rejimlərdə təcrübələr keçirdi. Onilliyin sonunda Rot özünün prototipi olan Natan Zukermanı yaratdı. 1979-cu ildən 1986-cı ilə qədər davam edən bir sıra yüksək özünəməxsus roman və novellalarda Zukerman ya baş qəhrəman, ya da həmsöhbət kimi göründü [1, s.56].

Onun populyarlığı 1969-cu ildə dərzinin psixanalizin açıq monoloqunda anası ilə gənc yəhudi oğlunun yumoristik və cinsi münasibətləri barədə açıq, lakin çox kobud dildə şikayəti sayəsində artmışdır. Onun mühüm işləri arasında "Sinə", "Mənim həyatım bir insan kimi", "Arzuların professoru" romanları da var. Amma Rotun ən uğurlu romanı, şübhəsiz ki, Natan Zukermanın yaratdığı "Xəyal yazıçı" əsəridir. Zukerman haqqında ilk romanın uğurundan sonra "Zukerman işi olmadan" trilogiyasını və "Anatomiya dərsi"ni tamamladı. Müəllifin təsviri burada Rotun öz prototipidir. Rot "Amerikan pastoral" romanına görə Pulitzer mükafatı aldı. Bu roman Zukerman romanlarının ikinci trilogiyasının ilk əsəridir. Bu orta sinif bir qız terrorist haqqında bir romandır. Zukermanın romanlarının ikinci trilogiyası "Mən kommunist ilə evləndim" və "İnsan ləkəsi" ilə başa çatır. "Ölmüş heyvan" yaşlı professorun təcrid olunmuş həyatıdır.

2004-cü ilin ikinci romanı "Amerikaya qarşı sui-qəsd" romanıdır. İkinci Dünya müharibəsi zamanı Amerikada faşizm haqqında yazılmışdır. 2006-cı ildə o, üçüncü dəfə özünün "Hər bir insan" romanına görə Folkner mükafatına layiq görülüb. Bu iş Rotun ölümlə bağlı qısametrajlı romanlarından biri hesab olunur. 2011-ci ildə Rot "İnsan-Buker" beynəlxalq mükafatına layiq görülmüş, bir ildən sonra isə yaradıcılıq fəaliyyətinin dayandırıldığını elan etmişdir.

Zukermanın romanları Filip Rot nöqteyi-nəzərindən Yəhudi-Amerika cəmiyyətinin həyatını əks etdirən ən mükəmməl əsərlərdir. Rota romanları Amerikada yəhudilərin mədəniyyətini və gündəlik həyatını əks etdirir və yaratdığı gözəl elementlərin xarakterlərini daha da yaxşılaşdırır. Bu romanlarda biz əsasən müəllifin yəhudi həyat tərzinə, cavanlığa və libidoya can atmasına baxışlarını müşahidə edirik. Kitabda həmçinin Amerikada yaşayan yəhudilərin identifikliyi problemi, yəhudi yazıçılarının bu problemə həyat şəraiti və münasibəti haqqında ətraflı məlumat verilir. [18, S. 34]

Hesab edilir ki, Natan Zukerman obrazının prototipi Bernard Malamud, ya da Henri Rot olub. Rotun romanları yəhudi icmasının İsrail dövlətinin yaradılmasına münasibətini əks etdirib. Filip Rot ədəbi fəaliyyətə 1950-ci illərin ortalarından başlamışdır. Bu illərdə onun "Nyu Yorker", "Eskvayr" kimi nüfuzlu ədəbi jurnallarda

amerikalı yəhudilərin həyatından bəhs edən ilk hekayələri dərc olunurdu. Gənc yəhudi intellektualının onu əhatə edən meşşan mühitlə münaqişəsini satirik tonda təsvir etməsi tənqidçilər tərəfindən birmənalı qarşılanmadı. Onun bu qabiliyyətini yüksək qiymətləndirib heyranlıq ifadə edənlərlə yanaşı gənc yazıçını antisemitizm tərəfdarlarının xeyrinə fəaliyyət göstərməkdə suçlayanlar da oldu. Bu səbəbdən Rotun sonrakı illərdə yazdığı iki romanı müvəffəqiyyət qazanmadı [2, s.34].

1969-cu ildə çap olunan “Portnoyun şikayəti” romanından sonra Filip Rot bir yazıçı kimi məşhurlaşdı. Roman yəhudi əsilli amerikalı vəkil Aleksandr Portnoyun dilindən nəql olunur. Onun psixoanalitiklə uşaqlıq illəri, müxtəlif kompleksləri, qarşısızalmaz fantaziyaları barəsində söhbətləri sonda daha dərin məsələlərin üstünə işıq salır. Romanın qəhrəmanı psixikasında olan pozuntuları yəhudi ailəsinin həyat tərzini, yəhudilərin qeyri-yəhudilərlə şübhəli davranışları, mənasız mərasimlərə sədaqəti, xüsusilə də hökmlü və bezikdirici dərəcədə qayğıkeş olan anasının qrotesksayağı, lakin incə bir mərhəmliliklə təsvir etdiyi obrazı ilə bağlayır. Filip Rot Aleksandr Portnoy obrazının timsalında diasporada yaşayan bütün yəhudilərin keçirdikləri hissləri - intellektuallığı və qətiyyətsizliyi, şübhəni və eyni zamanda da özünə qarşı ikrahı təsvir edərək, milli kimlik probleminin fərqli tərəflərini göstərirdi. Yazıçının qəhrəmanın İsrailə münasibəti də ikili xarakter daşıyır. Bir yandan əzəli və ümumi vətən kimi onu sevən Portnoy, digər tərəfdən İsraildə yaşayan gəncləri heç cür anlamır, onları qalut yəhudilərinin, yəni taleyin hökmü ilə Eres-İsraildən uzaq düşərək digər ölkələrdə yaşamağa məcbur olanların tam əksi hesab edirdi. Elə buna görə də o, İsraildə yaşamağı arzulamır, özünü orada heç cür təsəvvür etmirdi.

“Portnoyun şikayəti” romanında Filip Rot amerikalı yəhudilərin həyatını təsvir edərkən komik şarj priyomlarından və qrotesk elementlərindən bacarıqla istifadə edir. Romanda yalnız Nyuarkda yaşayan yəhudi icmasının deyil, bütünlükdə amerikan cəmiyyətinin gerçəklikləri təhrif olunmuş şəkildə verilir. Gerçəkliyi son dərəcə qəribə və izah olunmaz hesab edən yazıçının təsvirində ətrafda baş verənlər absurd səciyyə alır. Mövcud stereotiplərə istehza ilə yanaşan Filip Rot qroteskdən istifadə etməklə ən dəhşətli və iyrənc halları belə gülüş obyektinə çevirməyi bacarır. Bu, bir yandan

ənənəvi yəhudi yumoru ilə bağlı olsa da, digər tərəfdən yasaq edilmiş mövzulara gülmək baxımından amerikan “qara yumoru” ənənələrinə yaxınlaşırdı [15, s.89].

Əsərin baş qəhrəmanının monoloqu əvvəldən axıradək gerçəkliyin və karikaturanın, faciəviləyin və komikliyin təzadlı vəhdəti üzərində qurulmuşdur. Filip Rot “yəhudi mentalitetinin komik priyomlar vasitəsilə ifadəsini “Portnoyun şikayəti” romanının konfliktini çatdırmağın ən vacib və düzgün üsulu” [89, s.12] kimi seçmişdir.

Göründüyü kimi, Filip Rotun romanları ABŞ-da etnik özünü təyinetmə və milli kimlik probleminə tamamilə yeni bir yanaşmanı ortaya qoyur. Məlumdur ki, ABŞ kimi nəhəng multikultural dövlətdə irqi və etnik özünü təyinetmə həmişə aktual olmuşdur. Yəhudi mənşəli Filip Rot bu məsələni diqqət mərkəzində saxlayaraq öz romanlarında daima bu problemə toxunur. Onun personajları şəxsiyyətin təşəkkülünün vacib mərhələləri olan etnik, peşəkar və yaradıcılıq özünü təyinetmədən keçirlər. Yazıçı özünü təyinetməni Filip Rotun 1970-2000-ci illərdə yazdığı romanların əsas mövzusuudur. Bu illərdə yazdığı romanlarda o, yəhudi yazıçıların bütöv və dərin obrazlarını yaradır. Tədqiqatçılar bu obrazları iki silsiləyə bölürlər. Bu silsilələrdən birinin baş qəhrəmanı Devid Kepeş, o birininki isə Natan Sukermandır. Devid Kepeş haqqındakı romanlarda yazıçı onun yəhudi mənşəyini xatırlatsa da, etnik məsələni çox qabartmır. Lakin Natan Zukermanla bağlı romanlarında o, etnik mənsubiyyət məsələsini ön plana gəlir. Hər iki yazıçı obrazı avtobioqrafik səciyyəyə daşmasına baxmayaraq, Filip Rot Natanı özünün ikinci “Mən”i hesab edirdi.

Natan Zukermanın obrazına ilk dəfə yazıçının “İstək professoru” (1977) romanında rast gəlinir. Onun həyat tarixçəsinə, yaradıcılıq axtarışlarına və mənəvi təşəkkülünə isə “Buxovlanmış Zukerman” adlı romanlar silsiləsi həsr olunmuşdur. Onun “Əks həyat” (1987) romanı da bu silsiləyə aid edilir. Əsərin qəhrəmanı Zukerman ölüm qabağı yazdığı romanında öz həyatını başqa variantda təqdim etmək qərarına gəlir. Lakin o, öz romanının qəhrəmanı kimi kiçik qardaşını - tanınmış dantist Henrini seçir. Henri ağır xəstəlik nəticəsində ruhi sarsıntı keçirir və dini düşüncələrə qapanır. Sonda o, İsrailə gələrək dindarların yaşadığı qəsəbədə məskunlaşır [13, s.89].

Filip Rot öz əsərlərində “Amerikada yəhudi yazıçı olmaq nə deməkdir?” sualını qoyur və ona cavab tapmağa çalışır. O, yəhudi yazıçısının obrazını yaradarkən müxtəlif

metodlardan istifadə edir. Yazıçı avtobioqrafik obrazlar yaradaraq öz şəxsi həyatının faktlarını əsas götürür, yaxud da məşhur müəlliflərin bioqrafiyasını və yaradıcılığını təhlil edərək onların obrazlarını publisistik və bədii əsərlərinə daxil edir. Filip Rotun avtobioqrafik səpkidə yazdığı "Faktlar" (1988) və "İrs" (1991) əsərlərində yazıçının şəxsi həyat və ədəbiyyat, yaradıcılıq barəsində fikirləri öz əksini tapır.

"Faktlar" əsərində o, şəxsi həyatının mənzərisini ədəbiyyatdan asılı olmadan yaratmaq istəsə də, "faktlar" elə toplanmışdı ki, həyatı epizodlar insanın formalaşmasından daha çox bir yazıçının təşəkkül prosesini göstərirdi. Filip Rot əslində ədəbiyyatı və yaradıcılığını həyatından ayrı tutmurdu. K.Benyumov yazır: "Filip Rot köhnə məktəbin, köhnə, sadıq nəslin yazıçısıdır. Ədəbiyyatda bu nəslin nümayəndələri üçün ideallar mövcud deyildi, amma ədəbiyyat onun üçün iş kimi, təfəkkür tərzini kimi, mövcudluq vasitəsi kimi ideal idi [2, s.56].

Filip Rotun əsərlərinin daimi personajları Nyuarkın yazıçının uşaqlıqdan yaxşı tanıdığı sakinləri idi. Burada yaşayan yəhudilər bir vaxtlar Amerikaya Rusiyadan, Litvadan, Polşadan və Macarıstandan gələn yəhudi mühacirlərin uşaqları idi. Amerikada həyatlarını qurmağa çalışan bu insanların gündəlik ağır və çətin həyatı Filip Rotun demək olar ki, bütün romanlarından qırmızı xətt kimi keçir. Həmin uşaqlar yazıçının romanlarının səhifələrində boy ataraq amerikan yəhudilərinin sonrakı üçüncü nəslini meydana gətirdilər.

O, "Amerikan Pastoralı" romanına və "Əlvida, Kolumbiya" və "Şəbbat Teatrı" Milli kitab mükafatına görə Pulitzer mükafatına layiq görülmüşdür. Onun bütün romanlarında siyasi məqamlar müxtəlif tərəflərdən götürülüb. "Praqa orgiyası" romanında əsas qəhrəman totalitarizmlə üzləşir. "Mənim ərim kommunistdir" romanında Rinqvold qardaşları MakKartizmin pəncələrinə düşürlər. "The Counterlife" əsərində əsas obraz qərb sahilində, İsraildə yaşayan biridir və orada həyat heç də qənaətbəxş deyildir.

"İnsan ləkəsi" romanında tarix və siyasətin rolu çox qeyri-müəyyəndir. Bu halda yazıçı Klinton-Levinski qalmaqal Amerikada əxlaqa artan marağını göstərir. Əxlaq və siyasi dözümlülük Amerikanın heç vaxt müalicə edə bilməyəcəyi xəstəliklərdir. Dərzi "şikayəti" xəstənin psixanalitik romanının bütün mətninə əsaslanır — etiraflar. Həmin

əsərdə yazıçı onun həyatında baş verənləri əlavə etdi. Müəllif oğluna sünnət edən yəhudi qadınını təsvir edən məşhur stereotiplərə yeni təkan verir. "Şabbat Teatrı" romanının əsas qəhrəmanı ondan başlayır ki, özünü harada dəfn etmək üçün yer axtarır, axı o artıq özünü öldürməyə hazırlaşır. Lakin, yeni dövrün türbə zərər görə qəhrəman insan məhv olmayan bir yer axtarmaq başlayır. Nəhayət, Bard College College qəbiristanlığında dayanır. Çünki bu qəbiristanlıqda bu kollecın əməkdaşlarının əksəriyyəti dəfn olunubdur. Kollec işləyərkən qəbiristanlığın nəzarətsiz qalması ehtimalı yoxdur. Bundan əlavə, əgər kimsə mənim Məzarımı ziyarət etməyi qərara alsaydı, bu, sizin dediyiniz kimi, Nyu-York yaxınlığında yerləşir. O, bütün hallarda həyat sevir baxmayaraq, onun romanının sonunda faciəli atmosfer üstünlük təşkil edir. Ümumiyyətlə, bu adam son vaxtlar nitqlə maraqlanan kobud erotizmə güclü yumor və meyl hissi ilə diqqətindən qaçmır. Onlar e-kitab görmək üçün heç bir göz var.

Filip Rot ilk baxışda yəhudi problemi ilə bağlı olmayan Amerika gerçəkliklərini bu insanların gözü ilə görür və təhlil edirdi. Bütün bu mövzular onun "İnsan ləkəsi" romanında daha qabarıq nəzərə çarpır. "Zukerman" silsiləsinin davamı olan bu roman əvvəlki kimi yaşlı Natan Zukermanın dilindən nəql edilir. Burada o, oxuculara digər bir qəhrəmanın universitet professoru Koulmən Silkin əhvalatını danışır. Silk cənubi Massaçusetsdə Berkşirdə yazıçı tərəfindən uydurulmuş Afina kollecinin keçmiş professoru və dekanıdır. Silk parlaq və güclü bir şəxsiyyətdir. O, çoxlarından fərqli olaraq, öz həyatını cəmiyyətdə kök atmış qaydalara deyil, öz istəyinə uyğun qurmuşdur [5, s.74].

Silk istədiyi hər şeyə nail olmuşdur: o, hörmətli universitet professoru, dekanıdır, onun gözəl ailəsi və dörd övladı vardır. Lakin birdən bədbəxtlik baş verəndə iki afro-amerikalı tələbəyə qarşı rasizmdə ittiham edərək böyük qalmaqal yaradırlar. Professor özünü belə görmədiyi tələbələrə görə ittiham olunmasına nə qədər etiraz etsə də, Amerikanın siyasiləşmiş cəmiyyəti ona öz günahsızlığını sübut etməyə imkan vermir. Silki ləkəyəirlər və o, universitetdən getmək məcburiyyətində qalır. Bundan az sonra onun arvadı İris keçirdiyi stress səbəbindən dünyasını dəyişir. Lakin Silkin zədələnməsi bununla bitmir. Arvadının ölümündən sonra Silkin elə özünün iş

götürdüyü iddialı gənc fransız qadın professordan ona olan cavabsız hisslərinin intiqamını alır.

Bu hadisəyə qədər Silk qonşusu olan az tanınan yazıçıya müraciət edərək, onun həyat tarixçəsini olduğu kimi qələmə almasını xahiş etmişdir. Bu epizoddan sonra oxucu Silkin keçmiş, indisi və gələcək taleyi barəsində həmin yazıçının - Natan Zukermanın vasitəsilə tanış olur. Filip Rot sanki zamanın səyahətinə çıxaraq öz qəhrəmanının həyat təfərrüatları bir-birinin ardınca təsvir edir. “İnsan ləkəsi” Filip Rotun ən yaxşı romanlarından biridir. Burada onun yazıçılıq məharəti bütün parlaqlığı ilə əks olunur. Yazıçı romanda müasir Amerika cəmiyyətinin fəvqəladə dərəcədə aktual olan bir çox problemlərinə toxunur. O, öz qəhrəmanlarını dərin psixoloji analize məruz qoyaraq insan təbiətinin və insani münasibətlərin ən müxtəlif tərəflərini oxucunun gözləri qarşısında canlandırır. Romanın ilk epizodlarında yaranan gərginlik durmadan artır, personajların qəribəlikləri tədricən aydınlaşır və onların taleyindəki “ağ ləkə”lər bir-birinin ardınca silinir. Koulmən Silk obrazı isə Natan Zukerman tərəfindən təftiş edilərək tədricən açılır [4, s.89].

Professor Silkin ən böyük sirri məhz Zukerman tərəfindən oxuculara çatdırılır. Məlum olur ki, özünü yəhudi adlandıran və rasizmdə ittiham olunan professor əslində ağ dərilili zəncidir. O, öz ünvanına aşağılayıcı “nigger” sözünü eşitməməkdən ötrü şüurlu şəkildə doğma köklərindən və qanından imtina etmişdir. Filip Rotun 2004-cü ildə yazdığı növbəti “Amerikaya qarşı sui-qəsd” romanı da tənqidçilər və oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılandı. Yazıçı bu əsərində II Dünya müharibəsi illərinə qayıdaraq Şərqi sahilində yerləşən balaca bir şəhərin yəhudi sakinlərinin taleyini qələmə alır. Bu əsərində Rot Amerika tarixinin alternativ variantını yaradır.

ABŞ-ın 1940-cı ildəki prezident seçkilərinin həqiqi nəticələrini təhrif edərək öz uydurma tarixini yazan Filip Rot Amerikada faşizmin qalib gələcəyi təqdirdə nələrin baş verə biləcəyi barədə oxucuları xəbərdar edir. Bu mənada romanı antiutopiya janrının ən yaxşı nümunələri ilə bir sətərə qoymaq olar.

Romanın təhkiyəçisi və baş qəhrəmanı gənc Filipin özüdür. Əsərin baş qəhrəmanının və müəllifin adlarının üst-üstə düşməsi hadisələrin həqiqiliyini, sənədliliyini təsdiqləyən ən əsas əlamətlərdən biri kimi Filip Rotun ən uğurlu

tapıntılarından biri idi. Romanı yazarkən Filip Rotun yaşı 70-i keçmişdi, lakin onun qəhrəmanı Filipin isə heç 10 yaşı belə yoxdur. Lakin yazıçı uşaqlıq illərinin xatirələrini bu azyaşlı oğlanın obrazında yenidən canlandırmağı bacarmışdır. Oxucu Filipin vasitəsilə onun orta təbəqəli amerikan ailəsini görür. Onun sığorta məmuru olan atası, həyatı qaz plitəsi ilə paltar maşını arasında keçən anası, qəhrəman-təyyarəçinin şəkillərini çəkən böyük qardaşı Nyuarkda yaşayan onlarla belə ailənin ümumiləşdirici obrazı kimi çıxış edir. Balaca bir amerikan şəhərçiyinin gündəlik həyatı, kasıb yəhudi kvartalının adi məişət təsvirləri və s. romanın gerçəkliklə səsleşən epizodlarındanıdır.

“Amerikaya qarşı sui-qəsd” romanında II Dünya müharibəsi illərindəki amerikan cəmiyyətinin real mənzərəsini yaradan Filip Rot, eyni zamanda Amerika tarixinin bir epizodunu öz təxəyyülünün süzgəcindən keçirərək onun alternativini yaradır. Rotun versiyasına görə, 1940-cı il seçkilərində bütün gözləntilərin əksinə olaraq F. Ruzvelt deyil, onun rəqibi nasistlərə rəğbəti ilə seçilən Ç. Lindberq qalib gəlir. Onun hakimiyyətə gəlişindən sonra Rotlar ailəsinin və digər yəhudilərin yaşadığı faciələr romanın əsas süjet xəttini təşkil edir. Faşizmin Ağ evə gəlişi amerikan cəmiyyətində antisemitizm əhvalını bir az da gücləndirir. Belə ki, İspaniyada Hitlerlə görüşən Lindsberq alman və amerikan xalqları arasında dostluq elan edir. Ardınca o, öz nasist dostlarının təcrübəsindən yararlanaraq antisemitizmi dövlət siyasətinin tərkib hissəsinə çevirir. Bundan sonra baş verəcək fəlakətləri dərk edən yəhudilərin bir qismi mübarizəyə qalxır, başqa bir qismi yeni hökumətlə anlaşmağa çalışır, digərləri isə Amerikanı tərk edərək Kanadaya köçürlər [9, s.66].

Filip Rot Amerika tarixi ilə bağlı uydurmaya əl atmasını, fantaziyalarına bu qədər sərbəstlik verməsini demokratiya ilə faşizm arasındakı sərhəddin nə qədər xəfif olduğunu göstərmək məqsədilə etdiyini söyləyir. “Amerikaya qarşı sui-qəsd” romanında antisemitizmi tənqid edən Rot bu cür əhval-ruhiyyənin hökm sürdüüyü amerikan cəmiyyətində yəhudinin keçirdiyi hissləri, ideallarının puç olmasını balaca Filipin dili ilə bu şəkildə ifadə edir: “Amerikalı valideynlərin amerikalı oğlu və Amerika şəhərlərinin birinin məktəblisi kimi mən ilk dəfə anladım ki, mənim indiyə qədər mövcud olma faktı kimi dərk etdiyim hər şey şübhə və təhlükə altına düşmüşdür” [6, s.16].

O, böyük ideallardan və yüksək materiallardan bəhs etmədən, fəlsəfi, siyasi mülahizələrdən yan keçərək sadə bir yəhudi ailəsinin timsalında ağılsız şəraiti təsvir edir: insanlar burada yaşamış, işləmiş, özlərini bu ölkənin vətəndaşları hesab etmiş, sonra isə birdən-birə ikinci dərəcəli adamlara çevrilmişlər.

Azad ölkə, Nyuarkda yaşayan yəhudilərin “bizim Amerika” adlandırdıqları ABŞ, birdən-birə antisemit ruhda köklənmiş irlandların, almanların və Hitlerə rəğbət bəsləyən digər qruplaşmaların Amerikasına çevrilir. Demokratiya və bərabərlik haqqında mifin süquta uğraması German Rotun polislə, Amerika dövlətinin qanunlarının və asayişinin keşikçisi ilə söhbətində bütün dərinliyi ilə üzə çıxır. Rotlar ailəsi öz əşyalarını kiçik bir otelin piştaxtası yanında görəndə polisə deyirlər: “– Zabit, biz ailəlikcə Linkoln Memorialında olmuşuq. Orada divardan Gettisberq məramnaməsi asılıb. Orada nə yazıldığı sizə məlumdurmu? Bütün insanlar allah qarşısında bərabərdilər. - Lakin bu o demək deyildir ki, qabaqcadan sifarişli otel otağı digəri ilə bərabərdir” [6, s.101].

İnsanın hüquqlarının elə insan hüquqlarının qorunması adı altında pozulması XX əsrin ən dəhşətli antiutopiyalarından biri idi. O.Kalujina bu xüsusda yazır: “Şəraitin təzadlığı ondadır ki, prezident Lindberq amerikalı Hitlerdir və hakimiyyətə qiyam nəticəsində deyil, səs çoxluğu ilə demokratik seçkilər vasitəsilə gəlmişdir” [7, s.86].

Rotun təhkiyəsinin çox hissəsi yarı avtobioqrafik mövzular ətrafında cərəyan edir, eyni zamanda, Rot və onun uydurma həyatı arasında əlaqələrin qurulmasının təhlükələrini şüurlu və oynaq şəkildə həll edir. Müəllifin həyatı ilə onun personajları arasındakı bu yaxın əlaqəyə misal olaraq Devid Kepeş və Natan Zukerman kimi rəvayətçilər və baş qəhrəmanları, həmçinin Amerikaya qarşı sui-qəsdə görünən və "Şilok əməliyyat " əsərlərində iştirak edən “Filip Rot” obrazını göstərmək olar. Tənqidçi Jak Berlinerblau kitabında qeyd edir ki, bu uydurma səslər oxucular üçün mürəkkəb və çətin təcrübə yaradır, onları Rotu “tanıdıqlarını” zənn etməklə aldadır. Rotun bədii ədəbiyyatında müəlliflik məsələsi özünü yəhudi adət və ənənələrindən və bəzən valideynlərin, və digər icma liderlərinin boğucu təsiri kimi qəbul etdiyi şeylərdən uzaqlaşmağa çalışan idealist, dünyəvi yəhudi oğlu mövzusu ilə iç-içədir [19, s.78].

Rotun təhkiyəsi tənqidçilər tərəfindən “onu bağlayan şeylər tərəfindən canlandırılan və şiddətlənən bir növ yadlaşma” ilə xarakterizə olunur.

Rotun ilk işi, “Əlvida, Kolumbiya” orta səviyyəli yəhudi amerikalıların həyatının hədsiz dərəcədə yumoristik təsviri idi və mühakimələrində çox qütbləşmiş rəyçilər arasında mübahisələrə səbəb oldu. Buna cavab olaraq, Rot 1963-cü ildə yazdığı “Yəhudilər haqqında yazmaq” essəsində iddia etdi ki, o, yəhudi həmrəyliyinə çağırış ilə yəhudilərin dəyər və əxlaqını şübhə altına almaqda azad olmaq istəyi arasındakı ziddiyyəti araşdırmaq istəyir. Orta təbəqə yəhudi amerikalılar mədəni assimilyasiya və yüksələn sosial hərəkətlilik dövründə öz kimliklərindən qeyri-müəyyəndirlər.

Rotun bədii ədəbiyyatında yəhudi həyatı kontekstində, əsasən kişi nöqtəyindən nəzərdən “əxlaqsız instinktlərin” tədqiqi mühüm rol oynayır.

Filip Rotun təhkiyəsi yəhudi adət-ənənələrinin və qadağalarının yükünü azaltmağa çalışır. Azad edilmiş yəhudi şüuru, Amerika arzusunun parçalanmasına buraxılaraq, özünü məhv edilmiş tapır. Amerika cəmiyyəti və siyasəti, altmışıncı illərin sonlarına doğru, yəhudi mühacirlərinin səyahət etdikləri şeylərin qrotesk təxəyyülüdür: azadlıq, sülh, təhlükəsizlik, layiqli liberal demokratiya.

Rotun fantastikası güclü avtobioqrafik təsirlərə malik olsa da, o, sosial şərhləri və siyasi satiraları da ən açıq şəkildə “Bizim dəstəmiz” və “Şilok əməliyyatı” əsərlərində özündə birləşdirir. 1990-cı illərdən etibarən Rotun fantastikasında tez-tez avtobioqrafik elementlərin müharibədən sonrakı Amerika həyatının retrospektiv drammatizasiyaları ilə birləşdirdi. Rot “American Pastoral” və ondan sonrakı iki romanı bir-biri ilə sıx əlaqəli “Amerika trilogiyası” kimi təsvir etdi. Bu romanların hər biri müharibədən sonrakı dövrün aspektlərini İkinci Dünya Müharibəsi zamanı Amerikanın daxili cəbhəsindəki həyat təcrübəsinin nəzərəcarpacaq şəkildə əks etdirdiyi Natan Zukermanın nostaljik şəkildə xatırlanan yəhudi-amerikan uşaqlığı fonunda nəzərdən keçirir.

Rotun və Zukermanın uşaqlığını əhatə edən 1940-cı illər Rotun fantastikasında Amerika idealizmini və sosial birliyin yüksək nöqtəsini qeyd edir. Müharibə illərindəki vətənpərvərlik və idealizmin daha satirik təsviri Rotun “Portnoyun Şikayəti” və

“Şabbat teatri” kimi komik romanlarında aydın görünür. Amerikaya qarşı sui-qəsdə, müharibə illərinin alternativ tarixi, müharibə zamanı getdikcə daha çox nüfuz edən irqçiliyə qarşı idealların təbliğinə baxmayaraq, o dövrdə Amerikada antisemitizm və irqçiliyin yayılmasını dramatikləşdirir. Rot öz bədii əsərində 1940-cı illəri və ondan əvvəlki 1930-cu illərin Yeni Sövdələşmə dövrünü Amerika tarixində qəhrəmanlıq mərhələsi kimi təsvir etmişdir. 1940-cı illərdən bəri Birləşmiş Ştatlarda baş verən sosial və siyasi inkişaflardan məyusluq hissi Amerika trilogiyasında, lakin Rotun siyasi və sosial satira ehtiva edən əvvəlki əsərlərində, məsələn, “Bizim Dəstəməiz” və “Böyük Amerikalı” əsərlərində artıq bu ideya mövcud idi. Sonuncu roman haqqında yazan Hermiona Li Rotun bədii əsərindəki “Amerika arzusu” ilə bağlı məyusluq hissəsinə işarə edərək deyir: “Rotun nəslinin yetişdirdiyi mifik sözlər - qalibiyyət, vətənpərvərlik, oyunbazlıq - müqəddəsləşdirilib; acgözlük, qorxu, irqçilik və siyasi ambisiya “ümumamerikan idealları” nın arxasında duran hərəkətverici qüvvələr kimi açıqlanır” [21, s.66].

Rotun yazıları Amerikadakı yəhudi təcrübəsini tez-tez araşdırsa da, Rot yəhudi-amerikan yazıçısı kimi qeyd edilməyi rədd etdi. “Bu, məni maraqlandıran sual deyil. Mən yəhudi olmağın nə demək olduğunu dəqiq bilirəm və bu, həqiqətən də maraqlı deyil”. 2005-ci ildə “Guardian” qəzetinə verdiyi müsahibəsində deyib: “Mən Amerikalıyam”.

“Portnoyun şikayəti” romanın bütün mətni - psixanalitikin qəbulundakı pasiyentin etirafları üzərində qurulub. Həmin əsərdə yazıçı öz həyatından baş verənləri əlavə edib. Yazıçı öz oğlunu sünnət edən yəhudi qadını təsvir etməklə ümumilikdə məşhur stereotiplərə təzə ruh verir. “Şabbat teatri” romanın qəhrəmanı isə dəfn olunmaq üçün özünə yer axtarmasıyla başlayır, çünki artıq o, intihara hazırlaşır. Lakin çağdaş dövrün məzarlıqlara vurduğu ziyanı görə qəhrəman insanın məhv etmədiyi yer axtarmağa başlayır. Ən nəhayət, Bard Kolləcinin məzarlığı üzərində dayanır. Çünki həmin kollecdə çalışanların əksəriyyəti, bu məzarlıqda dəfn olunub. Kollec fəaliyyət göstərdiyi müddətcə həmin məzarlığın baxımsız qalma ehtimalı imkansızdır. Həm də kim isə məzarımı ziyarət etmək fikrinə düşərsə, o məzarlıq Nyu-Yorkdan sən deyən uzaqda deyildir. Bütün hallarda həyatı hədsiz sevsə də, onun romanlarının sonluqlarına

bir faciə havası hakimdir. Adətən, amansız yumor hissi və kobud erotizmə meyl edən bu adamın son vaxtlar nəsihətçiliyə həvəs saldığı diqqətlərdən yayınmır. Elektron kitabları görməyə gözü yoxdur.

Yazıçılıqdan getmək istəyi barədə xəbəri isə böyük səs-səda doğurdu. Onu başa düşmək olardı. Çünki yazdığı romanlarla böyük kitabxana açmaq olar. Tərbiyəçisi olan Sola Bellounun ölümündən sonra Amerika nəsrinin taxtına əyləşdi. Bu gün Rot canlı klassik hesab edilir. Amerikalı yazıçı bu il Nobel mükafatını ala biləcək şanslı yazıçılardan da biridir. Lakin bəziləri hesab edir ki, radikal çıxışlarına görə, yazıçının bu mükafatı alması real görünmür. Amma bütün hallarda Bukmeker kontorlarının açıqladığı siyahı da onun da var.

“Adi insan” adlı əsərində yazır: “Qocalıq - döyüş yox, qırğın meydanıdır”. Cavan qadınla yaşlı şəxs arasındakı münasibətləri “Ruh qeybə qarışır” romanında qələmə alan müəllif onların yaşları arasındakı böyük fərqi olmasına baxmayaraq sevginin tükənməzliyini göstərir. Rota görə, istəklər - əzabların mənbəyidir.

Filip Rot “Amerikaya qarşı sui-qəsd” romanı ilə Amerikanın dünyada sülhün, azadlığın və demokratiyanın dayağı olmasına inamı şübhə altına qoydu. Yazıçı bu romanında Amerika ədəbiyyatında mövcud olan tarixi və siyasi mifi bir qədər dekonstruksiya etdi. Amerikan ədəbi dairələrində və mətbuatda “Amerikaya qarşı sui-qəsd” romanı əsasən müsbət qarşılandı. Vaşinqton Post qəzetinin ədəbi tənqidçisi C.Yardli bu romanı “əsil amerikan tarixi” adlandırmışdır. Nyu York Tayms qəzeti isə romanı “ecazkar siyasi roman” kimi qiymətləndirirdi [1, s.174].

O kitablarda 90-cı illərin sonsuz eksperimentini aparır, avtobioqrafik əsərlərini silsilə formada dərc etdirirdi. O, əyri güzgüdə öz sevimli qəhrəmanı - Amerika nasir Natana Çukermanı əks etdirirdi. 80-ci illərdə yazıçı realist nəsrə aid olsa da, fantastik süjetdə də özünü sınayır.

Beləliklə, Filip Rotun yaradıcılığı ilə tanışlıq belə bir fikir yürütməyə imkan verir ki, Amerika yəhudi ədəbiyyatı Amerika ədəbi prosesinin bir hissəsini təşkil etsə də, o, yəhudi ədəbiyyatı olaraq qalmaqdadır. Onun yaradıcılığı XX əsr Amerika ədəbiyyatında böyük əks-səda doğurmuşdu. Tədqiqatlar göstərir ki, Filip Rot Amerika cəmiyyətində öznükləşməyə və eyni zamanda tarixi-milli köklərinə daha da sıx

yaxınlaşmağa çalışmış, etnik mənsubiyyətini araşdırmağa və başa düşməyə çalışmışdır.

1.3. Filip Rotun əsərlərində Amerika cəmiyyətinin təsviri

II Dünya müharibəsi XX yüzilliyin ən dəhşətli fəlakəti və kataklizmi kimi dünya düzənini köklü şəkildə pozaraq global siyasi, iqtisadi və ideoloji dəyişikliklərə səbəb oldu. Müharibənin dəhşətlərindən uzun zaman özünə gələ bilməyən dünya dövlətləri dərin iqtisadi, siyasi və mənəvi böhranla üz-üzə qaldılar. II Dünya müharibəsinin acı nəticələrindən müəyyən dərəcədə əziyyət çəkən ölkələrdən biri də ABŞ idi. Amerikalılar Avropa xalqlarından fərqli olaraq faşizmin təcavüzü ilə birbaşa üzləşməmişdilər. Lakin A.M. Zveryevin sözlərilə desək, “müharibənin və faşizmlə birbaşa toqquşmanın dərsəri, insan həmrəyliyinin, qəhrəmanlığının və fədakarlığının dərsəri, hətta Amerika üçün, onun hərbi təcrübəsinin, şübhəsiz, Hitlerin təcavüzünə birbaşa məruz qalan xalqların təcrübəsi ilə müqayisəyə gəlməzliyinə baxmayaraq, qeyri-adi dərəcədə ibrətamiz oldu” [13, s.178].

Amerika tarixinin bu yeni dövrü yalnız siyasi və iqtisadi sahələrin deyil, mədəniyyətin də tamamilə fərqli istiqamətlərini müəyyənləşdirdi. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-stabil vəziyyəti, kəskin irqi münaqişələr, daxili siyasətdəki mütəmadi böhran vəziyyətləri və müharibədən sonrakı beynəlxalq münasibətlərin özünəməxsusluğu Amerikanın ədəbi-mədəni mühitinə təsirsiz ötüşmür, amerikalı yazıçıların və şairlərin əsərlərində bu və ya digər şəkildə öz əksini tapırdı. II Dünya müharibəsi mövzusu və müharibədən sonrakı mədəni-ictimai və sosial həyatın problemləri ABŞ ədəbiyyatında müxtəlif ədəbi istiqamətlərə və yaradıcılıq maneralarına məxsus yazıçı və şairlər tərəfindən fərqli prizmalardan işıqlandırılırdı. Beləliklə də, ABŞ mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi olan ədəbiyyat müharibədən sonrakı illərdə yeni bədii təcrübələr və eksperimentlərlə dolu olan məhsuldar bir mərhələyə qədəm qoyurdu.

Bədii ədəbiyyatda qaldırılan şəxsi problemlərdən başqa özgələşmək, ruhi tənhalıq kimi mövzular da seçilib-fərqləndirilir. “Ailə-iş-şöhrətpərəstlik” qismində mütləq dəyərlərin üçlüyü vasitəsi ilə ideal dövlət və insanın özü-özünü qurub-

yaratması haqqında ictimai miflərin danılmazlığı bir daha yoxlanılır. Mənəvi problemlər iki müstəvidə nəzərdən keçirilir. Hər şeydən öncə, dünyanın mənzərəsi insanlığın bütün tarixi boyunca arasıkəsilməz bütövlük şəklində təqdim edilir. İkincisi, klassik situasiyaların həll edilməsi vasitəsi ilə indiki zamanın spesifikasiyası, “insan-insan” və “insan-dünya” vahidlərinin qarşılıqlı münasibətləri aşkarlanır. Ədəbiyyatda klassik mifoloji istiqamətli əsərlərdə insanın özgələşməsi, onun qapalılığı problemi qaldırılır.

ABŞ üçün özgələşmə problemi aktualdır, çünki bu da özlüyündə “amerikan arzusu” adlı medalın tərs üzüdür. Bu, minlərlə sadə amerikalının, qəlbinin bütün gücü ilə amerika arzusuna qovuşmaq istəyən insanların faciəsidir.

“Amerikan arzusu”nun bədii ədəbiyyatda inikasını tam şəkildə anlamaq üçün onun mifologiyasını diqqətlə öyrənmək lazımdır. Hər şeydən qabaq belə bir cəhəti qeyd edək ki, “amerikan arzusu” mürəkkəb təbiətli və çətin anlaşılan bir anlayışdır. Bir sıra amerikan tədqiqatçıları ümumən “amerikan arzusu”nu müəyyənləşdirməyin mümkün olmadığından bəhs edirlər. Onların fikrincə, “amerikan arzusu” özündə məntiqi anlayışı deyil hansısa irrasional kollektiv ümidi ifadə edir. Bəlkə elə buna görədir ki, Amerikada nəşr edilən lüğətlərdə bu anlayış yoxdur. Bəzi müəlliflər “amerikan arzusu”nu ənənəvi dövr etikası, xoşbəxtliyə qovuşmaq ehtirası ilə bağlayırlar. Digər müəlliflər bu arzuda özünəməxsus utopiya tipini axtarırlar. Başqa müəlliflər üçün isə “amerikan arzusu” elə “amerikan həyat tərzinin ekvivalentidir [23, s.25].

Belə bir deyim var ki, Amerika bir dəfə kəşf edilsə də, hər bir ölkə Amerikanı özünəməxsus şəkildə kəşf edib. Bu ölkəyə, onun mədəniyyəti, tarixi, ənənələrinə münasibətdə ayrı-ayrı xalqlarda, məsələn, fransızlarda, alman və italyanlarda fərqli təəssüratlar mövcuddur. Məhz belə bir özəllik yalnız müvafiq milli ənənələr kontekstində anlaşıla bilən təkrarsız və özünəməxsus Amerika obrazını yaradır. Bu, onunla izah edilir ki, hər bir Avropa milləti Amerikaya özünün problemlərinin gözü ilə baxıb və məhz buna görə də bir çox avropalıları üçün Amerika təkcə coğrafi deyil, həm də psixoloji realıq olub, bu da “amerikan arzusu” anlayışı kontekstində izah edilir.

“Amerikan arzusu”nun tarixən meydana gəlməsi və inkişafı paradoksaldır. Bu paradoks onunla şərtlənir ki, “amerikan arzusu” Amerikada deyil, Avropada meydana

gəlib və buradan immiqrantlar vasitəsi ilə Yeni Dünyanın torpaqlarına daşınıb.

Amerika alimi C.Çaynard yazır ki, “Amerikan arzusu” Avropanın ədəbi ənənələrinin ayrılmaz tərkib hissəsi olub. “Amerikan arzusu” onun bir qitə kimi kəşf edilməsindən çox-çox əvvəllərə təsadüf edir. Qərb sivilizasiyasının erkən dövründən başlayaraq insanlar qızıl əsr haqqında arzular bəsləyirdilər. Yeni Dünya haqqında ilkin məlumatlar o zaman meydana gəldi ki, arzu və cəhdlər fakta çevrildi, coğrafi reallığa döndü, sərhədsiz imkanlar açdı.

Şübhəsiz ki, bütün bunlar təkrar olaraq mənalandırıldı və Amerika gerçəkliyinə uyğunlaşdırıldı, ancaq onun özülündə Avropa mənşəli ideya və ideallar dururdu.

Köhnə Dünyadan Amerikaya əsasən iki təsəvvür tipi ixrac edildi. Birincisi, yer üzündə minillik hökmranlıq haqqında esxatolik arzularla birgə Avropa xristian mifologiyası. Bu ənənələr gələcək haqqında arzuları hər hansı məkan və yerlə deyil zamanla bağlayırdı. İkincisi, bu, haçansa dünyadan silinən şəhər və dövlətlərin yenidən kəşf edilməsi haqqında utopik təsəvvürlər idi. Hələ Platonun “Atlantida”sından başlanğıc götürən bu ənənələr o dövrdə canlı və yaşarı idi. Bu arzu, yəni “amerikan arzusu” Avropadan Yeni Dünyaya daşınsa da, tədqiqatçıların gümanına görə, Birləşmiş Ştatlarda, biznes sivilizasiyasında bu sənət calaq tutmadı. Təsadüfi deyil ki, avropalılar amerikan sivilizasiyasını “mədəniyyətsiz sivilizasiya” adlandırırdılar [14, s.12].

Şarl Taleyran yazırdı ki, “Amerika 32 dinin və nahar üçün təkə bir yeməyin - paxlanın mövcud olduğu bir ölkədir”. Taleyranın dövründən bu günə qədər amerikan menyusu təsəvvür edilməz dərəcədə genişlənmiş, incə və gözəl fransız mətbəxi təhsilli orta zümrənin arasında populyarlaşmış, ancaq bir çoxları üçün paxlanı qeyri-standart hamburger əvəz etmişdir.

19-cu əsrin ortalarında Aleksandr Gertsen Avropanı gəzib-dolaşan amerikan zənginləri haqqında yazırdı: “Onlar istisnasız olaraq hamını dinləməyə hazırdılar, hər şeyə baxmağa, nə versələr dadmağa, necəliyindən asılı olmayaraq bütün yükü daşımağa hazır insanlardır. Əyin-başları bir elə zəngin deyil” [17, s.68].

Başqa bir müəllif, A. Gertsenin müasiri Aleks Tokvil yazırdı: “Onlar xoşbəxtliyi fiziki komfortda görürlər onun əldə edilməsinə ağılagəlməz enerji sərf edirlər” [7, s.19].

Rus dilində “fizioloji mövcudluğun poeziyası” bayağılıq adlandırılır. Bayağılıq o şeydir ki, yüksək olanı aşağılayır, çox ölçülü şeyi bir ölçülüyə çevirir, bu, həyatın bəsit və elementar formasıdır, fiziki və fizioloji dünyanın sərhədindən kənara çıxan hər şeyə laqeyddir.

Vladimir Nabokov amerikan oxucusu üçün qələmə aldığı Nikolay Qoqolun bioqrafiyasında 155 səhifədən 12 səhifəni bütünlüklə rusların “пошлость” adlandırdığı sözün izahına həsr etmişdi, ona görə ki, bu söz ingilis dilinin lüğətində yox idi. Sual edilir, nəyə görə hər iki dili gözəl bilən V.Nabokov belə bir sözün izahına nə az, nə çox düz 12 səhifə həsr etmişdi? Məsələ belədir ki, amerikalı özünü və dünyanı yalnız fiziki kateqoriyalar çərçivəsində görür və rus mədəniyyəti üçün xarakterik olan həyatın fiziki tərəflərinə etinasızlıq onun üçün tam anlaşılmazdır. Adı çəkilən fenomeni detallı şəkildə izah etmək, onun rus təfəkküründə doğurduğu neqativ reaksiyanı göstərmək üçün V.Nabokov uzun-uzadı izahat verməli olmuşdu. Ancaq orta statistik amerikalı üçün bu həyat və dünyaya münasibətin təbii və yeganə mümkün forması idi.

Sergey Yesenin keçən əsrin 20-ci illərində Amerika səfərindən sonra Nyu-Yorku ölkənin simvolu, meşşan bayağılığının qıqant ölçülərdə təcəssümü olan “dəmir Mirqorod” adlandırmışdı.

Avropada olduğu kimi rus ziyalıları da meşşanlıq anlayışına mədəniyyətin düşməni olan güc kimi baxırdılar, bu söz rus həyatının “qurğuşun iyrencliyini” təcəssüm etdirirdi, ziyalılar isə həmişə meşşanlığa qarşı idilər.

Avropadan fərqli olaraq Yeni Dünya insana maddi, həyatın fiziki tərəfindən qeyri heç nə təklif etmək gücündə deyildi. Yeni Dünya əsrlər boyunca inkişaf edərək yığılan mədəniyyətə malik deyildi, yeni qitədə sivilizasiya indi-indi yaranıb-formalaşırdı.

İngilis publisisti və filosofu Oldos Leonard Haksli 1962-ci ildə “Amerikan mədəniyyətinə baxış” adlı essəsində yazırdı ki, “Amerikan həyat tərzini - fizioloji mövcudluğun poeziyasıdır və elmin bütün gücündən məhz bu tipli insanları ərsəyə gətirmək naminə istifadə edilir”. İkinci ABŞ prezidenti Con Adamsın nəticəsi Ceyms Truslou “Bizim biznes mədəniyyətimiz” adlı kitabında belə bir yeni insan tipinin meydana gəlməsini onunla izah edirdi ki, “Amerika biznes sivilizasiyasıdır. Biznesmen

kimdir? Bu, bütün dünyaya yalnız gəlir gözü ilə baxan insandır, o, həyatın yerdə qalan hissəsini görmür, çünki kordur [80, s.238].

Onun üçün füsunkar peyzaj olsa-olsa yaşayış evlərinin inşa edilməsi üçün çox əlverişli bir məkandır, şlalə isə onun beynində yalnız bənd və elektrik stansiyası ilə bağlı ideyalar doğurur. Onun həyatını dolğun həyat adlandırmaq mümkün deyildir. Bu həyatın dərinədən dərinə kasıblığı göz qabağındadır” [80, s.236].

Çarlz Dikkins Amerikaya səfər etdikdən sonra amerikan həyat tərzinin bu cizgilərini müşahidə etmişdi. “Mən bütün ciddiyyəti ilə deyirəm ki, dünyanın heç yerində bu qədər rəngsiz və darıxdırıcı yer görməmişəm. Kim burada ilk dəfə olsa, hara düşdüyünü heç kəsdirə bilməz”.

Ancaq dərin dinamika içində yaşayan, daimi hərəkətdə olan bu ölkə ən müxtəlif insan xarakterləri və etnik mədəniyyətlə birgə hadisələrin ölçüyəgəlməz koleydoskopunu yaradır, buradakı həyatın intensivliyi Avropa üçün anlaşılmazdır. Amerika qaynayan qazandır, temperatur onun içində ən son həddinə dirənib.

Amerikan ədəbiyyatının klassiki Henri Ceyms Adams Truslou kimi hesab edirdi ki, biznes sivilizasiyası “işgüzar maraq dairəsinə daxil olmayan hər şeyi kökündən qazıyır və həyatın məzmunu hər şeyi udub həzm-rəbedən keçirən monoton yeknəsəkliyə çevrilir”.

Çarlz Dikkins, Ceyms Adams Truslou və Henri Ceyms Amerika haqqında elə bir dövrdə bəhs açırdılar ki, o zaman kapitalistlər əhalinin çox cüzi hissəsini təşkil edirdilər, ancaq bugün belə bir insan tipi artıq hökmrandır. Bugün hər kəs malik olduğu kiçik biznesə əsaslanaraq özünü biznesmen hesab edir, səhmlərə, daşınmaz əmlaka pul yatırır, bir sözlə özünü tam şəkildə İŞƏ həsr edir, həyatı, onun tamlığını dərk etməyə vaxtı çatmır.

XX əsrin əvvəllərində yaşayan yazıçı Lyus Memford yazırdı: “Müasir insan yeknəsək işi icra etmək üçün əhliləşdirilib, onun bayramları da elə yeknəsəkdir. həyat getdikcə marağını itirir, darıxdırıcı bir şeyə çevrilir”.

Klassik amerikan L.Memford 1967-ci ildə nəşr edilən “Amerika sivilizasiyası” kitabında yazırdı: “Günlər, aylar, illər fabrikdə, yaxud ofisdə gündəlik işlərin icrası prosesində yeknəsək keçir. Ofisdə lanç, evdə nahar... hər şey yeknəsəkdir, işdəki

əməliyyatlar da, o cümlədən. Baxırsan, onlarla fərqli qəzet var, ancaq hamısının məzmunu eynidir, standartdır. İnsanlar standart geyimlərdə kluba, bara gedirlər. Həyatdan köçdükdə onları standart tabutlara qoyub standart mərasimlə yola salırlar, yerli qəzətdə standart nekroloqlar çıxır”.

Jan-Pol Sartr Amerikadan qayıtdıqdan sonra yazırdı: “Burada memarlığın eybəcərliyi insanı iyrəndirir, xüsusən yeni salınan şəhərlərdə. Amerikada küçələr birtərəfli gediş üçündür, uzandıqca uzanan yollara baxırsan, burada insan yaşadığının heç bir əlamətinə rast gəlməzsən” [14, s.137].

Amerikan meqapolisləri milyonlarla insanın yaşaması üçün ideal mexanizmdir, bu, elə bir nəhəng və standart infrastrukturudur ki, burada yalnız işçi və istehlakçının ehtiyacları nəzərə alınıb. Rus şairi Vladimir Mayakovski ABŞ səfərindən qayıtdıqdan sonra yazırdı: “Amerikada tikililər nə qədər möhtəşəm olsa da, orada inşaat işlərinin Avropa ilə müqayisədə nə qədər sürətli və ağılçaşdıran olsa da, Amerika göydələnləri nə qədər qəlbi olsa da, onlar qərribə müvəqqətilik hissi doğurur. Hətta ən böyük və yeni tikililərin də alnında “müvəqqətidir” yazılıb. Çünki bütün Amerika, xüsusən Nyu-York daim sökülüb-tikilir. On mərtəbəli evləri sökürlər ki, on iki mərtəbəli evlər tiksinslər, sonra on üç mərtəbəli, sonra... qırx mərtəbəli”.

Avropada həqiqiliyin meyarlarından biri münasibətlərin uzunömürlülüüyüdür, o şey dəyərlidir ki, zamanın sınağından keçib. Qədim müdriklər də elə bunu deyirdilər: “həqiqət zamanın bacısıdır”. Amerika isə müvəqqəti peyzajdır, “keçiciliyin landşaftıdır”.

Avropalaşmış amerikan yazıçısı Henri Ceymsin sözlərinə görə, Amerikanın tikililərinin müvəqqətiliyi, şəhər landşaftının daima dəyişməsi, insan psixikasına da təsirsiz qalmır. 1904-cü ildə uzun müddət Avropada yaşadığından sonra Amerikaya döndükdə amerikan memarlığının sifətsizliyi onu heyretə gətirmişdi. “Bu binalar real deyil, onlar simvoldan qeyri heç nədir, bu bahalı dekorasiyaların ənənələrlə əlaqəsi yoxdur, onlar nə keçmiş, nə də gələcəyi əks etdirirlər, yalnız bu gün üçün mövcuddurlar və ola bilsin sabah sökülsünlər. Bir çox binalarda Avropa memarlığı təqlid edilir, ancaq onlar Avropa memarlığında olduğu kimi nə sizin biliyinizə, nə də estetik hissiyatınıza müraciət edirlər. Bu binalar Avropa memarlığının eposu sayılan

romanlarla müqayisədə bir sətirdir” [16, s.91].

Filip Rotun yaradıcılığının unikalığı sosial-tənqidi pafosun ümumbəşəri problemlərlə üzvi şəkildə birləşməsindədir - ölüm və həyat, analıq, etiqad və etiqadsızlıq, fərdiyyətçilik və kollektivçilik. Onun əsərləri janr etibarını ilə maraqlı məsələlərin analiz edilməsi ilə də səciyyəvidir. Bütün bunların nəticəsində yazıçı 30-cu illər Amerika həyatının unikal və zəngin mənzərələrini bir nöqtədə cəmləşdirən geniş ölçülü epik bir əsər ortaya çıxara bilib. Məsələ belədir ki, Filip Rot yaradıcılığında müəyyən “düzəlişlərə” yol verib və bu kimi məxsusi detallar onun kompozisiyasında da iz buraxıb. Burada bədii üslubla publisist və digər üslubların bir-birinə qarışıb qaribə xəritə yaratması müşayiət edilir ki, bu da hadisələrin son dərəcə canlı dinamika ilə verilməsini şərtləndirir. Onun əsərlərində bir ailənin bioqrafiyası ilə ölkənin tarixini əlaqələndirir və janr anlayışında onun yerinə yetirdiyi düzəlişlər qarşıya qoyulan məqsədin tam şəkildə açıqlanmasına imkan yaradır.

Amerika gerçəkliyində baş verən hadisələrə qarşı son dərəcə həssas olan Filip Rotun yaradıcılığında vətəndaş müharibəsi də bütün ağrı-acısı və dəhşətləri ilə əks etdirilmişdir. Ancaq burada bir mühüm faktı qeyd etmək lazımdır ki, bu planda Filip Rotu iri miqyaslı müharibə səhnələri yox, qanlı müharibənin yaddaşda, beyində və şüurda açdığı şırımlar maraqlandırmışdır. Onu maraqlandıran məsələlər sırasında müharibənin insan taleyinə təsiri, onun normal məcrasını yolundan döndərərək, faciələrə tuş gətirməsi, habelə bütün bu axıdılan qanın və məşəqqətin içində insanın öz taleyi ilə təkbətək qalması mətləbləri mövcuddur. Nümunə kimi, biz “İnsan ləkəsi” hekayəsini gətirə bilərik. Bu əsərdə Filip Rot müharibənin dəhşətlərini, onun insan taleyində yaratdığı dönüşün tam mənasını açıqlamaq məqsədilə, təhkiyəçi funksiyasını on üç yaşlı Bayard Sartorisə tapşırır. Yazıçının təhkiyə boyu yararlandığı digər bədii-kompozisiya xüsusiyyətləri də ona əsl dramatik situasiyanı bir an içində komik səhnələrə çevirməyə imkan yaradır. Hekayə boyu müşayiət olunan bu tipli qəfil çevrilmələr əsərdəki hərəkətin kəskin dinamikasından xəbər verir. Fikrimizin təsdiqi olaraq XX əsr Amerika nəsrinin yaradıcılarının fikirlərini nümunə gətirə bilərik. Məsələn, Uilyam Folknerin fikrincə, sənətkar “heç kəsin başına ağıl qoymamalı, yaxud bu və ya digər məsələ barəsində hökm çıxarmamalıdır, əks təqdirdə o, etibar edilmiş

ilahi vergini itirə bilər” [19, s.79].

Bu mülahizələrin davamı kimi Filip Rot öz qəhrəman və personajlarına istədikləri qədər azadlıq verməyinin üzərinə vurğu salaraq qeyd edirdi ki, təhkiyənin məsuliyyətini onlar öz üzərlərinə də götürürdülər. Eyni zamanda, Uilyam Folkner yazırdı ki, « Hekayəni qələmə almamışdan əvvəl, yazıçı orada qoyacağı mətləbi özünün həqiqət haqqındakı təsəvvürləri ilə tutuşdurmalıdır»

Gənc yazıçıların ortaya qoyduqları kitabları keçmiş zamanların böyük söz ustalarının şedevrləri ilə tutuşduraraq, Filip Rot belə bir nəticəyə gəlirdi ki, gənc yazıçıların qəhrəmanları sanki nəfəs almır və bu qədər insan kütləsinin yeri-göyü lərzəyə gətirən həyəcan və ehtiyaclarının sanki onlara heç bir dəxli yoxdur. Bu məqamda Filip Rot özünün bütün yaradıcılıq təcrübəsini ortaya qoyan belə bir dəqiq mülahizə irəli sürür ki, həqiqət «ona doğru yönələn ən müxtəlif nöqtəyi-nəzərlərdən zərrə qədər də asılı deyildir» [12, s.18].

Göründüyü kimi qüdrətli yazıçı Filip Rot insanı bir varlıq olaraq milli və bəşəri dəyərlərin vəhdəti əsasında təqdim etməyi böyük sənətkarlıqla ifadə etməyi bacarmışdır.

II FƏSİL. FİLİP ROTUN “İNSAN LƏKƏSİ” ROMANINDA REALİST VƏ POSTMODERNİST ELEMENTLƏR

2.1. “İnsan ləkəsi” romanının ideya və məzmun xüsusiyyətləri

F.Rotun romanları yəhudi mühacir həyatının spesifik şəraitinin yaratdığı faciəvi toqquşmalarla seçilir. “İnsan ləkəsi” romanı 20-ci əsrin sonlarından bu günə qədər Amerika cəmiyyətinin ən mühüm sosial problemlərini əks etdirən Amerika postmodern romanının parlaq nümunəsidir. Əsərin elə əvvəllərində yaranan gərginlik artır, personajların hərəkət və düşüncələrindəki qəribəliklər getdikcə öz məntiqi izahını tapır, həyatlarında yaranan boşluqlar bir-birini doldurur. Romanın sonunda əsas qəhrəmanı, nahaq yerə irqçilikdə ittiham olunan istedadlı şəxsiyyət və hörmətli professor Koulman Silkin sirri, açılır. Azərbaycan ədəbi tənqidində bu gün Filip Rotun yaradıcılığına həsr olunmuş əhəmiyyətli tənqidi əsərlər yoxdur və “İnsan ləkəsi” romanı janr xüsusiyyətləri baxımından ümumiyyətlə nəzərdən keçirilmir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, amerikalı yazıçının yaradıcılığına maraq durmadan artır.

Filip Rot nə qədər məşhur olsa da, bir o qədər kütləvi oxucuya tanış olmayan amerikan yazıçısıdır, onun əsərlərində dünya, gerçəklik və ictimai durumla bağlı müəyyən konsepsiyalar elə müasir həyatın özü kimi dağınıq formada və son dərəcə orijinal təhkiyə quruluşunda təqdim edilir. Bu əsərləri oxumaq xüsusi hazırlıq tələb edir, ancaq onları səbrlə oxuyan şəxslərin təsirdən ayılması çətin olur, belə ki, Filip Rotun təhkiyə quruluşunda başgicəlləndirici suallar və onların sona qədər cavablandırılmaması strategiyası allüziya yaradır. Dünya sonsuzdur, həqiqət bir bütöv deyildir, siz yalnız adına həqiqət deyilən şeyin qırıntılarını görə və tapa bilərsiniz. Filip Rot yaradıcılığının əsas teması belə bir sərhədi tapıb anlamaqla şərtlənir ki, insan həyatda qarşısına qoyduğu məqsədə nail olmaq və özünü, kimliyini tapmaq üçün haralara qədər gedə bilər? [37, s.90].

Bütün əsərlərini yan-yana düzüb təhlil etdikdə ilkin görünən fakt bu olur ki, Filip Rot romanlarında personajların sayı azdır, ancaq qəribə odur ki, bu personajların nə etdiklərini və müəllifin təxəyyülünün onları hara qədər aparacağını bilə bilmirsən.

Filip Rot müsahibəsində dəfələrlə bəyan edib ki, onu ABŞ-ın mif ölkəsi kimi

obrazı daha çox maraqlandırır. Bu ideya bəzən insan taleyini birdən-birə dəyişdirən qeyri-adi hadisələrin fonunda açılan inanılmaz bir süjet filtri vasitəsilə oxucuya təqdim olunur. Romanın əsas qəhrəmanı mexaniki bir görünüş və ya dəhşətli bir görünüşün içərisində yatan bir mifə Azadlıq kabusunu çevirmək məqsədi daşıyır. Qəhrəman heykəli danışmaq, nəfəs almaq və yaşamaq istəyir: "Uyan, Amerika! Eyni şeyi söyləməkdən və başqa bir şeyi etməkdən yorulmursunuz?! Havada gəzən heykəlləri görmək istəmirsinizsə, bir dəfə və bütün üçün ikiyüzlülük olmadığını sübut edin" [45, s.35].

Roman postmodernizm kontekstində realist və ekzistensial ənənələri qoruyub saxlayır, insan həyatının mənası, insanın dünyada yeri və cəmiyyətlə münasibəti kimi "əbədi" suallara toxunur, eləcə də insan həyatını nümayiş etdirir. İnsan pislikləri və bütövlükdə dünyanın qeyri-kamilliyi burda əks olunur. Müasir fəlsəfi romanın bariz nümunəsi "İnsan ləkəsi" romanıdır ki, burada müəllif əsas personajların həyatını, onların yerləşdiyi cəmiyyətin qüsurlarını, naqisliklərini və məhdudiyyətlərini təsvir etməklə yanaşı, həm də müasir Amerika cəmiyyətində aktual olan və həll olunması tələb olunan bir sıra problemlər, əvvəllər toxunulmuş mövzuların yeni şərh və s. məsələlərə toxunulur.

Postmodernist fəlsəfənin metaforalarının təsviri xüsusi diqqət tələb edir, çünki bu metaforalar onun üçün prinsipial əhəmiyyət kəsb edir, postmodern mətnlərdə onların rolu isə ənənəvi fəlsəfədə onların yerinə nisbətən daha vacibdir. Bu faktı postmodernizmin nümayəndələri də etiraf edirdilər və belə konsepsiya "postmodern həssaslıq" prinsipində öz əksini tapdı. Postmodernist nəzəriyyəçilər Martin Haydeqqerin ardınca deyirdilər ki, əsl müdriklik məntiqi mülahizələrin o tərəfindədir və ən dərin ideyalar diskurs deyil, Assosiasiyanın metaforu da daxil olmaqla ədəbi-bədii vasitələrlə ifadə oluna bilər.

Metaforanın postmodernist fəlsəfə ilə əlaqəsi, ilk növbədə, postmodernizmin şüursuz fəlsəfədən asılılığı kimi, həm də metaforanın bu sahə ilə əlaqəsi kimi də izah edilə bilər. Biz belə hadisələrin ümumiliyini, ilk növbədə, onda görürük ki, onların hər biri şüursuzluğa əsaslanır. Bundan başqa, məntiqi fəaliyyəti beynin sol yarımkürəsi ilə

əlaqələndirən müasir psixologiyanın məlumatlarına əsasən biz iddia edə bilərik ki, şüursuzluq sahəsi də, metafora da sağ yarımkürə ilə əlaqələri bağlayır.

Beləliklə, etnik öz müqəddəratını təyinetmə problemi irqi məzmun qazanır ki, bu da romanı daha da aktual edir. “İnsan ləkəsi” ABŞ üçün xarakterik olan açıq-aşkar sosial problemlə seçilir. F.Rot ilk dəfə olaraq etnik problemlərə deyil, irqi ayrı-seçkilik probleminə müraciət edir və bunu amerikalıların afro-amerikalılara münasibəti timsalında göstərir. Əsərin qəhrəmanı Koulman Silk bir vaxtlar təhqir kimi istifadə edilən iki qaradərili tələbə onları “kabuslar” adlandırdıqları üçün irqçilikdə günahlandırılıb. Bununla belə, Koulman özü, məlum oldu ki, afro-amerikalı idi və irqi ayrı-seçkilikdən əziyyət çəkirdi: nişanlısı onun qaradərili ailədən olduğunu öyrənərək onu tərk etdi və atası, böyük erudisiyalı adam, işləməyə məcbur oldu. Bu, Koulmanın çıxılmaz bir addım atmasına səbəb oldu - o, irqi məhdudiyyətlərdən müstəqil yaşamaq, irqi ayrı-seçkilik yükü altına düşməmək istədiyi üçün milliyyətini dəyişdi [66, s.45].

“Seçilmiş şəxsiyyət” problemi romanın aparıcı mövzudur və onu fəlsəfi roman kimi müəyyən etməyə imkan verir. Koulman Silk təyin etdiyi şəxsiyyəti seçilmiş şəxsiyyətə dəyişdirdi: istedadlı bir gənc, böyük boks vədi olan açıq dərili afroamerikalı olaraq, nəzərdə tutulan gələcəyini tərk etdi, məlumatsız bir insanı tərk etməkdənsə, öz həyatına nəzarət etmək üçün yarışdan imtina etdi. Ancaq bu, uğur qazanmadı. Kollecdəki bir hadisədən sonra onun uğurlu karyerası məhv edildi, arvadı öldü və o, sosial nərdivanları aşağı-yuxarı yuvarladı, tezliklə bir vaxtlar xor baxdığı adamlardan birinə çevrildi. Romanda qəhrəmanın şəxsiyyətdaxili konfliktindən, ümid və məyusluqlarının tarixindən bəhs edilir ki, bu da romanın psixoloji xarakterini şərtləndirir. Koulman Silk düşdüyü mühitlə ziddiyyət təşkil edən mürəkkəb şəxsiyyətdir, həyatın mənasını irqindən kənarında axtarır, lakin özünü tələyə salır: düşüncələri kölə olaraq qalır. Uğur və xoşbəxt bir həyat naminə Koulman Silk də evindən, ailəsindən imtina etdi, bu da bir çox təcrübələrə səbəb oldu. Bu hisslərin, yaşananların və qəhrəmanın daxili həyatının təsviri oxucuya onun - çətin ömür sürmüş, əməllərinin əvəzini çox ağır ödəmiş insan haqqında həqiqəti açmağa kömək edir.

Romanın digər janrı bioqrafik janr hesab oluna bilər. Rotun bütün kitabları az-çox avtobioqrafik xarakter daşıdığından, ona görə də “İnsan ləkəsi” romanında, eləcə

də əvvəlki bəzi romanlarda ən diqqət çəkən obraz yəhudi yazıçısı Natan Zukermandır. O, peşəkar yazıçı şəxsiyyətidir və Filip Rotun eqosunu dəyişdirir. Həmçinin, romanın bioqrafik mahiyyəti təkcə qəhrəmanın və müəllifin peşəkar fəaliyyətində deyil - həm də eyni millətə mənsub olmalarındadır: həm Natan Zukerman, həm baş qəhrəman Koulman Silk, həm də Filip Rot kimi - yəhudidilər. Kompozisiyanın mürəkkəbliyinə və “qarışıqlığına” baxmayaraq, oxucu hələ də müəyyən edə bilir ki, Koulman Silkə həsr olunmuş kitabın müəllifi, hekayəçi Nathan Zukermandır. Baş qəhrəmanın başına gələn bir çox hadisələri ondan öyrənirik, lakin o, heç bir məlumat əhəmiyyəti daşmadığından və sözdə kəşifən bir personaj olduğu üçün vacib bir personaj kimi çıxış etmir [36, s.190].

Qeyd edək ki, “İnsan ləkəsi” romanı postmodernizmin ədəbiyyatına istinad edir ki, burada mövcud olan postmodern texnikalar bunu sübut edir. Filip Rotun romanı qeyri-xətti strukturu ilə xarakterizə olunur. Roman bir-birinin məntiqi davamı olmayan beş fəsildən ibarətdir, onların bir-biri ilə əlaqəsi demək olar ki, nəzərə çarpmır. Baş qəhrəmanların həyatında baş verən hadisələr ardıcıl, böyük zaman intervallarında, bir-birindən uzaqda oxucuya təqdim olunur. Beləliklə, birinci fəsil (“Hər kəs bilir”) Koulman Silk və Fauni Farley arasındakı münasibət haqqında hekayə ilə başlayır və sonra bu hekayə əvvəllər baş vermiş bir sıra hadisələrlə kəsilir və qəhrəmanların süd zavodunda qalması təsvir edilir. Fermada müəllif hekayəni yarımçıq qoyur, oxucunu Koulman və Farleyin artıq öldüyü uzaq gələcəyə aparır və sonra keçmişdə baş verən hadisələrə qayıdır. Oxuyanda elə bir hiss yaranır ki, müəllif qəhrəmanın həyatından baş verən hadisələri çoxlu kiçik fraqmentlərə bölüb, istədiyi vaxt fərqli ardıcılıqla, tədricən oxucuya təqdim edir.

Postmodern mətnin başqa bir əlaməti fraqmentarlıqdır. Romanda Fauninin ərinin iştirak etdiyi Vyetnam Müharibəsi və evə qayıtdıqdan sonra reabilitasiyası da daxil olmaqla bir çox lirik təxribat var. Bu lirik kənarlaşmanın başqa bir nümunəsi Natan Zukermanın əməliyyatı, səhhətindəki problemlər və onu təkəbbürlü olmağa sövq edənin izahatıdır. Bu fraqment Koulmanın Fauni ilə münasibəti haqqında hekayəsinə əlavə edilir və bununla da onun bütövlüyünü pozur.

Mətnə birbaşa əsas fraqmentlər rolunu oynayan və yüksək semantik yük daşıyan hissələri də qeyd etmək lazımdır, çünki onlar personajların həyatından mühüm təfərrüatları üzə çıxarır, hərəkətlərinə izahat verir və ya sadəcə olaraq oxucunu aktuallaşdırır. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün əsərdən bir nümunə qeyd edək. Ayrı-ayrı evlənmək üzrə olan Koulmanın anasının evinə gəldiyi və bunun onların son görüşü olduğunu bildirdiyi epizoddur. Mətnə bu fraqmentin olması oxucuya personajların həmin an yaşadıkları emosiyaları hiss etməyə və onların düşüncələrinə “sönməyə” imkan verir [41, s.92].

“Etibarsız təhkiyəçi” bədii üsulunu da qeyd etmək lazımdır. Əsas hekayə baş qəhrəmanın həyatından bəhs edən və paralel olaraq bəzi situasiyalarda özü də hadisələrin iştirakçısı kimi çıxış edən personaj Natan Zukermanın prizmasından danışılır.

Lakin Koulman Silk özü rəvayətçi kimi çıxış etdiyi üçün baş qəhrəmanla bağlı bütün faktları ondan öyrənmirik. Danışanların bu növbəsini izləmək həmişə mümkün olmur, bu da mətnə müəyyən mürəkkəblik və incəliklər yaradır. Deməli, F.Rotun “İnsan ləkəsi” romanı janr müxtəlifliyi baxımından mürəkkəb və çoxmənalı əsərdir. O, müxtəlif elementləri ahəngdar şəkildə birləşdirir, onların arasında insan və cəmiyyət arasındakı mürəkkəb münasibəti əks etdirən psixoloji, sosial, fəlsəfi və bioqrafik roman ön plana çıxır ki, bu da bizə “yeni fəlsəfi roman” janrından danışmağa imkan verir.

Əslində, qəhrəman-təhkiyəçi Natan Zukermanın Koulmanla tanışlığı Koulmanın dəfn günü, o, yalnız papaqda tanıdığı qonşu yazıçının yanına girərək “onu necə öldürdükleri haqqında” açıq-aşkar roman yazdığı tələb edəndə başlayır. Təbii ki, qonşu belə bir şey etmək fikrində deyil, Koulman özü işləməyə başlayır və pis yazdığını başa düşərək yazmaqdan tamamilə soyuyur. Otuz dörd yaşlı kollec təmizləyicisi Fauni ilə romantik bir əlaqədən təsəlli tapır.

Nəşrin keyfiyyəti xüsusi diqqətə layiq olmasa da, “İnsan ləkəsi” romanının məzmunu zahiri sadəliklə çox zəngindir. Bu, cəhd edən və kənara çıxmağı bacaran bir insanın həyat hekayəsi kimi görünür. Amma müəllifin göstərdiyi şərait, münasibətlər və problemlər mürəkkəbdir. Filip Rot, şübhəsiz ki, şeylərin mahiyyətinə səthi şəkildə

nüfuz etməyən gözəl və incə bir psixoloqdur. Eyni zamanda, romanda titrəmə, qaynaşma yoxdur, hər şey mahiyyətcədir, hadisə ahəngdar və ardıcıldır.

Baş qəhrəmanın hekayəsi bu günün reallığıdır. Baxmayaraq ki, hadisələr ABŞ-da cərəyan edir, bir çox sosial, məişət və hətta siyasi məsələlər təəccüblü şəkildə Azərbaycan reallığı ilə üst-üstə düşür, Burada “tarixdə şəxsiyyətin rolu”, onu yaradan insanların əhəmiyyəti ön plana çıxır.

Silk Koulman- əməkdar professor, hörmətli bir şəxs - taleyin qisas almağa başladığı, faciə ilə bitən mütləq bir xırdaşda büdrəyir. Romanda baş qəhrəmanın həyatından başqa bir neçə hekayə xətti var. Və bütün personajlar inanılmaz dərəcədə rəngarəngdir, hər birinin öz “həşaratları” var.

Filip Rot məsələyə ustalıqla yanaşdı. Roman birinci şəxsin dilindən yazılıb və buna görə də onun səmimilik dərəcəsi inanılmaz dərəcədə yüksəkdir.

Bir neçə dövrdən uzun bir yol qət etmiş, uğur və xoşbəxt həyat naminə ailəsini və yaxınlarını tərk etmiş bir insanın, öz irqindən, heyrətamiz həyat yaşamış bir insanın taleyindən bəhs edən, dərin mahiyyət daşıyan bu fəlsəfi roman öz yüksək səciyyəsi ilə seçilir. Uğurlu həyat yaşayan və təsadüfən, bir xırdaş üzündən, karyerasını, həyat yoldaşını və uşaqların ona qarşı hörmətini itirən Koulman eyni zamanda, bu, Amerikanın adi insanların taleyi, onların təcrübələri və istəkləri, həyatın çətinliklərini həll etməyin mümkün yolları haqqında bir kitabdır.

Əsər əsrlər boyu, Birləşmiş Ştatlar üçün aktual olan irqçilik mövzusunda yazılmışdır. İrqçilik hər kəsə qarşı yönələ bilər: afroamerikalılara, yəhudilərə və hətta “ağlara” qarşı. Burada müəllif irqçiliyin ənənəvi anlayışından - afroamerikalılara qarşı irqçilikdən uzaqlaşmış. Filip Rotun bu romanının əsas personajları yəhudi müəllim və fransız feministidir. Bu müəllim həm də afro-amerikalılarla qohum olduğunu tamamilə unudaraq, uşaqlıqdan özünü yəhudi adlandırmağa başlasa da, dərslər dediyi kollecdə tələbələrə qarşı irqçi davranır. Orada hətta onları təhqir etmək istəyib-istəmədiyi də tam aydın deyil: onun onlar haqqında danışması iki cür başa düşülə bilərdi və elə oldu ki, o, məhz irqçi kontekstdə başa düşüldü. Onun bütün əzabları və ölümlə bitən bütün faciələri bundan başladı. Müəllif bu problemin və faciənin psixoloji tərəflərinə də toxunur.

Vətənpərvərlik özünü sevməkdir, millətçilik başqalarına nifrətdir. Professor Koulman irqçilikdə günahlandırılır, özü də ağ qaradərili. Bir qız nişanlısının genetik xüsusiyyətlərini öyrənərək onu tərkdən sonra bütün həyatı boyu özünü yəhudi kimi göstərdi. Qəhrəmanın arvadı ölür, işindən qovulur və o, şəxsi həyatı nizamlanmayan sadə xadimənin qucağında anlayış və yaxınlıq tapır. Folknerin “Avqustun sonundakı işıq” personajı kimi orada bir afroamerikalı bütün həyatı boyu qaradəriliyə öldürür, özü də onlardan biri olan Koulman özündən, ailəsindən imtina etdiyinə görə cəza alır və ölür. Axı, ölümdən əvvəl hər kəs bərabərdir və hansı dəri rənginə sahib olduğunuzun və hansı göz formasının olmasının əhəmiyyəti yoxdur [17, s.123]

“İnsan ləkəsi” romanının səhifələrində müasir Amerika cəmiyyətində son dərəcə aktual olan bütün problemlər öz əksini tapıb. Romanın baş qəhrəmanı ziyalı, gəncliyində perspektivli boksçu, parlaq, hətta parlaq olmasa da, ümumiyyətlə “güclü şəxsiyyət” adlandırılan bir obrazdır. Koulman Silk əyalət universitetində tədris prosesini inqilabi yolla “canlandırın” hörmətli professor, dekanıdır, enerjili həyat yoldaşı və dörd övladı var. Professor irqçilikdə ittiham olunur: o, guya qaradərili tələbələrindən ikisini təhqir edib. Tələbələrin mühazirələrdən əvvəl çağırışı zamanı Koulman Silk siyahıdan iki tələbənin beş həftədə bir dəfə belə cavab vermədiyini gördü. Altıncı həftədə o, kiminsə onları tanıyıb-tanımadığını soruşdu: “Onlar cismani olaraq var - yoxsa ruhlardır”.

Bu tam anlaşılmazlıqdır, o, heç vaxt diqqətsiz tələbələr görmədi, onu səhv başa düşdülər, amma siyasi korrektəyə aludə olan Amerikada onun üçün heç bir bəhanə yoxdur. Silk universiteti tərkdən məcbur edilir. Baş verənlərə dözə bilməyən arvadı ölür. Təqiblər o getdikdən sonra da davam edir - Silkin gənc həmkarı, onun işə götürdüyü iddialı fransız qadın (Delphine Roux) özünə qarşı soyuqqanlıq hiss etdiyinə görə qisas alır. Ancaq bundan əvvəl, həyat yoldaşının ölümündən dərhal sonra, ona az tanınan bir yazıçıdan - hər şeyin həqiqətən necə baş verdiyi haqqında bir kitab yazmağı xahiş etdi. Daha sonra biz Silkin bu gününü və keçmişini bu yazıçının gözü ilə izləyirik. Obraz tədricən açılır, oxucu qəhrəmanın ardınca zamana səyahət edir və onun həyatının bütün təfərrüatlarını yavaş-yavaş öyrənir. O, yetmişdən yuxarı yaşı olan Silkin gənc

məşuqəsinin (Fawny Farley) olduğunu öyrənir və hər şey olduğu kimi qəbul edildikdə ona həyata fərqli baxış, onun üçün qeyri-adi münasibət öyrədir.

Açılan bu fakt, Martin Lüter Kinqin məşhur “Mənim bir arzum var...” çıxışı ilə müqayisədə, 1963-cü illə müqayisədə ölkədə vəziyyətin necə dəyişdiyindən danışır. O, ağlar və qaralar arasında bərabərlik arzusunda idi və 20-ci əsrin sonunda ağlar qaradərillərə, hətta onların mənşəyinə və ya dəri rənginə aid olmayan ədalətli bir şərh verə bilmədi.

“İnsan ləkəsi ” romanının səhifələrində müasir Amerika cəmiyyətində son dərəcə aktual olan problemlərin bütöv bir silsiləsi öz əksini tapıb: müəllimin nüfuzunun itirilməsi (ləyaqətli irad ciddi təhqir kimi qəbul edilir); kiçik bir şəhər dünyası tərəfindən əcnəbilərin rədd edilməsi (Delphine Roux - fransız qadın özünü şəhər əhalisinin cəmiyyətindən təcrid olunmuş hiss edir), müasir müharibə veteranlarının psixoloji vəziyyəti (Les Farley) müharibə veteranı “Vyetnamdakı şərtlərdən sonra” oldu [56, s.119].

Filip Rot öz personajlarını dərin psixoloji təhlilə məruz qoyur, oxucuya təkcə bu konkret ölkənin sakinlərinə xas olmayan və buna görə də hamı üçün maraqlı olan insan münasibətlərinin ən müxtəlif növlərini, davranışın ən müxtəlif nüanslarını açır.

“İnsan ləkəsi” romanında müəllifin çatdırmaq istədiyi əsas ideya ondan ibarətdir ki, cəmiyyətə inteqrasiyanın ilkin mərhələsi adaptasiyadır. “Bu, “sosial-mədəni uyğunlaşma” və immiqrant qrupunun qəbul edən ölkənin cəmiyyətinə daxil olması prosesidir. Bu prosesin formaları və müddəti sosial qrupun oriyentasiyasından asılıdır, o, istər mədəniyyətlərarası, istərsə də etniklərarası inteqrasiyaya və assimilyasiya istəyinə, ya da etnomədəni təcridə yönələ bilər” [69, s.81].

“İmmiqrantların uyğunlaşması adətən amerikalılarla gündəlik ünsiyyət prosesində başlayır. Onun formaları çox fərqli ola bilər, lakin həmişə “böyük” cəmiyyəti əhatə edən dilin inkişafı ilə əlaqələndirilir. Artıq uyğunlaşma prosesində olan və daha çox immiqrantın sonrakı inteqrasiyası prosesində xarici dil bilik səviyyəsi əsas rol oynayır” [69, s.81].

Filip Rot bu əsərində “Amerika arzusunun” mühacir üsulu ilə yozulması və doğma vətənin mikrokosmosu olan doğma kökləri qoruyub saxlamaqla assimilyasiya

probleminin bir bənzətmə kimi həllinin özünəməxsus variantı var. Keçmişin “Qaynar qazanı” metaforasına uyğun gələn assimilyasiya modelləri insanın öz etnik-mədəni və linqvistik kimliyinin ictimai rədd edilməsi və eyni zamanda onun şəxsi sferada qorunub saxlanması ilə əlaqələndirilirdi. Bu, xüsusi ikili varlığa və ya “kripto-etnik mənsubiyyətə” gətirib çıxardı - normal ağdərili ingilisdilli amerikalıya keçmək arzusu ilə əlaqəli şifrəli etno-mədəni identifikasiya və tez-tez həyat tərzinin, soyadların və hətta görünüşün dəyişməsinə səbəb oldu. 20-ci əsr boyu assimilyasiya modeli tədricən bənzətmə yolu ilə daha geniş etnomədəni təbəqəyə, o cümlədən təkcə Avropa immiqrasiyasının nümayəndələri deyil, həm də afroamerikalılar, hindular və sonra ABŞ-a köç edən digər qeyri-Avropalı xalqlara köçürüldü.

Bununla belə, bir çox mədəniyyətlərarası ziyalılar 1903-cü ildə Uilyam Dubiya tərəfindən gələcək afro-amerikan ənənəsi üçün formalaşan “Qara insanların ruhları” kitabında yazılmış xüsusi ikilik hiss etdilər. Normativ mədəniyyətdən kənar qalan orijinal, ikinci dərəcəli olduğunu bilən amerikalı ikililiyi ədəbi yaradıcılıqda əks olunan mühacir təcrübəsinin xarakterik xüsusiyyəti olaraq qaldı.

Bu şəraitdə immiqrant yazıçı üçün assimilyasiya amerikan dəyərlərinin zəruri təbliği, adətən Amerika maddi uğur mövzuları, arzusunun gerçəkləşməsi, özünü yaradan insan, xüsusi çalarlarla rənglənsə də, üstünlük təşkil etmək deməkdir.

20-ci əsrin ilk onilliklərində Birləşmiş Ştatlarda bu və ya digər müəllifin milli kanona daxil edilməsinin qanuniliyi ilə bağlı mübahisələr səngimədi, hətta əgər o, ingilis olmasaydı, onu Amerika ədəbiyyatına daxil edilmirdi [67, s.190].

Dünyagörüşü sahəsində multikultural dəyərlər üçün təkan əvvəlcə Qərb postmodernizminin, sonra isə ona qarşı qeyri-qərbli, alternativ nəzəriyyələrin kritik virusu oldu. Şimali Amerika multikulturalizmi üçün xarakterik olan müasir etno-irqi “beşbucaqlı” belə formalaşdı, onun tərkibinə ağdərili avropalılar (mənşəcə), hindular, afroamerikalılar - daha qədim və daha köklü daxili fərqlilik ənənələri olan - və ispan və asiyalıların nümayəndələri daxildir.

Düzdür, bu cür ümumiləşdirmələr həmişə həddindən artıq abstraksiya ilə işlədilir, çünki bu şərti qrupların hər biri öz daxilində çox müxtəlifdir, öz yerli tarixi və Amerikaya “böyüyən” öz inkişaf məntiqinə malikdir. Axı yapon, çin və hind əsilli

mühacirlərin hamısının formal olaraq qohum olmasına baxmayaraq, onların təcrübəsini eyniləşdirmək heç kimin ağına gəlməzdi.

Eyni şey avropalı mühacirlərə də aiddir: yəhudi amerikalıların tarixi İtaliyadan gələn mühacirlərin tarixi ilə müqayisə olunmazdır. Etnik-irqi ədəbi alt-ənənələrin hər birinin özünəməxsus səciyyəvi mövzuları və bədii modelləri vardır [58, s.68].

Başqa sözlə desək, multikulturalizmin ətrafında qurulan sonsuz şəkildə artan müxtəliflik pafosu mütləq azadedicici və ya inqilabi xarakter daşımır [77, s.95].

Bu gün birinci nəsil mühacirlərin əksəriyyəti üçün özünü mütləq Amerika müəllifləri kimi tanımaq vəzifəsi artıq aktual deyil. Onlar artıq vəd edilmiş torpağı axtarmırlar, ancaq iki pislikdən daha kiçik olanı seçirlər. Beləliklə, immiqrant əsərlərinin əlaməti olan açıq apologetikanın demək olar ki, tamamilə olmaması, sanki bununla da Amerika mədəniyyətinin geniş məkanına giriş əldə edərək, ona sadıqlıqlərini sübut edir. Düzdür, etiraf etmək lazımdır ki, hətta assimilyasiya mövzusunun işlərində getdikcə daha çox istehzal və parodik şəkildə işlənməsinə baxmayaraq, əsas tənqid ətalətlə son multikultural dalğanın mühacirlərinin əksəriyyətini Amerika müəllifləri kimi təsnif etməkdə davam edir [48, s.10].

Millidən tutmuş etno-irqi və etno-mədəniyyət, gender problemlərindən regional fərqlərə, ekoloji hərəkətlərdən post-humanist varlığın əsaslarını formalaşdırmaq cəhdlərinə qədər identifikasiyanın demək olar ki, bütün aspektlərini əhatə edən multikulturalizm diqqət mərkəzindədir. Müstəmləkə və imperiya fərqlərinin şəcərəsi haqqında, bu və ya digər müəllifin bədii dünyasını müəyyən edən konkret yerli hekayələr “İnsan ləkəsi” romanında yer almışdır. Bu mənada, əslən yəhudi olan yazıçı Latın Amerikasının imperiya-müstəmləkə problemlərindən fərqli olan yerli tarixə əsaslanır; üçüncü dünyadan olan yazıçı-immiqrant isə digər ölkələrdən tamamilə “fərqli” olmayan müəlliflə praktiki olaraq bir araya sığmır. İkinci dünya - Şərqi və ya Cənub-Şərqi Avropa, eyni zamanda, demək olar ki, ABŞ-a yeni gələn bütün mühacirlər ən azı iki imperiya ənənəsi arasındakı uçurumda yaşayırlar.

2.2. “İnsan ləkəsi” romanının struktur və janr xüsusiyyətləri

Filipp Rotun “İnsan ləkəsi” romanı mürəkkəb xarakterli əsərdir. Biz bu işi postmodernist roman kimi görürük, çünki süjet dolaşıqdır, hadisələr arasında əlaqə qırılıb, zaman isə xaotik şəkildə konstruksiya edilib. Romanda süjet xətti düz xətt üzrə inkişaf etmir, parçalanır, keçmişə qayıdır və sair. özünü göstərir. Hadisələri izah edən təhkiyəçi etibarsızdır. Roman ümumiyyətlə postmodern üslubda yazılsa da, burada yeni bir fəlsəfi roman görürük. Müasir postmodern düşüncənin pionerlərindən olan Umberto Eko iddia edir ki, modernizmdən fərqli olaraq, postmodernizm keçmişdən ayrılmır və hətta onu qəbul edir; keçmişə məhv etmək mümkün deyil, əgər dəyişdirmək və ya hətta bu gün və ya sabah baş verən hər hansı hadisəni ləğv etmək mümkündürsə. Belə olan halda keçmişə məhəl qoymamaq və onun miqyasına məhəl qoymamaq mümkün deyil. Keçmişimiz daim həyatımıza müdaxilə edir, duyğularımızı və düşüncələrimizi istədiyi şəkildə dəyişir " [77, 179].

İrina Nikitina postmodernist incəsənət haqqında yazır: tarixçilər keçmişin hadisələrini müəyyən nöqtəyi-nəzərdən şərh edir, nəinki tarixin simasını bərpa etməyə çalışır, həm də onun mentalitetini araşdırır. Postmodernist incəsənətdə Tarix sadəcə güzgüdür. Keçmişə baxan postmodern incəsənətdə "tarixin anlaşılması" yoxdur və təsvir edilən bütün hadisələr müasirlik və şərtliliklə nəticələnə bilər.

Postmodernizmin aparıcı kateqoriyalarından biri dekonstruksiyadır. Bu termini ədəbiyyata ilk dəfə J.Derrida gətirmişdir. Dekonstruksiya o deməkdir ki, bu prinsip əsasında oxucu mətni kompozisiya, süjet, üslub, psixologiya və sairə baxımdan sökə və əsaslı şərh əsasında yenidən yığa bilər. Postmodernist konsepsiya bu fikri irəli sürür ki, yazıçı əslində mətn yaradır. Oxucu mətni dekonstruksiya prinsipi vasitəsilə qavrayır.

“Postmodernizm”, “postmodern” anlayışları çoxmənalıdır, onlar çağdaş incəsənətdə orijinallığı, siyasətdə müəyyən tendensiyanın xarakteristikasını ifadə etmək üçün, dində, etikada, həyatda, hətta mədəniyyətin dövrləşdirilməsində və mədəniyyətdə meydana gələn labüd korreksiyalara müvafiq konsepsiyanın mənalandırılmasında, ümumi həyatda və ekonomik strukturda əmələ gələn dəyişikliklərdə istifadə olunur ki, bütün bunlar modernləşmə, postindustrialıq adlanır

“Analitik fəlsəfənin Amerikadakı məşhur təmsilçisi N.Burbules çox düzgün olaraq qeyd edir ki, postmodernizmin dərki üçün onun metodoloji əsaslarını üzə çıxarmaq lazımdır, həmçinin burdan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, postmodernizmə adekvat olan interpretasiya bu fəlsəfədə öz-özünə uyğun gəlir”.

Ümumiyyətlə, müasir postmodernist roman özünəxas ekzistensial, fəlsəfi cəhətləri qoruyub saxlayır. Romanda insan həyatı ilə bağlı mühüm hadisələrə toxunulur. İnsan həyatının mənası, onun bu dünyada yeri, cəmiyyətlə münasibəti, müasir fəlsəfi romanın əsas mövzu obyektidir. Kainatın çatışmayan cəhətləri, qüsurları bu romanda əks olunur. Bütün qeyd etdiklərimizin təsviri zamanı müəllif müasir Amerika cəmiyyətinin aktual problemlərinə toxunur. Etnik özünü dərkətmə, sosial problematika, irqi ayrı-seçkilik, ağdərili amerikalıların qaradərili afro-amerikanlar münasibəti, identifiklik və s. kimi problemlər romanın əsas qayəsini təşkil edir.

Romanın psixoloji roman janrında səciyyələndirilməsini onunla izah etmək olar ki, əsərin baş qəhrəmanı öz daxili aləmi ilə münaqişə aparır. Özünə müəyyən suallar verir, cavablar alır. Onun ümidlərinin, arzularının puç olması romanda öz əksini tapır.

Müəllifin həyatından müəyyən hissələrin təsviri romanın bioqrafik elementlərinin zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. Natan Zukerman hadisələrin əsas təhkiyəçisidir. Bu qəhrəman Filip Rotun bir növ daxilən özünün bənzəridir.

Əsərin kompozisiyası mürəkkəbdir. Natan Zukerman romanın etibarsız təhkiyəçisi hesab edilə bilər.

Romanda hadisələr fraqmentar xarakter daşdığından zamanlar qırılır, hadisələr oxucuda yarımçıq qalmış təəssüratı yaradır. Burada hadisələr arasında əlaqəsiz keçidlər yer almışdır. Bunlara misal olaraq Zukermanın səhhəti, xəstəliyi ilə bağlı müəyyən məlumatların daxil edilməsini göstərə bilərik. Ümumiyyətlə, roman mürəkkəb quruluşa malikdir, fərqli hadisələr harmonik şəkildə vəhdət təşkil edir. Bütün bunlar romanın psixoloji, bioqrafik, sosial, fəlsəfi xarakter daşmasını şərtləndirir.

Əsər postmodern roman olduğundan özündən əvvəlki romançılıq ənənəsindən ayrılaraq onu zənginləşdirir, pastiş, kollaj, montaj, mətnlərarası əlaqə, dekonstruksiya, təhtəlüür, mistifikasiya və digər üslubları özündə birləşdirir. Postmodern romandakı

obrazların müəllif olması, başqa bir bədii əsərin mətnində yazması, bədii yaradıcılıq haqqında fikirləri mübahisə, janr qarışıqlığı, hekayə xətlərinin müxtəlifliyi bir-birinə qarışması nəzərə çarpan formada özünü göstərir.

Romanda təsnif edilməmiş mətn var. Postmodern romanın əsas obyektı məndir və bütün diqqət mətnə yönəlib.

Ənənəvi janr konstruksiyalarından imtina postmodern qavrayışın bir hissəsi olduğundan bu romanda janr qarışığının əhəmiyyəti artıb. Postmodern yazıçıların əsərlərində janrın kanonlarını “aradan çıxarmaq” meylı üstünlük təşkil edir.

Janrların qarışdırılmasının əhəmiyyəti janrın kommunikatıv təbiətinin araşdırılmasını tələb edir. Janr sistemində janrları qarışdırmaqla ünsiyyət vəziyyətlərinin dəyişdirilməsi yeni kommunikatıv vəziyyətə uyğunlaşmaq üçün şərait yaradır.

Janr nisbətən sabit forma kimi bəzən ünsiyyət ehtiyaclarını dəyişən sosial-idrak uyğunsuzluğu kimi çıxış edir. Sosial-koqnitiv uyğunsuzluq bədii əsərlərdə janr xüsusiyyətlərinin konkret janr haqqında formalaşmış təsəvvürlərlə uyğun gəlməməsi səbəbindən yaranır.

Romanda müxtəlif janrların hibrid formada işləndiyini görmək mümkündür. Məhz buna görə haqqında bəhs etdiyimiz əsəri həm psixoloji, həm bioqrafik, həm sosioloji roman hesab edirik.

“Janr saflığı” postmodern romanında aktiv janr qarışığı problemini daha da gücləndirir. Romanın janr məzmununun universallığı və çoxsəviyyəli semantik özəyi onu digər janrların elementlərinin qavranılmasına daha həssas edir.

Müəllifin janrlara və onların xüsusiyyətlərinə müraciəti tamamilə əsassız deyil: müəllif düşüncəsi, bu və ya digərinin bədii biliklərinin məzmunu və metodunun müəllifi janrdan istifadəni təşviq edir. Roman yazıçıya məxsusdur, təsvir vəzifəsini qoyur, bu problemləri həll etmək üçün müxtəlif bədii üsullardan istifadə edir. Yeni bədii üsulların axtarışı janrların qarışığına gətirib çıxarır. Əksər hallarda istifadə olunan üsullar başqa janrlarda da öz əksini tapır.

“İnsan ləkəsi” romanının mərkəzində uşaqlıqdan ağların firavan dünyasında özününkü olmağa can atan, qaradərili qədim ədəbiyyat professoru Koulman Silkin

taleyi dayanır. Birincisi, İkinci Dünya Müharibəsi zamanı Koulmanın özünü yəhudi adlandırdığı zaman çağırış şurasının aldadılması, sonra - ağ bir qadınla evlilik baş verir. Beləliklə, qara boksçu ağ professorla çevrilir. Lakin taleyi aldatmaq olmaz: professor birdən irqçilikdə ittiham olunur və o, kolleci tərk edir. Yalanlar üzərində qurulmuş xəyali “ağ xoşbəxtlik” üçün Koulman çox şeyini qurban edir. Yetmiş bir yaşında həyat yoldaşının ölümündən sonra Koulman son sevgisi Farleyi tapır. Bu sevgi hər iki qəhrəmanın faciəli ölümü ilə başa çatdı.

Baş qəhrəman Koulman Silkin tərcümeyi-halının epizodları romanda müəyyən hissələrdə öz əksini tapır. Roman baş qəhrəmanın dostu və səviyyəli yazıçı Natan Zukermanın sözləri ilə başlayır. Tədqiqatçı bizi Koulman Silkin keçmişinə, müharibədən ilk illərə, Koulmanın özünün dediyi kimi, “dörd-beş illik mahnılara” aparır.

Müəllif Silkin iki portretini verir: birincisi qocalıqda, qəhrəmanın ölümündən bir qədər əvvəldir. Natan dostunun zərif qıvrım qısa saçlarını, oğlan kimi yuxarı qalxmış burnunu və yaşılımtıl-qəhvəyi gözlərini görür. Koulman tələbəlik illərindəki vərdişi haqqında belə deyir: “Mən ancaq metrodan enməyi düşünürdüm: düşürsən - və artıq bir qızla yuxarı qalxırsan. Gəncliyinin sevimlisi Stina Palsson, əslən mif başlanğıcı olan bir qadındır.

Dekan kimi Koulman “dəyişiklik ustası” kimi çıxış edir. O, Afina Kollecini adi insanlar üçün əsas strukturlaşdırılmış, inkişaf etdirən tədqiqat mərkəzinə çevirdi. İndi Koulman tanrı Apollonun xüsusiyyətlərini göstərir - islahatçı, qanunverici və canavarların qalibi. Apollon heç vaxt cəza verən bir tanrı deyil. Taleyin istehzası ondadır ki, kollec yayınmalara, bəhanələrə və iddialara himayədarlıq edən ilahə Afinanın adını idarə edir.

“Ruh” qalmaqalı Silkin arvadının ölümü ilə nəticələnir. Və iki ildən sonra Koulman Silk “yaxşı tərbiyəli professor” maskasından azad olur və yenidən “Silk”ə çevrilir. Bu mərhələ qəhrəmanın yeni və son sevgisi - Fauni Farley ilə əlamətdardır. Fauni ilə görüşdükdən sonra, rəvayətçi qeyd etdiyi kimi, “hətta fərqli bir insan deyildi. Bu başqa bir ruhdu” [24, s.89].

Qəhrəmanın adı, təbii ki, Faunun qızı olan Roma ilahəsi Faunanın adına qayıdır. Romada o, məhsuldarlıq, sağlamlıq və günahsızlıq ilahəsi kimi hörmətlə qarşılanırdı, bu qadınların ilahəsidir. Fauninin xarakterini başa düşmək üçün ən vacib olan cismanilik motivi, “mədəni bəsirət” faktı vurğulanır ki, Koulman öz zamanında Stina kimi Faunini öz Voluptaları adlandırır. Bununla belə, Fauninin qəhrəmanın taleyində sadə bir təkrar olduğunu düşünməmək lazımdır: Fauni ilə Stina arasında əsaslı fərq var. Steendə, “ehtirasların vəhşi partlayışı” üzərində, “bir lampa ilə yanıb-sönən amerikalı qız parlaqlığı” görünür. Fauniyada isə prinsipə “parıltı” yoxdur, o, qəhrəmanlıq ardıcılığı ilə “savadsız kənd qadını” rolunu oynayır.

Filip Rot “İnsan ləkəsi” əsərində insan şəxsiyyətini təyin edən məxfilik və özünü dəyişdirmənin qarşılıqlı təsirini güclü şəkildə dramatikləşdirir. Müxtəlif obraz qiyafəsində şəxsiyyət həmişə Rotun fantastikasında mərkəzi mövzu olmuşdur. Əsərləri müəyyən edilə bilən maddi dünyanın möhkəmliyini və spesifikliyini güclü şəkildə qeyd edən bir romançı kimi, Rot XIX əsrin realist yazıçılarının əksəriyyəti ilə bölüşdüyü xarakterik xüsusiyyəti, bu romandakı povestin dekonstruktiv dönüşü, mənlilik haqqında əsas anlayışları şübhə altına alır, sinfi və irqi identiklik istiqamətində köklü dəyişikliyi açır. Bu mərkəzləşdirmə prinsipi, Rotun əsərlərində tamamilə tanış olmayan bir strategiya deyil.

Müasir multikultural Amerikada ümitsizlik və təşvişdən qaynaqlanan kişi və qadınların acı nağılını izah edən “İnsan ləkəsi” romanında başqasının qavrayışında məruz qaldığı təhriflər üzərində müzakirələr apararaq şəxsiyyət və fərdiliyin qanunlarına diqqət yetirilir. Maraqlıdır ki, Rotun təhkiyəçisi öz qəhrəmanlarının hərəkətlərinə motivlər verməklə onların mürəkkəb şəxsiyyətlərini bərpa etməkdə özünün təyin etdiyi rol çətin ki, obyektiv görünür, çünki son nəticədə onun yaratdığı obrazlar onun öz təxəyyülünün konstruksiyalarıdır. Rotun fantastikasında şəxsiyyətin bu qurulmuşluğu, əgər tipik bir postmodern diskursiv praktikadırsa, nəinki janrın xarakterik şənliyindən və mənliliyin dağılmasından və mübahisəsindən ayrılır, həm də bütün gözləntilərin əksinə olaraq, mənliliyi yenidən kəşf etməyə imkan yaradır. “İnsan ləkəsi” özünün ixtiraları və yanlış oxunuşların komediyaları ilə çəkilmiş mərkəzi

personajlarının azadlığı üçün transgressiv cəsarətli axtarışını effektiv şəkildə araşdırır [51, s.64].

Əgər Rotun identiklik anlayışı həm müəyyən, həm də qeyri-müəyyəndirsə, o zaman oxucunun roman haqqında çoxlu işarələyicilər arasında yayılan fərziyyəsi paradoksal olaraq rədd edilir. Əksinə, insan hərəkətləri və xarakterləri haqqında müvəqqəti anlayışlar əldə edilir ki, bu da yalnız son təhlildə insanların tanınmaz olması inamını vurğulamağa xidmət edir. Maraqlıdır ki, insan şəxsiyyətini davamlı olaraq yenidən yaradan eyni məxfilik və özünü ixtira yalnız ilkin anlayışlar əldə etməyə kömək etmir, həm də verilmiş şəxsiyyəti kökündən çətinləşdirir, ona asan oxunuşlara müqavimət göstərmək imkanı verir.

“İnsan ləkəsi”ndə Rot sosial cəhətdən qurulmaqdan imtina edən və bunun əvəzinə öz povestinə üstünlük verməyə çalışan bir şəxsiyyət iddiasını ön plana çəkir. Romançının belə bir iddiaya rəğbəti nə qədərdirsə, o, şüursuzluğu sıxışdırmağın tarixdən qopmaqla eyni şey olmadığını fərqləndirir.

Rot yazır ki“insan özünü bir mədəniyyətin sosial diskurslarında linqvistik dilçilik tərəfindən qurulan və sadəcə olaraq əks olunmayan bir varlıq kimi yenidən müəyyənləşdirir. Bununla belə, Rot həyatın travmaları ilə işləməyə müvəffəq olan subyektivlikləri aydın görür və postmodernist yoldaşları ilə tərəfdaşlıq edir.

Filip Rotun “İnsan ləkəsi” əsəri, “Amerika Pastoral” və “Kommunistlə evləndim” romanlarındakı kimi, iyirminci əsrin sonlarında çoxmədəniyyətli Amerikaya aid olan obrazlar və mövzularla zəngindir. Bu, iddialı bir romandır ki, insan şəxsiyyətinin mürəkkəbliklərini açmaqda həm də Amerikanın milli kimliyini, dəyişmə və yenidən müəyyənləşmə povesti ilə canlandırılmış şəxsiyyəti də göstərir.

Rotun Natan Zukerman haqqında «həyatı» və «işi» «qırıq xətləri» ilə "müəyyən edilmiş" biri kimi onun müvəffəqiyyətlə gizlədə bilməyəcəyini nəzərə alsaq, onun Koulmanın həyatını müşahidə etməsi hekayədə daha aydın görünür. Koulmanın həyat yoldaşı İrisin insultdan sonra ölümündən qısa müddət sonra Zukermanla tanış olur. Koulman ondan onun adından "The Spooks" kitabını yazmağı və arvadının həyatına son qoyan Afina akademik icması tərəfindən ona qarşı irəli sürülən irqçi ittihamın vəhşiliyini ifşa etməsini xahiş edir. Zukerman Koulmanın rolunu oynamaqdan imtina

etsə də, onu qarşısızalmaz hesab edir və tezliklə onun dostu və xeyirxah adamı olur. Onun Koulmanə olan xoş niyyəti onların Nyu Cersi şəhəratrafi ərazilərində olan yaxın müasirləri kimi oxşar etnik tərbiyəyə malik olduqlarını kəşf etməklə daha da güclənir [39, s.121].

Cinsi qısqançlıq və yersiz feminist simpatiyalardan qaynaqlanan, Afinada dil və ədəbiyyat bölməsinə rəhbərlik edən, Yaledə təhsil almış ədəbiyyat nəzəriyyəçisi Delphine Roux, Koulmana qadının itaətsizliyi mövqeyini oxuyur və impulsla, ona imzasız cığallıq məktubu göndərir. Şəxsi həyatına edilən bu müdaxilədən sonra Koulman bütün praktik məqsədlər üçün özünü səyahətə gedir və səyahət yoldaşı və məşuqəsi Faunia ilə birlikdə təsəlli axtarır. Təklidə idarə olunan Zukerman Tanglewoodda keçirilən klassik musiqi məşqinə baş çəkir və Koulman və Faunianı orada birlikdə görəndə, Koulmanın hər şeydən əvvəl bir sirri gizlədə biləcəyini başa düşür. Koulmanın "möhkəm şəkildə qurulmuş biri olmaq havasına baxmayaraq, lazım gələrsə, inadkar və məqsədyönlü bir rəqib - alçaldıcı cəfəngiyatını qəbul etmək əvəzinə işdən çıxan qəzəbli fakültə nəhəngidir. Nəhayət, Koulmanın dəfn mərasimində Zukerman Koulmanın sirrinin düzgün təqdim edilməsi onun həll edilməli olan problemdir. Bu yeni tapılmış məqsəd işığında Zukerman anlamağa başlayır ki, o, yaşamağın gətirdiyi "təşviş və intensivliyi" tərək edə bilməyəcək və bu, ümumi insanlığın və ya "insan ləkəsi"nin qəbul edilməsidir. Nəhayət, bir insan və bir təhkiyəçi kimi həyatının əhəmiyyətini itirir.

Rotun baş qəhrəmanı və "İnsan ləkəsi"ndə məxfiliyin və özünü ixtira etmənin təcəssümü olan Koulman Silk ciddi mədəni istəkləri olan aşağı-orta səviyyəli afro-amerikan ailəsində anadan olmuşdur. Fövqəladə parlaq tələbə və rinqdə yenilməz çempion olan Koulman, etnik mənsubiyyətinə görə Amerikada ayrı-seçkiliyə məruz qalacağından heç vaxt şübhələnmirdi. Qəribədir ki, onun həyatında ilk dönüş nöqtəsi, sinif yoldaşı Bertin atası və anası ilə eyni xəstəxanada işləyən yəhudi həkim Fenstermanın Silkə baş çəkməsi və Koulmanın Bertin məzun olmaq üçün yol açması müqabilində üç min dollar təklif etməsi ilə baş verir. Valideynləri tərəfindən qəbul edilməsə də, sosial bir rəhbərdən gələn bu tələb Koulmana möcüzəvi təsir etdi, çünki bu, eqosunun arxasındakı "mən"i gücləndirməyə kömək etdi.

Fermada inəklərin sağılması epizodunda Koulman və Nathan işdə Fauniyaya baxarkən, hər iki əsas personaj - Koulman və Fauni açıq şəkildə səhnədə “qoca hörmətli mütəfəkkir” və ədəbsiz obrazlarını təcəssüm etdirən sənətkarlar kimi hiss edirlər.

Beləliklə, Fauni obrazının mifoloji “astarı”nı, onun Demeter arxetipi ilə əlaqəsini dərk etməklə, təkcə faciəli taleyin obrazı deyil, həm də müasir həyatın ən məhsuldar qüvvəsi üçün təhlükə haqqında mühüm müəllif fikrini müəyyən etmək olar. Bununla belə, müəllif cəmiyyətin tənəzzülünün iddialı və hiyləgərcəsinə mürəkkəb satirik təsvirini yaratmır. Məqsəd hər biri günahkarların sarsılmaz “insan ləkəsi” daşıyan, hər bir hərəkətinin arxasında bir Nemesis olan fanilərin taleyini göstərməkdir. Buna görə də, taleyin Faunini çaxnaşma arxetipinin başqa bir təzahürü olan Farley meşəsi ilə bir araya gətirməsi təsadüfi deyil. Pana xas olan ilahi vəhşilik və şənlik Lesterdə dəhşətli şiddət və dağıdıcı güc kimi təzahür edir.

Müəllif Koulman və Les Farley arasındakı oxşarlığı balıq ovu həvəsinə görə vurğulayır, yalnız gənc Koulmanın şən, yüngül, bədii oyunu var - “nimfaların” arxasınca düşmək, Natan isə tutqun şaxtalı gündə Lesterin həqiqətən balıq tutduğunu tapır və yaxşı bilir ki, bu qatil üçün onun özü də hər an “balığa” çevrilə bilər.

Natan Zukerman başqa bir çaxnaşma variantıdır; o, beş il səhrada, insanlardan gizlənərək, hətta özündən də gizli şəkildə fallik prinsipin itirilməsinə yas tutdu. Bu qəhrəman həm də Pan arxetipinə aiddir, Kauləmənin susuzluğunu və meşənin qaranlıq ehtirasının mənşəyini mükəmməl başa düşür. Koulman və Natanın obrazlarının səciyyəsinə çətinləşdirən, onların eyni dərəcədə Apollon arxetipinə aid olmasıdır.

F.Rotun romanının problemlərinin orijinallığı və əhəmiyyəti müəllifin qədim yunan miflərinin mənasına çox incə və dərindən nüfuz etməsinin nəticəsidir. Beləliklə, Koulmanın çaxnaşma ilə Apollonianı özündə birləşdirməsi təsadüfi deyil: Pan Apollonun müəllimidir, şagirdinə falçılıq sənəti bəxş etmişdir. Panda görmə qabiliyyəti təbiətin elementar biliklərindən, Apollonda - mənəviyyatda həll olunan dərkəndən gəlir. Lakin bu güc təbiətin ruhuna nüfuz etməkdən ayrılmazdır.

Gənc Koulmana elə gəlirdi ki, həyat yoldaşı seçərkən “dünyanın ən axmaq meyarı”nı rəhbər tutur. Natan Zukerman, əsl mif yaradıcısı haqqında güclü təxəyyülə

malikdir, buna görə də o, qəhrəmanın həyat yoldaşı seçməsi anını taleyin seçimi və bir fikir anı kimi şərh edir: Koulman başa düşdü ki, təkcə qədim dramaturgiyada deyil, real həyatda da “tale təsadüfən yaranır... və digər tərəfdən, zahirən təsadüfən dəyişməz taleyin təzahürü ola bilər” (172), lakin “Sofokldan daha böyük olmayan” insan üçün tale və təsadüflə bağlı bu arqumentlər “faydasız”dır.

Kitabın ilk sətirlərindən müəllif bizi bir çox tədqiqatçıların fikrinə, Sofokl faciəsinə istinad edir: romanın epigrafi Edip Reksdən sitatdır: “Kreon: Sürgün və ya qan üçün qan tökmək.

Bu heç də təsadüfi deyil: romanda cəsarətli hiylə, normanın pozulması sayəsində uzun illər çiçəklənən və Edipdən fərqli olaraq, öz cinayətindən xəbəri olan qeyri-adi istedadlı, cəsarətli və özünə güvənən bir insanın taleyini təsvir edir.

Koulmanın gənc hüquqşünas Primusla, Sofoklun dili ilə desək, “Loksiusun xidmətçisi” ilə məsləhətləşməsi epizodu kifayət qədər əhəmiyyətlidir. Edip Reksdəki Tiresias ilə səhnəni xatırlayıram, Edip “hər şeyi görə” falçıdan cinayətkarı göstərməsini xahiş edərkən həqiqəti kəşf edin. Əlbəttə, Rot faciəvi epizodu müasir tərzdə “yenidən yazmır”, əslində, roman səhnəsində eyni tipli konfliktləri canlandırır: qəhrəman həqiqəti söyləməyi tələb edir, lakin “xasiyyətini” dəyişmək istəmir.

Əgər əvvəlcə F.Rotun qəhrəmanı təkəbbürlü idisə, sonralar Tiresiaya bənzərlik yaranır. Koulman obrazının belə ikililiyi onunla izah olunur ki, bədbəxt Edipdən fərqli olaraq, Koulman həmişə onun və atasının kim olduğunu bilirdi.

Rot insan ruhunun əbədi faciəsi - tanrıların xəbərdarlıqlarına məhəl qoymayaraq bir ölümlü insanın cəsarətli iradəsi haqqında düşünür. Romanda personajlar üçün “tanrıların səsi” formallaşmış “söz”ə - loqoya çevrilir, burada “varlığın və şüurun semantik nizam-intizamı” təzahür edir. Romanın kontekstindəki “loqos” sözü hər şeydən əvvəl böyük ədəbiyyatdır: Homer, Sofokl, Evripid, Şekspir. Ata Koulman Silk üçün “söz” şübhəsiz “loqos”dur, baxmayaraq ki, o, bu anlayışdan istifadə etmir; öz etirafına görə, böyük yunan faciələrinin hər bir kəlməsini onilliklər boyu düşünən oğlu Koulman üçün “söz” ağılın “hesab etməli” olduğu məzmun, “məna” və hətta “hesabat”dır. Böyük ədəbiyyatın söz-“loqos” kimi ideyası problemin ən mühüm

komponentlərindən, süjet səviyyəsində isə romanın əsas toqquşmalarından biridir [64, s.87].

Filip Rot yaradıcılığında zamanları, məkanları, düşüncələri, ideyaları qarşılaşdırmağa, onların qarşılıqlı münasibətində yaranan və yaşanan həyat gerçəklərini inikas etməyə imkan verir. Romanın qəhrəmanı yaşadığı zamana tək etiraz edir. Rot bununla yaşadığı zamanının amansızlığına, insanın humanist dəyərlərdən uzaqlaşmasına, insan mənəviyyatında bir vaxtlar antidəyər hesab olunan keyfiyyətlərin normativləşməsinə, etalonlaşmasına etiraz edir. Bu etalon insanın öz hisslərinin səmimi ifadəsini qəbul etmir, emosiyalar inkar olunur, səmimiyyət ümumiyyətlə qəbul olunmur. Bu “ən əhəmiyyətli şeylərin istisna olunması” insanı cəmiyyət daxilində birləri ilə humanist ünsiyyətdən məhrum edir.

Koulman Silk cəmiyyətin həyatında fəal iştirakından imtina edir. Əsəri səhifələdikcə qəhrəmanın keçdiyi yol aydınlaşır. Onun tutduğu mövqe müəllifə görə təbii deyildir. Çünki cəmiyyətdən uzaqlaşmaq Koulmanın məhvi deməkdir. Məhz bunun üçün də o, birinci yolu seçir. Koulman insan təbiətinin zəifliyi haqqında deyir: “...biz özümüzü idarə etməyə qorxuruq... Biz azadlıqdan tez xilas olmaq arzusundayıq. Bu istəklə də biz qaçır, təzə sahib axtarıyıq, arxası üstə yıxılır və boyunduruq tələb edirik...” [51, s.101].

Filip Rotun romanları insan qəlbinin və məişətinin qaranlıq tərəflərini işıqlandıraraq, oxucunu daha açıq sosial dünyaya gətirib çıxarır. Qəhrəmanın mənəvi axtarışları tükənmək bilmir. Müəllif öz qəhrəmanını mənəvi-əxlaqi problemlər baxımından sınaqdan keçirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Filip Rotun romanları fəlsəfi konsepsiyadan çıxış edir. Filip Rot öz əsərlərini daha çox qəhrəmanlarının cəmiyyətlə kompromisi ilə bitir.

Filip Rotun qəhrəmanları sırasına daha çox cəmiyyət tərəfindən rədd edilmiş, həyatın dibinə çökmüş insanlar, üsyankar xarakterli gənclər daxildir. Bu insanlar üçün onlara yad olan həyatda nəinki dözərək dayanmaq, eyni zamanda insani ləyaqətini, düşünmək və rəy yürütmək, söz söyləmək bacarığını da qoruyub saxlamaq vacibdir. Məsələn, Silk köhnə stereotiplərin qırıldığını hiss etdiyini başa düşür və hiss edir ki, ayağının altından yer qaçır, bu zaman üsyana qalxır və dəhşətlə etiraz edir: “...Gün

kimi aydındır ki, mən çürüyürəm, parçalanaraq, özümdə acı və kədəri toplayıram, paslanıram, özümdə olan mehribanlıq məhv edirəm ...” [24, s.40].

Filip Rotun romanlarındakı obrazlar tənha və rədd edilmiş olduqları üçün özünütəhlillə məşğul olur, həm özlərinə, həm də ətrafdakılara bir qədər istehza ilə yanaşmağa çalışırlar.

Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, Filip Rotun romanları dərin fəlsəfi konsepsiyaları ilə fərqlənsələr də, yazıçı fəlsəfə ilə ədəbiyyatın qovuşmasına ehtiyatla yanaşırdı. Heç bir xüsusi fəlsəfi nəzəriyyə və ya konsepsiya onun əsərlərinin tədqiqat obyektinə çevrilməmişdir. Onun fikrincə, əks halda əsər çox şey itirə bilərdi. Fəlsəfi problemlər fəlsəfi baxımdan deyil, bədii baxımdan işlənirdi.

Qəhrəmanın keçmişindən bəhs edən hekayə roman üçün atanın əsas simasını - müstəsna cəsarətli və nəcib bir insanı vurğulayır: “Ata heç vaxt özünü itirmirdi. Onun qalib gəlmək üçün bir yolu var idi. Sözlər. Danışıqlar. İngilis dilini “Çoser, Şekspir və Dikkensin dili” adlandırdı. O, hər övladının ikinci adını Şekspirin “Yuli Sezar” əsərindən götürüb, çünki o, bu pyesi ingilis ədəbiyyatının zirvəsi və “İndiyə qədər yazılmış xəyanətin ən ibrətamiz tədqiqi” hesab edirdi: böyük oğlunun adı Valter Entoni, digərinin adı isə Koulman Brutus idi. Ata “nitqinin sadəcə gücü ilə təsadüfən Koulmandə nəhəng bir şeyə nail olmaq arzusunu aşladı” və oğul buna bütün sərhədləri və qadağaları pozmaqla nail olmaq qərarına gəldi. Eynilə, Edip kahindən fal aldı, lakin başa düşmədi (“Mən Delfiyə getdim. Amma Apollon məni cavabla şərəfləndirmədi, yalnız bir çox bəlaları, dəhşətləri və kədərləri proqnozlaşdırdı”).

Qəhrəman Rotda, eləcə də qəhrəman Sofoklda iki atanın olması onların taleyində ən pis rol oynadı. Romanda “iki ata” təbii ki, qəhrəmandakı iki prinsipin metaforasıdır: nisbət hissi, əminlik, bütövlük və kortəbiilik, həyasızlıq.

Uzun illərdir ki, tale Koulmanın qarşısında Tuçe və Fortune şəklində görünür, xoşbəxt və ya pis bir hadisə, şıltaqlığı ilə yüksəldir və ya alt-üst edir. Edip kimi Koulmanə elə gəlir ki, “hərəkətdə cəsarət edən sözdən qorxmur”. Bununla belə, baş verənlər çoxdan məlumdur: xəyanətə meylinizdən çəkinin və Edipdən fərqli olaraq Koulman falçılığın mənasını mükəmməl başa düşürdü. Personajlar arasında fərq ondadır ki, “tanrıların iradəsini bilən” Koulman bu “iradə”yə inanmır, ancaq cəsarətli

gücünə inanır. Yalnız fəlakətdən sonra (“ruhlarla qalmaql”, arvadının ölümü, atanın Fauni ilə əlaqəsini öyrənən uşaqların özgəninkiləşdirilməsi) qəhrəmanın tutqun qəzəbinə “məntiqsiz şübhə” çəkir.

Koulman sadəcə ailəsinə “zərər” vurmur, o, anasından imtina edərək ən qəddar hərəkətlərini edir. "Sərxoşedici, cazibədar bir azadlıq üçün öldürmək!". Silkin sözlərində taleyin motivi və məhdud insan bilikləri yenidən səslənir: “Azadlıq yoxdur, bütün cəhdlər sizi başladığınız yerə qaytaracaq”. Özünü tanımadan ruhun bütün cəsarətləri mənasızdır. Yokasta da qorxunun mənasızlığını, taleyin gözlənilməzliyini qeyd edərək Ediplə fikir yürütməyə çalışır, lakin o, tamam başqa bir şeyi nəzərdə tutur: “İnsanlar nədən qorxurlar? Biz hakimiyyətdəyik. Təsadüf, uzaqgörənlik, biz yadıq. Siz laqeyd yaşamalısınız - kim bacarırsa...” [24, s.89].

Roman obrazlarının Pan və Apollon arxetipləri ilə mürəkkəb korrelyasiyası romanın mürəkkəb pyesinə, hətta daha çox müəllifin öz erudisiyasını göstərmək istəyinə dəlalət etmir. Görünür, Rotun yaradıcılığında arxetipin olması (yəni qəhrəmanın psixi həyatında və hərəkətlərində əbədi obraz və modellə müəyyən oxşarlıq) müəllifə taleyi idarə edən ali qüvvələrin hərəkətini izləmək imkanı verir. Romanın finalına görə, Rot bu qüvvələrin üstünlüyünü qəbul edir. Deməli, Rotun romanını çox yüksək səviyyədə olsa belə, adi sosial-psixoloji deyil, teoloji roman kimi şərh etmək olar. Koulman Silkin taleyinin timsalında müəllif Sfinksin tapmacasını həll edir: İnsan nə bilir? İnsan nə bilə bilər? Koulmanın taleyi bizi ovsunlayır, çünki kahin bizə başa düşmədiyimiz və ya inanmaq istəmədiyimiz bir peyğəmbərlik verdi.

Platonun qədim mifologemləri yeni rəşional məna ilə dolduğu və həqiqi, rəşional biliyin canlı formasına çevrildiyi kimi, müasir rəssam da eyni qədim mifologiyalara müraciət edərək, varlığın sirlərini bilməyə adi insanların taleyi timsalında yanaşır. Qəhrəmanlar: Koulman, Faunia, Les, Natanın hekayələri təkcə sosial və psixoloji deyil, həm də simvolik səviyyədə izah olunur, çünki müəllif bu müasir amerikalıların təbiətində əbədi, arxetipik prinsipləri görür.

Beləliklə, simvolik müstəvidə əsasını itirmiş Amerikanın ikiüzlü və qorxaq dünyasında Koulman və Fauniyanın görüşü və hər iki qəhrəmanın faciəvi sonu kimi izah edilir.

Romanın əsas epizodlarından birində - simfonik orkestrin ifasında - rəvayətçi Natan Zukerman davamlı bir əlaqəyə malikdir ki, bütün auditoriya, özü və Koulman Fauni ilə bir gəmidədir və "bir sirli sulu naməlum yerə" üzməkdədir. " Qocalıq və əzab motivi israrla səslənir. Bu, təkcə dinləyicilərin möhtərəm yaşı ilə deyil, həm də onunla izah olunur ki, Amerika gəmi kimi olmuş, çoxdan lövbərdədir: "Biz hamımız birlikdə harasa üzürük və nəinki artıq yola çıxmışıq, həm də birincisini geridə qoyaraq üzdük" [24, s.78].

Müəllifin yazılarında deyilir ki, "yəhudilərin mübarizəsi sosial və ya dini problem deyil. Lakin ola bilsin ki, hadisə belə başa düşülüb. Amma bu, daha ifrat millətçilikdir" [71, s.89].

Müəllifin fikrincə, yəhudilərin bütün tarixi təfəkkürü qınama üzərində qurulub, çünki o, həmişə yəhudiliyi itirmək ərəfəsindədir, nəinki yəhudiliyə pərəstiş etmək. Bununla belə, yəhudilərin itki üçün fədakarlığına baxmayaraq, itkini aradan qaldırmaqda ən çox uğur qazanan yəhudilər idi.

"İnsan ləkəsi" romanının bədii xüsusiyyətlərindən danışarkən bu romana xas olan xüsusiyyətlərə diqqət yetirmək lazımdır. Filip Rotun yaradıcılığının mərkəzi hesab olunan bu romanda biz postmodern dəyərlərə qayıdışı müşahidə edirik, əsas qəhrəmanın yaşadığı mənəvi böhran barədə danışırıq. Tədqiqatçıların fikrincə, postmodernizmin arxasında gizlənən humanizm Filip Rota görə modernizmin nihilizmi ilə mübarizəsidir. Postmodernizmin əsas cəhətlərindən biri insan mənəviyyatının materialist dünyaya qarşı qoyulması idi. "İnsan diqqət mərkəzindədir" romanının əsas xarakteri insanların tipik romantik qəhrəmanlar kimi materializm və mənəvi yoxsulluq sədaqətindən narazıdır.

Postmodernist sistemin əsasında insan identikliyi problemi durur. F. Rot dərin psixologizm ilə insan şəxsiyyətinin təhlilinə müəyyən qədər yaxınlaşdı və onu ən kiçik detallarda izah etməyə çalışdı. Romantizmdə Psixologiya mənşəyi özünü biruzə verirdi. Kitablar dünyasında və "ölülər" ilə yaşayan İpək başqa bir formada çılpaq görünə bilər. Amma Silkin "dəliliyi" əslində Rota görə dahilik hesab olunurdu. Filip Rotun əsərdə istifadə etdiyi "dəlilik" mövzusu məktublarda və bədii tonlarda oxucuya ötürülür. Bu dünyadakı insan qabiliyyətlərinə və özünü reallaşdırmasına münasibətini

ifadə edən qəhrəmanın dilindən danışan ağızdır. "Hekayə bütün yürüyüşçülərin düşündüyü kimi məhəbbət deyil, qəddarlıq hekayəsidir. Biz bütün insan qabiliyyətlərini sınaqdan keçirdik, güclü qabiliyyət axtardıq, amma tapmadıq. " [55, s.237].

Romanın başqa bir xüsusiyyəti, şübhəsiz ki, postmodern istehzadır. Romanın istehzası çoxşaxəlidir. Rotun istehzası Hoffmanın istehzasına bənzəyir: qəhrəman ən ümitsiz anda gəlir və yazıçıya kömək əlini uzadır və yenidən ona güc və ilham verir. Postmodern ironik nümunələr tez-tez əsərdə tapılır. Yeri gəlmişkən, fransız filosofu Jan Bodriyarın da "simvolik mübadilə və ölüm" əsərində düşüncəsizlik sahəsinin prinsiplərinin postmodernizmin fəlsəfəsinə və mədəniyyətinə təsiri haqqında danışmışdır. Onun kitabından sitat gətiririk: "nəzəri iş, maddi istehsal kimi, qeyri-real reallıq arxasında öz determinantlığını itirir və sonsuz özünüifadə funksiyasını tərk edərək, əbəs yerə fırlanmağa başlayır.

Jan Bodriyar bu vəziyyəti şüursuzluğun elementi ilə əlaqələndirir. "Həqiqətən də, bu gün subyektlər kimi dağıdılmış və öz obyektiv münasibətlərindən qopmuş fərdlər öz münasibətlərinin fasiləsiz tərəddüdləri, dreyfləri vəziyyətindədirlər: Jilə görə, bütün sosial həyat şüursuzluq (axın, əlaqə , ayrılıq, tərcümə) baxımından çox gözəl ifadə olunur". Jan Bodriyar hesab edir ki, " şüursuzluq sadəcə mental strukturdur. Şüursuzluq bizim müasir mifimizdir, psixanaliz isə onun atasıdır".

Jan Bodriyar daxilən müasir dövrün və müasir fəlsəfənin mühüm aspektlərini düzgün öyrənmiş, lakin biz şüursuzluğun həqiqətən postmodernist fəlsəfənin psixoloji prototipi olduğunu düşünməyi zəruri hesab edirik.

Ədəbiyyatımızın və ya digər milli ədəbiyyatlarımızın klassik dövrlərini yada salaraq, onların arasında nə qədər fərq olsa da, istənilən kontekstdə bu ədəbiyyatlar arasında qarşılıqlı əlaqə və ümumilik tapmaq mümkündür. Əslində, bütün dünya ədəbiyyatı bir mövzuya bənzəyir, amma bəziləri bu ziddiyyətləri görür, bəziləri isə fərqləndirir. Klassik ədəbiyyatda cərəyanların kontekstinə diqqət yetirən zaman nəzərə çarpan ilk şey-mətnlə məna arasında, müəlliflə forma arasında gedən müharibədir. İfadə, məna, oyun üslubu, onlar bir - biri ilə o qədər iç-içədir ki, bir müddət sonra yeni bir paradigma-dünyanın anlaşılmasına yeni bir baxış yaradır. İnsanlar əsrlər boyu

axtardıqları həqiqəti tapdıqları kimi, dünya da elə dəyişir ki, sanki Albert Kamunun Sisife haqqında yazdığı əsərlərdə başlayır. Əslində, bu dünya qədim əmək mahnıları kimi sadə və primitivdir. Maraqlıdır, bu primitiv obyektləri axtarmaq və ifadə etmək üçün bu qədər gərgin cəhdlərin sirri nədədir? Maraqlı suallardan biri də odur ki, bu müharibənin cari və stilistik hadisələri həmişə bu suala cavab verməyi unutmur [47, s.128].

İtirilmiş şəxsiyyət problemi və mövcudluğun mahiyyətini anlamaq arzusu Filip Rotun yaradıcılığının əsas mövzularından biridir. Onun ekzistensial mənanı axtarmaq ideyası Keruak və Bolduinin ekzistensial kvestinə bənzəyir və onun dramatik mövzusu Kobit və Albe kimi görünür. Filip Rotun təsvirlərinin nümunəsində, biz yaşadığı cəmiyyətdən uzaqlaşan və ölüm həqiqətini düşünməyən həyat tərzinə tamamilə biganə olan unikal qəhrəmanları görürük. Rotun qəhrəmanları və Sartrın qəhrəmanları arasındakı fərq Filip Rotun qəhrəmanlarının nəhayət şəxsiyyətini tapması və normal həyata qayıtmasıdır. Sartrda biz əksini görürük. Varlığın mahiyyətini axtaranlar daha da qarışıq olurlar. Sartr və Reichmanın fəlsəfi fikirlərini yaradıcılığının göstəricisi kimi qiymətləndirən Filip Rot İkinci Dünya müharibəsindən sonra Amerikada əsas problemləri təsvir etmişdir. Tarixin əsl siması, yəhudilərin soyqırımını, Amerikada irqi ayrı-seçkilik, insanların bir-birini və hətta ailələrini başa düşə bilməməsi tək cəmiyyətdən deyil, həm də özündən soyuq və yad insanların təsvirini öz oxucularına çatdırmağı bacardı.

Filip Rot “İnsan ləkəsi” romanında yəhudi etnik psixologiyasının mental və tarixi köklərinə işarə edir. Onun fikrincə yəhudilər həmişə Tanrı tərəfindən xüsusi olaraq seçilən bir xalq olublar. Lakin müəllifin fikrincə, dünya yəhudilərini birləşdirən və onların yəhudilikdən çıxmasına mane olan yəhudiliyin kompleksi deyil, yəhudiliyi itirmək qorxusudur. Bu, elmi mənada etnik eyniləşdirmə məsələsidir. Hər bir yəhudi, harada və hansı mühitdə yaşamasından asılı olmayaraq, onun yəhudi etnik kimliyini qoruyan dəyərlərə malikdir. Bu dəyərlər birlikdə etnik kimliyin fərqli xüsusiyyətlərini təşkil edir. Hər bir xalqda olduğu kimi, yəhudi də etnik kimlik dəyərlərinə görə özünü yəhudi kimi qavraya və müdafiə edə bilər. Lakin yəhudilərin tarixi taleyi onları həmişə etnik kimliklərini itirmək və assimilyasiya qorxusu ilə üz-üzə qoyub. Bu təhlükə

yəhudi şüurunu və bu şüurun mühüm hissəsi olan yəhudi kimliyinin etno-psixoloji kompleksini həmişə oyaq saxlamışdır. Yəhudilik mövzusunda yazıçılar, o cümlədən Filip Rot, həmişə yəhudi düşüncəsi ilə əlaqəli və təbliğ etdiyi düşüncəyə son dərəcə həssas olan bu məqama diqqət yetirmişlər. Beləliklə, Filip Rot yəhudi ideyasını və sxemini dərk etməklə yanaşı, həm də göstərmişdir ki, yəhudiliyi itirmək qorxusu yəhudi şüurunun əsas hərəkətverici qüvvəsidir [67, s.123].

Yəhudi xalqının arzu və istəklərini təmsil etmiş, dövrünün qabaqcıl ideyalarına əsaslanmış, əsərlərini yüksək bədii səviyyədə, oxucuların başa düşəcəyi dil və üslubda yazmışdır. O, eyni zamanda milli çərçivədə qalmayıb, yəhudi dünya duyumuna və düşüncə tərzinə xas olan dəyərləri bəşər mədəniyyəti səhnəsinə çıxarmışdır. Yazıçı əsərlərində həyatda rast gəldiyi, qonşu olduqları insanların tipik surətlərini yaratmağa nail olmuşdur. Yazıçı tip yaratmaq üçün həyatda gördüyü və öyrəndiyi hər bir adamı eynilə təsvir etməklə məqsədinə nail olur. Filip Rot bir sıra insanların keyfiyyətlərini özündə cəmləşdirən şəxsi əsas götürür, ona bənzər yüzlərcə adamdan aldığı yardımçı sifətlərlə onu tamamlayır. Filip Rotun tipləri konkret zaman və məkan dairəsində qələmə alınmışdır [21, s.46]. Rotun “yəhudi” romanları müxtəlif şəkildə aktuallaşan problemlərin obraz və motivlərin birlikdə ifadə olunması ilə xarakterizə olunur.

Filip Rotun ilk əsərləri müharibədən sonrakı Amerika ədəbiyyatında ekzistensialist fəlsəfənin nüfuz etdiyi bədii nümunələr sırasına aid edilə bilməz. Onun “Yerlə göy arasında” romanı müasir dövrün şəxsiyyət və cəmiyyət, azadlıq, seçim, günah və məsuliyyət kimi problemlərə həsr olunmuşdur. Sonrakı əsərlərində ekzistensialist nəzəri etikaya müraciət zamanın özü tərəfindən diktə olunurdu. Bellou əşyaya çevrilməyə, şəxsiyyətin amansızlaşmasına, mənfi sosial amillərə qarşı daima mübarizə aparmışdır. Yazıçının personajları özlərinə, öz həyatlarına qarşı maraqlarını heç vaxt itirməmişlər. Filip Rotun sülh bədii konsepsiyası bir çox fəlsəfi, psixoloji, sosial nəzəriyyələrin əks olunduğu eklektik dünyagörüşü ilə şərtlənir. Sənətkar artıq ilk əsərlərindən başlayaraq müsbət qəhrəmanın mövcudluğu haqqında suala cavab verməyə çalışır. O, ikili qəlbə malik qəhrəman obrazını, bütün mürəkkəbliyi və ziddiyyətləri ilə birlikdə insan xarakterləri yaradır. Yazıçının romanlarında qəhrəmanlarının ifadə edilən konkret-tarixə uyğun gəlməsi maraqlandırır. Filip Rotun

əsərləri üslubi baxımdan yekrəng deyillər. Burada idişə, Çikaqo küçələrinin jarqonuna rast gəlmək mümkündür. Amma qeyd etmək lazımdır ki, məhz bu üslubi rəngarənglik sayəsində Filip Rot öz qəhrəmanlarının ətrafında əsərin mövzusunun tələb etdiyi atmosferi yarada bilmişdir.

O, öz işləri ilə göstərmək istəyirdi ki, şəxsiyyət öz rolunu yalnız ictimai münasibətlər sistemində yerinə yetirə bilər. Şəxsiyyət və sosial mühit və ya cəmiyyət arasındakı münasibətlər tarixi inkişaf nəticəsində köklü şəkildə dəyişmiş, nəticədə müxtəlif tarixi şəxsiyyət növləri yaranmışdır və formalaşmışdır [69, s.87].

Filip Rot öz işində etiraf edir ki, insanların vətəndaş cəmiyyəti ilə münasibətlərini, hüquq qaydasını və bir-biri ilə münasibətlərini tənzimləmək üçün əsas vasitələrdən biri mənəvi mədəniyyətdir. Ənənəvi cəmiyyətlərdə sosial-mənəvi mədəniyyətin formalaşması, mənəvi tərbiyə funksiyasını din yerinə yetirir, ənənəvi cəmiyyətlərin süqutu zamanı isə demokratik hüquqi dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü rəşional mənəviyyət üzrə bu vəzifəni həyata keçirir.

Filip Rot haqlı olaraq göstərir ki, əgər biz "mənəviyyət" və "mədəniyyət" anlayışlarını müqayisə etsək, görürük ki, mədəniyyət sahəsinə, yəni insanın əməli fəaliyyətinə aid olan bir çox hadisələr mənəvi-əxlaqi məzmununa malikdir. Elm, ədəbiyyat, incəsənət, din və hətta siyasi və hüquqi fəaliyyət mənəvi və mənəvi aspektləri var. Ruhani mədəniyyət bu iki miqyaslı konsepsiyanın kəsişməsini əhatə edir.

Amerika çox da mütaliə edən ölkə sayılmasa da, o, öz yazıçılarını həmişə tanımış, sevmiş və qiymətləndirmişdir. Filip Rotun əsərləri müəyyən qədər çətinliklə başa düşülsə də, bir çox oxucular və tənqidçilər arasında məşhur idi və onları sevə-sevə mütaliə edirdilər.

Filip Rot elə mövzuları işləyirdi ki, onlar insanın öz-özü ilə mübarizəsini, fərdlə cəmiyyət arasında ziddiyyəti kənarlaşdırmaq cəhdini, ümid və peşmançılıq arasındakı reallığı güzgü kimi ifadə edirdi. Filip Rot öz ömrünü Amerika kimi arzulanan ölkədə yaşamışdır. Onun müvəffəqiyyətinin sirri bəlkə də onda olmuşdur ki, mühacir yəhudilərin nəslindən olaraq, əsl amerikalıya çevrilməmiş və həyata bir qədər kənardan

baxmışdır. Məhz bu baxış onun nəsrinə təsvir etdiyi predmetlərə şəxsi müşahidəsini xüsusilə güclü hiss etdirir [49, s.90].

Onun əsərlərində daima axtarışda olan insan obrazı önə çıxır. Bu insan vətəni itirmiş, müxtəlif məhrumiyyətlərə məruz qalmış, hamı tərəfindən tamamilə qəbul edilə bilməyən yəhudi insanıdır. Bu insan nə qədər çox ağıllı, həyatı dərinə dərk edən, ətrafındakılara qarşı mehriban və səmimi olsa da, onu yaşadığı cəmiyyətin bir üzvü kimi qəbul etmək istəmirlər. Məhz buna görə də yəhudi nə vaxtsa öz doğma torpaqlarına dönəcəyinə, bütün dünyada yaşayan yəhudilərin bu torpaqda birləşəcəyinə inanır. Filip Rotun əsərlərinin bir çoxu yazıldığı dövrdə hələ İsrail dövləti yaradılmamışdı. Məhz buna görə də dövlət yaradaraq isti ana qoynu kimi ona sığınmaq mühüm məsələ idi. Bu isti qucağın olmaması üzündən Zingerin qəhrəmanları özlərinə yer tapa bilmirdi.

NƏTİCƏ

Filip Rotun yaradıcılığını, «İnsan ləkəsi» romanının janr xüsusiyyətlərini romanlarının təhlil edərkən aşağıdakı nəticələrə gəlirik.

Rotun etnik məsələlərə dönüşü tədricən oldu. İlk romanında o, yalnız sosial məsələləri göstərir və onun etnik aspektlərinə toxunmur. Bundan əlavə, hekayə və romanlarda yəhudi mövzusu yalnız süjet əsasının inkişafı üçün fon kimi təqdim olunur. 1960-cı illərdə yazıçı, onun əksər əsərlərində əsas mövzu olaraq qalan etnik məsələlərə müraciət edir.

“İnsan ləkəsi” romanı personajın etnik identifikasiyasının axtarışı problemini qaldırır, onun mərhələsi cinsi öz müqəddəratını təyin edir. Bu romanda Rot sələflərinin yaratdığı yəhudi ədəbi stereotiplərinin öz şərhini verir. Amerika Birləşmiş Ştatlarında yəhudi ədəbiyyatına xas olan ümumi qəbul edilmiş Amerika və ənənəvi yəhudi həyat tərzinin qarşıdurması romanın əsas konfliktində təəcəssüm olunur. Qəhrəman üçün tam assimilyasiya və “əsl” amerikalıya çevrilmək mənasına gələn şəxsi azadlıq istəyi və kənar təsirlərdən (yəni ailənin, tərbiyənin, ənənəvi qadağaların və tabuların təsiri) azad olmaq istəyi ailədə qarşıdurmaya səbəb olur.

Modernizm və postmodernizm roman dünyasının epik cəhətdən təsvirinə fərqli şəkildə təsir edir. Belə ki, əgər modernizm vaxtilə bir bütöv halında olan kainatı hissələrə bölünmüş şəkildə dərk edir, bu tamlığı bərpa etməyə çalışırsa, postmodernizm – bu bütövlüyü bərpa etməyin məqsədəuyğunluğunu inkar edir. Postmodernist düşüncə tərzini mövcudluğun fraqmentarlığını təklif edir: bəşəriyyət xaotikdir və düzənli olmayan elementlərdən ibarətdir. Buna görə də “yeni romanda” özünün əşyalılığı zahirə çıxır. Bütün qeyd etdiyimiz cəhətləri biz təhlil predmetinə çevirdiyimiz dissertasiyada müşahidə edə bilirik.

“Əsərlərində ilk dəfə olaraq Amerika-yəhudi mövzusunun özünəməxsus, yalnız Filip Rota xas şərhini görünür. Müəllif psixanaliz prinsiplərindən istifadə edərək personajın psixologiyasına dərinlən nüfuz edir. Qəhrəmanın psixanalitik “etirafı” da Freydin nəzəriyyəsinin təsiri altında introspeksiyanın nəticəsidir. “Yəhudi” problemləri ABŞ ədəbiyyatında Rotdan əvvəl, eləcə də onun müasir yazıçıları tərəfindən geniş şəkildə təmsil olunurdu. Həyatın intim sahələrinə nüfuz etmək 60-cı

illərin ədəbiyyatı üçün xarakterik idi. Filip Rot bu iki fenomeni birləşdirən və səbəb əlaqəsini quran ilk şəxs oldu Filip Rot Nyoark yəhudi icmasında anadan olub böyüyüb. Bu camaatın məişətinə, adət-ənənəsinə yaxşı bələd olan o, bunu romanlarında satirik şəkildə təsvir etmişdir. O, qəhrəmanlarının yetişdirildiyi və onların daxili qarşıdurmalarının əsas səbəbinə çevrilən etnik məkanın bütün məhdudiyyətlərini və təcridini, ABŞ-da yəhudi kimliyini tapmaq və əldə etməyin çətinliklərini göstərmişdir.

Komik effekt əldə etmək üçün Rot ənənəvi etnik xüsusiyyətləri şişirdib. Müəllif personajların “paroxial” ənənələrə sadıq qalmaq və eyni zamanda Amerika həyat tərzinə qovuşmaq istəyini şişirdir. Qəhrəmanların valideynləri təqib qorxusu və yadlıq hissi ilə təqib olunur, övladlarını xarici, yad dünyanın təsirlərindən diqqətlə qoruyur, eyni zamanda onlar cəmiyyətdə layiqli yer tutmaq arzusundadırlar. Qəhrəmanın öz mənşəyindən əl çəkmək, onu yəhudi ənənəsi ilə bağlayan hər şeyi unudub “əsl” amerikalı olmaq istəyini şişirdir. Rotun satirası təkcə Amerika yəhudilərinə deyil, həm də Amerika reallığının özünə yönəlib.

Filip Rot bir tərəfdən Şərqi Avropada yəhudi yazıçılarının yumoristik ənənəsini davam etdirir, digər tərəfdən Amerika milli yumoruna xas olan üsullardan istifadə edir. Yəhudi yazıçılarına xas olan xoş xasiyyətli və bir qədər də kədərli “göz yaşları ilə gülüş” daha sərtləşir və sarkazm çalarları alır. Komik effekt əksər hallarda ədəbsizliyin, həddindən artıq açıq seks səhnələrinin və "vəhşi" Amerika yumorunun ənənələrinə gedən fiziologiyanın ətraflı təsvirinin köməyi ilə əldə edilir. Belə sintez Rotun əsərlərini özünəməxsus və komik edir.

«İnsan ləkəsi» romanının təhlili zamanı biz belə nəticəyə gəlmişik ki, bu əsər postmodernist üslubda yazılmışdır. Postmodernist üslubda yazılan əsərlər bir neçə janrı özündə ehtiva edə bilər. Fraqmentarlıq, düzxətli olmayan süjet, hadisələrin tez-tez qırılması, fərqli zaman və məkan anlayışları bu romanın janr xüsusiyyətlərini şərtləndirən əsas amillərdəndir. Roman janr baxımdan olduqca zəngindir.

Filip Rotun “İnsan ləkəsi” romanı mürəkkəb struktura malik bir əsərdir. Burada süjet xətti qarışıq olduğundan, hadisələr arasında əlaqə qırıldığından, zaman xaotik xarakter daşdığından əsəri postmodernist roman hesab edirik. Romanda süjet xətti düz xətt üzrə inkişaf etmir, fraqmentarlıq, keçmişə qayıdış və s. özünü göstərir. Hadisələrin

nəqlində çıxış edən təhkiyəçi etibarsızdır. Ümumiyyətlə, roman postmodernist üslubda qələmə alınsa da biz burada yeni fəlsəfi roman janrı müşahidə edirik.

Burada müxtəlif vaxtlarda hadisələrin inkişafını müşahidə edirik. Zaman məhdudluğu səbəbindən yazıçının istifadə etdiyi hadisələr müəllifin həyatında, yəni yeni dövrdə, müəllifin həyatında və ölümündən sonra sərbəst şəkildə hərəkət edir və oxucunu bu dövrlərdə, daha doğrusu, bir müddətdən digərinə, fraqmentar dövrdə aparır.

Romanda hadisələr fraqmentar xarakter daşdığından oxucuda yarımçıq qalmış təəssüratı yaradır. Burada hadisələr arasında əlaqəsiz keçidlər yer almışdır. Ümumiyyətlə, roman mürəkkəb quruluşa və janra malikdir, fərqli hadisələr harmonik şəkildə vəhdət təkil edir. Bütün bunlar romanın psixoloji, bioqrafik, sosial, fəlsəfi janra məxsus olmasını deməyə əsas verir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Rus dilində

1. Аллен У. “Традиция и мечта: Критический обзор английской и американской прозы с 20-х годов до сегодняшнего” дня. М.: Прогресс, 1970, 424 стр.
2. Антология ивритской литературы: Еврейская литература XIX-XX веков в русских переводах. сост. М.: РГГУ, 1999, 631 стр.
3. Апдайк Дж. Кролик, беги, Рот Ф. Она была такая хорошая. Дж. Апдайк, Ф. Рот. М.: Физкультура и спорт, 1991, 448 стр.
4. Барт Р. “Избранные работы: Семиотика. Поэтика”. Текст. М.: Издательская группа «Прогресс», 1994, 616 стр.
5. Бахтин М.М. “Вопросы литературы и эстетики”. Текст. М.М. Бахтин. М.: Худож. литература, 1975, 502 стр.
6. Бахтин М.М. “Эстетика словесного творчества”. М.: Изд-во «Искусство», 1986, 444 стр.
7. Березкина-Липина В.И. “Американская литература и проблема постмодернизма как глобального состояния культуры”. «Американская литература в мировом контексте». М.: «Универс», 1994, 115 стр.
8. Библия. “Книги Священного писания Ветхого и Нового завета”. Текст. В 2-х т. М.: «АККА», 1990, 1192 стр.
9. Бланшо Ю. “Пространство литературы”. М.: Логос, 2002, 282 стр.
10. Вайман С. “Бальзаковский парадокс”. М.: Советский писатель, 1981, 368 стр.
11. Ващенко А.В. “Америка в споре с Америкой”. А.В.Ващенко. М.: Знание, 1988, 64 стр.
12. Ващенко А.В. “Историко-эпический фольклор северо-американских индейцев”., М.: «Универс», 1989, 240 стр.
13. Гиленсон Б.А. “Литература США”. Б.А. Гиленсон. М.: Академия, 2003, 405 стр.

14. Гребенникова Н.С. “Зарубежная литература, XX век: Учебное пособие”. Н.С. Гребенникова. М., Гуманит. М.: изд. центр ВЛАДОС, 1999, 128 стр.
15. Давидов Н. “Филип Рот несбывшиеся надежды”. И. Давидов. Иностранная литература. М.: 1979, №11. стр.193-200.
16. Дэвис К. В. “Филип Рот «главный» еврейский писатель Америки”. К.В. Дэвис. Корни.М.: Интрада,2004, июль-сентябрь № 23, стр.160-166.
17. Ивбулис В.Я. “Модернизм и постмодернизм: идейно-эстетические поиски на Западе”. В.Я. Ивбулис. М., Знание, 1988, 297 стр.
18. Ильин И.П. “Интертекстуальность: Западное литературоведение XX века: энциклопедия”. М., Интрада, 2004, стр.164-166.
19. Ильин И.П. “Постмодернизм: От истоков до конца столетия: Эволюция научного мифа”. И.П. Ильин. М.: INTRADA, 1998, 255 стр.
20. Калужина О.В. “Деконструкция политического и исторического мифа об «американской мечте»” в романе Ф.Рота «Заговор против Америки» http://wwwphilology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_936/content/kaluzhina.pdf
21. Карасик О.Б. “Этническое своеобразие романов Филипа Рота: Автореф”. дисс. канд. филол. наук.М.: Казань, 2006, 25 стр.
22. Кафка Ф. “Америка: роман, новеллы и притчи”. М.: СПб., Амфора, 1999, 447 стр.
23. Литература США XX века (опыт типологического исследования). М., Наука, 1978, 173 стр.
24. Рот Ф. “Заговор против Америки”. М.:СПб: Лимбус Пресс, 2008, 544 стр.
25. Рот Ф. “Людское клеймо”. Ф. Рот. М., Иностранка, 2005, 479 стр.
26. Современная американская новелла, 70-80-е годы. сост. А.М. Зверев. М.: Радуга, 1989, 553 стр.
27. Томашевский Б.В. “Теория литературы”. Поэтика. Текст. Б.В. Томашевский. М.: Аспект Пресс, 1996, 334 стр.

28. Традиции и новаторство в литературах стран Западной Европы и США., Текст. Сб. науч. тр. М., 1994, 119 стр.

29. Уэллек Р., Уоррен О. “Теория литературы”. М., Прогресс, 1978, 325 стр.

30. Фатеева Н.А. “Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи» Серия литературы и языка”. Т.: Интрада, 1998, №5, стр.25-38.

31. Халипов В.В. “Постмодернизм в системе культуры”. М.: 1994, №1. стр.235-240.

32. Хангельдиева И.Г. Искусство: выразительные формы и художественный синтез. М.:Вестник МЭГУ. 1994, №2, 84 стр.

33. Художественные ориентиры зарубежной литературы XX века. Текст. М.: ИМЛИ РАН, 2002, 568 стр.

İngilis dilində

34. Bromley R. Narratives for a New Belonging Writing in the Borderlands. London: Basic Books, 1996, 233 p.

35. Bryant J. The open decision. The contemporary American novel and its intellectual background. London: The Free press, 1970, 415 p.

36. Bunbury S. A. New York State of Mind. London: The Age press, 1995, 76 p.

37. Cantor J. Some People Just Know How to Fly. London: New Republic, 1994, 89 p.

38. Cantor N. The American Century: Varieties of Culture in Modern Times. London: Harper Collins Publishers, 1997, 497 p.

39. Dan I. In Defense of Philip Roth. Chicago Review, 1964, № 17, p.84-96.

40. Denby D. The Gripes of Roth. London: New Republic ,1989, p.37-40.

41. Detweiler R. Philip Roth and the Test of Dialogic Life. Gainesville: Univ. of Florida Press, 1964, 200 p.

42. Donaldson S. The Literary Situation Today (Part II). Sewanee rev. 1999, Vol. 57, № 1, p.61-74.

43. Eagleton T. *Literary Theory*. Minneapolis: Univ. of Minnesota Press, 1983, 244 p.
44. Friedman N. *Form and Meaning in Fiction*. Athens: Athens Books, 1975, 258 p.
45. *From Modernism to Postmodernism: An Anthology*. Cambridge, M.A., Blackwell Publishers, 1995, 731 p.
46. Girgus S.B. *The New Covenant: Jewish Writers and the American Idea*. Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press, 1984, 220 p.
47. Harris C. *Contemporary American Novelists of the Absurd*. New Haven: Cillege&University Press, 1971, 159 p.
48. Hartsock J. *A History of American Literary Journalism The Emergence of a Modern Narrative Form*. Amherst: University of Massachusetts Press, 2000, p.191-192
49. Hassan I. *Contemporary American Literature*. N.Y., Ungar, 1974, 194 p.
50. Hassan I. *Paracriticism. Seven Speculations of the Times*. Urbana-Chicago-London: Univ. of Illinois Press, 1975, 184 p.
51. *Highlights of American Literature*. Washington DC. United States Information Agency, 1988, 288 p.
52. Jay G. *American Literature and the Culture Wars*. Cornell Univ. Press, 1997, 329 p.
53. Jones J.P. *Philip Roth*. N.Y., Frederick Ungar Publishing Co., 1981, 182 p.
54. Levin D. *America in Literature*. John Wiley & Sons, Inc., 1978, V.I. 1911 p.
55. Mc Daniel J.N. *The Fiction of Philip Roth*. N.Y., Haddonfield House, 1974, 305 p.
56. Meeter G. *Bernard Malamud and Philip Roth. A Critical Essay*. Grand Rapids (Mich): William B. Eerdmans Publisher, 1968, 48 p.
57. Milbauer A.Z *Reading Philip Roth*. A.Z. Milbauer D.G. Watson, London, Macmillan, 1988, 97 p.
58. Roth Ph. *Counterlife*. Ph. Roth. N.Y., Vintage Books. A Division of Random House, Inc., 1996, 324 p.

59. Roth Ph. Looking at Kafka. Ph. Roth. New American Review. 1973, № 17, p.18-26.
60. Roth Ph. Operation Shylock. A Confession. Ph. Roth. Great Britain: Vintage U.K. Random House, 2000, 399 p.
61. Roth Ph. Portnoy's Complaint. Ph. Roth. N.Y., Bantam Books, 1978, 309 p.
62. Roth Ph. Reading Myself and Others. Ph. Roth. N.Y., Viking Penguin, 1985, 203 p.
63. Roth Ph. The Breast. Ph. Roth. N.Y., Vintage Books. A Division of Random House, Inc., 1995, 89 p.
64. Roth Ph. The Dying Animal. Ph. Roth. Great Britain: Vintage U.K., Random House, 2002, 156 p.
65. Roth Ph. The Ghost Writer. Ph. Roth. N.Y., Vintage Books. A Division of Random House, Inc., 1995, 180 p.
66. Roth Ph. The Great American Novel. Ph. Roth. N.Y., Vintage Books. A Division of Random House, Inc., 1973, 456 p.
67. Roth Ph. The Human Stain. Ph. Roth. N.Y.: Vintage International, 2004, 361 p.
68. Roth Ph. Zuckerman Unbound. Ph. Roth. N.Y., Vintage Books. A Division of Random House, Inc., 1995, 225 p.
69. Siegel B. The Myths of Summer: Philip Roth's The Great American Novel. 1976, № 17, p.171 -190.
70. Solotaroff Th. Philip Roth and the Jewish Moralists. Th. Solotaroff. Chicago Review 1959, Winter, №13. p.80-99.
71. Solotaroff Th. The Journey of Philip Roth. Th. Solotaroff, 1969, p.64-72.
72. The Antiaesthetic: Essays on Postmodern Culture. ed. by I I. Forster. Port Townsend: Port Townsend Publishers, 1984, 360 p.